



Holland=
Falsters
historiske
samfunds
HARBOG

for
OOXXXIX

XXXIX

Tidligere Aarbøger m. m.

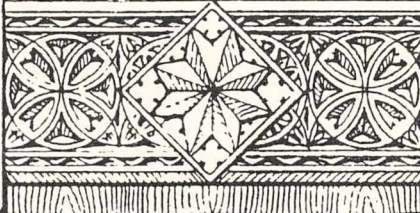
Ved Henvendelse til Samfundets Kasserer, Lærer Svend Jørgensen, Taareby pr. Søllested, faas:

| | | |
|--|-------|-------|
| Aargangene 1913—1937 (med Undtagelse af 1915, 1916, 1917 og 1920, der er udsolgte)..... | å Kr. | 1,00 |
| Aargang 1938 | » | 2,00 |
| Norvin, William: Kilder og Hjælpe midler til Studiet af Lollands og Falsters Historie I—II..... | » | 1,00 |
| Litteratur om Lolland-Falsters Historie og Topo- grafi | » | 0,50 |
| Beretning om Hjemstavnskursuset paa Søllested Højskole 1926 | » | 2,00 |
| Jørgensen, J. og Ussing, H.: Lollandsk Landsbyliv | » | 2,00 |
| Hjelholt H.: Falsters Historie I—II (kun ganske faa Eksemplarer til Rest)..... | » | 10,00 |
| Haugner, C. C.: Maribo Historie I..... | » | 3,00 |

Ovenstaaende Tilbud gælder *kun* for Samfundets Med-
lemmer.

Lolland-Falsters
historiske Samfund

Aarbog XXVII
1939



Holland=
Falsters
historiske
Samfunds
HARBOG

for
∞∞∞XXXIX



Indhold.

| | |
|--|------|
| Redaktør, Løjtnant <i>Poul Ruus</i> : | Side |
| Kystmilicen 1801—1814, med særligt Henblik paa Lolland... | 1 |
| Lektor Dr. phil. <i>Jan Steenberg</i> : | |
| Lolland-falsterske Korbuekrucifikser | 21 |
| Købmand <i>Ole Svendsen</i> : | |
| Træk af Ringsebølle Sogns Historie..... | 29 |
| Forfatterinde <i>Helene Strange</i> : | |
| Smaatræk af Gaabense Historie..... | 66 |
| Kontorchef <i>R. Berg</i> : <i>(Lundens Lind, 1865)</i> | |
| Omkring Kalkmalerierne i N. Alslev og Tingsted Kirker..... | 72 |
| Snedkermester <i>K. P. Andersen</i> : | |
| Bedstefaders Erindringer fra Krigen 1864..... | 76 |
| Arkivar <i>Johan Hvidtfeldt</i> : | |
| Antallet af Landbrug paa Lolland-Falster i 1524 og 1525... | 85 |
| Adjunkt <i>J. Jørgensen</i> : | |
| Østlollandske Ord | 90 |
| <i>Smaastykker</i> : | |
| Aageby Kirkes Nedrivning 1775, Fra Stiftsmuseets Papirer... | 94 |
| Baalføerden ved Tinghusrenden, ved <i>Jens Wolsing</i> | 97 |
| Cypressegaarden, ved <i>S. Andersen</i> | 99 |
| Niels Jensen Poulsen, ved <i>Karen Christiansen</i> | 99 |
| En »Runesten«, ved <i>K. Ancker-Jensen</i> | 102 |
| Lollandske Ordsprog, ved <i>V. Juul Petersen</i> | 106 |
| Fra Bogverdenen, ved <i>A. Hk</i> | 107 |
| (Worsaae: Af en Oldgranskers Breve. — Therkel Mathiasen: Gudena-Kulturen og Ældre Stenalders-Problemer. — N. Åberg: Kulturmotsättningar. — J. Winther: Troldebjerg. — H. C. Broholm: Ældre Bronzealder. — Johs. Brøndsted: Solyrkelse. — Norl. Christensen: Dansk Handelshistorie i Jernalder og Vikingetid. — Johs. Brøndsted: To Halsringe (Borremoseringen). — Gudmund Hatt: Landbrug i Danmarks Oldtid. — M. Mackeprang: Skaanske Fonte Vestensunds (1937). — A. Steensberg: Danske Plovtyper i Oldtid og Middelalder. — Møller-Christensen: The history of the forceps. — G. Galster: »Mønt«. — H. G. Jørgensen: Sognepræst og Præstegaard. — Dronning Sophies Kopibøger. — C. C. | |

Haugner: Nakskovs Historie III. — Vilh. Lorenzen: Christian IV's Byanlæg. — J. Nordentoft: Nakskov og Svenskerne 1658 og 1659. — »Jagt og Vildt«. — P. Westergaard: En Gesandt-Billedrække paa Halsted Kloster. — Sigv. P. Skov: Leonora Christinas franske Selvbiografi. — Bøger om Stavnsbaandsløsningen: A. Uhrskov: »Fra Landbrugets Verden« m. v. — T. Christiansen: Grev Reventlow's Brev til Grevinde Stolberg. — Hans Jensen: Chr. D. Reventlows Liv og Gerning. — J. P. Møller: Diskestænger. — Aug. F. Schmidt: Arbejdsgilder. — Helene Strange: Den ældste Generation i Lolland-Falsters Stift. — J. Jørgensen: Hamborger Gods; Vejforhold paa Lolland. — Dansk Tidsskrift-Index. — Sv. Jørgensen: Lolland-Falsters Herregaarde m. m.).

| | |
|----------------------------------|-----|
| <i>Aarsberetning m. m.</i> | 136 |
| <i>Regnskab</i> | 138 |
| <i>Nye Medlemmer</i> | 138 |



Fig. 1: Officer og Menig i Kystmilicen.

Kystmilicen 1801—1814.

Et dansk Hjemstavnsforsvar*).

I. Organisationen. II. Praksis paa Lolland.

Af *Poul Ruus*.

I.

Den 19. Januar 1801 udgik Forordningen om Oprettelse af et *Landeværn*. Heri bestemtes, at Sognefogder og Lægds-mænd uopholdelig skulde optage Lister over alle de Mænd i hvert Sogn, som havde staaet i kongelig Krigstjeneste og var under 45 Aar. Landeværnsmændene skulde »hædres for-

*) Udarbejdet efter trykte og utrykte Kilder og med Understøttelse af Carlsen-Langes Legatstiftelse.

trinligen og have Sæde i alle Almuens Samqvemme næst efter Sognefogden og Lægdsmanden«.

Det var jo kun naturligt, at Kongen tænkte paa Landets Forsvar og yderligere søgte at udvide dette. Ved Forordningen af 3. Juni 1801 gik man et Skridt videre, idet det blev paalagt Amtmændene at opfordre alt Mandskab fra 31—50 Aar, som ikke hørte til Landeværnsregimenterne, at væbne sig, og ildevarslende henvistes til, at den, som ikke vilde adlyde Øvrighedens Befaling, skulde anses for en fejg Mand, der var uværdig til at kaldes Dansk.

Forordningen til almen Opbydelse til Fædrelandets Forsvar i Fejdes Tider er det retslige Grundlag for det *frivillige Værn, Kystmilicens* Organisation.

I Nørrejylland var der paa den kommanderende Generals Opfordring og ved Embedsmændenes og andre »retskafne Patriots« Medvirkning blevet tilvejebragt en frivillig Kystmilice, bestaaende af 16.920 vaabenføre Mænd. Dette Kystværns Hovedbestemmelse var at afværge enkelte Plyndringer ved Strandkanterne og at beskytte egne Arnesteder, og ved Plakat af 27. November 1801 stadfæster Kongen for bestandig den i Nørrejylland oprettede frivillige Kystmilice. Væsentlige Enkeltheder ved Kystmiliceordningen skal anføres: I hvert Sogn, som af den kommanderende General og Amtmanden anses for at være et Strandsogn, ansætter Amtmanden een eller flere Anførere for de frivillige. Denne Anfører vælges altid efter Kystbeboernes Ønsker »paa det, at han med Sikkerhed kan besidde deres Tillid«. For flere Sogne ansættes en Bestyrer, og selv bliver Amtmanden Overanfører for hele Amtets Kystmilice. De frivillige Kystbevogtere med deres Vaaben skulde samles i Sognene tvende Gange om Aaret og paa to hellige Dage, som fastsattes af Amtmanden, efter at Kornet var lagt i Jorden; ved Samlingerne skulde Kystmilicemændene (Fig 1, jfr. Fig. 2) bære deres Hædersdragt, og til Udmærkelse skulde hver Mand bære en grøn og hvid Kokarde eller Sløjfe paa Hatten, et Hæderstegn, Kongen skænkede enhver Mand, som under Aarets Krigsurolighed frivillig havde meldt sig til Kystmilicen. Til Alarmering var der paa egnede Steder opsat Alarmstænger. Kongen lo-

vede at skænke hvert Amts Kystmilice nogle bevægelige Kanoner til Opbevaring i Provincial-Tøjhusene. Og endelig vilde det være Kongen »behageligt«, dersom der ved Samlingerne kunde foranstaltes opmuntrende og passende Krigsøvelser. For Krigs- og Fejdetid havde Kystmilicen Pligt til at besætte Strandvagterne til en Trediedel eller det halve, det øvrige Mandskab skulde tilvejebringes af de nærmeste, men dog længere tilbageliggende Sogne, og dertil skulde særlig tages Folk, som ikke havde staaet i virkelig Krigstjeneste. Disse fjernere liggende Sogne skulde ogsaa udrede den Mand og Hest, som skulde være til Raadighed ved hver Alarmstang; Mændene skulde efter Omgang patrouillere Dag og Nat imellem Strandvagterne, dels for at kontrollere, om Vagterne var aarvaagne, dels for at vise sig for fjendtlige Skibe. Samlingspligten udvidedes betydelig i Krigstid, idet den ansattes til hver Søndag. Til Betjening af de lovede bevægelige Kanoner maatte ansættes 4 Landeværns-mænd, som havde staaet enten ved Artillerikorpset eller ved Regiments-Artilleriet. For at give Kystmilicens Befalingsmænd en nogenlunde tilstrækkelig Styrke var der udlagt en Del Reservesogne. At denne Ordning ikke har fungeret helt uden Gnidning, faar man en Anelse om ved et Kancellirkulære af 18. Februar 1804, hvor Kancelliet besvarer Spørgsmaalet om, at Reservesognene skal behandles som de øvrige Kystmilice-Sogne med et Ja.

Kystmiliceorganisationen begynder nu at danne Skole for



Fig. 2.

det øvrige Land, og der udsendes den 21. August Skrivelse til samtlige Amtmænd i Sjælland, Fyn og Lolland-Falster, at Kongen under 20. August har resolveret, at der i Hirschholms, Frederiksborg og Kronborg Amter maa organiseres en frivillig Kystmilice af de 3456 Mand, som ikke staar i anden Tjeneste og er fra 21—50 Aar samt ikke bor over 2 Mil fra Kysten, der frivilligt har ladet sig antegne efter samme Grundsætninger og Regler, for saa vidt disse efter det lokale lader sig praktisere, som ved Plakat af 27. November 1801 er stadfæstet for Nørrejylland. Amtmændene i det øvrige Danmark, hvor der ikke er Kystmilice, paalægges det samtidig at forfatte Lister over dem, som vil »lade sig antegne«.

Under 1. Juni 1805 gives der Regler for *Kystmilicen paa Lolland-Falster*. Lolland indeles i 9 Forstanderier og Falster i 5.

Hidtil havde alt hvilet paa Frivillighed, men ved Forordningen af 26. Februar 1808 angaaende Kystmilicens Indretning i Danmark skete der afgørende Brud herpaa. Den hidtidige Praksis maatte naturligvis have en noget uens Karakter, og det var derfor naturligt at søge Kysternes Bevogtning og Forsvar overalt i Landet ordnet paa een og samme Maade. Den nys nævnte Forordning fastsatte derfor almindelige Regler og indledes med en Formaaalsparagraf, der tilsigter i Fejdetid at afværge enkelte Plyndringer ved Strandkanterne og at beskytte egne Arnesteder mod saadan fjendtlig Overtaskelse, som kunde udføres, forinden det blev Krigsfolkene i Nærheden muligt at komme til Hjælp. Det var derfor nødvendigt, at alle Landboer ved Havet og Fjordene fra Strandkanten og henved 2 Mil ind i Landet stod i Forbindelse. Derfor skulde Amtmændene straks fastsætte Grænserne for hvert Distrikt og derved følge den almindelige Sogneinddeling saaledes, at hvor $\frac{2}{3}$ af et Sogn ligger inden for de bestemte 2 Mils Afstand fra Kysterne, skal Sognet indgaa i Kystmilice-Inddelingen, i modsat Fald afgaar Sognet. Tjenstpligtig under Kystmilicen er enhver vaabendygtig Mand fra 20—50 Aar, som bor eller opholder sig i et Distrikt og er eller har været tjenstpligtig uden Und-

tagelse, saafremt han ikke hører til et militært Korps eller andensteds er i Kongens eller Statens Tjeneste. Endvidere er alle de Personer, som Forordningen af 15. Februar 1808 omhandler, saavel som alle Sølimiter pligtige til Kystmilicetjenesten. Yderligere gjaldt Pligten alle fremmede i Distriktet, som havde Opholdstilladelse og ernærede sig ved Bondehaandtering eller Fiskeri, uagtet de ikke i andre Henseender var tjenstpligtige. Alt Mandskab i Sognene skulde møde hos Sognepræsten og Sognefogden for at blive tilført Rullerne, som derefter tilsendtes Amtmændene, der saa efter de samlede Ruller inddelte Styrken i *Forstanderier* paa 50 Mand, i *Distriktsafdelinger* paa 4—8 Forstanderier. Forstanderierne fik Numre, der var uforanderlige, hvorimod Distriktsafdelingerne kaldtes efter det Sogn, til hvilket den største Del af Distriktet hørte. Enhver skulde straks forsynes med Vaaben, hvortil ikke blot henregnedes Geværer og Sabler, men ogsaa Baadshager, Høgafler, Knipler o.s.v. Kongen lovede tillige at tilstille hvert Amt et Antal Piquer eller Spyd til Opbevaring paa »bekvemme Steder«.

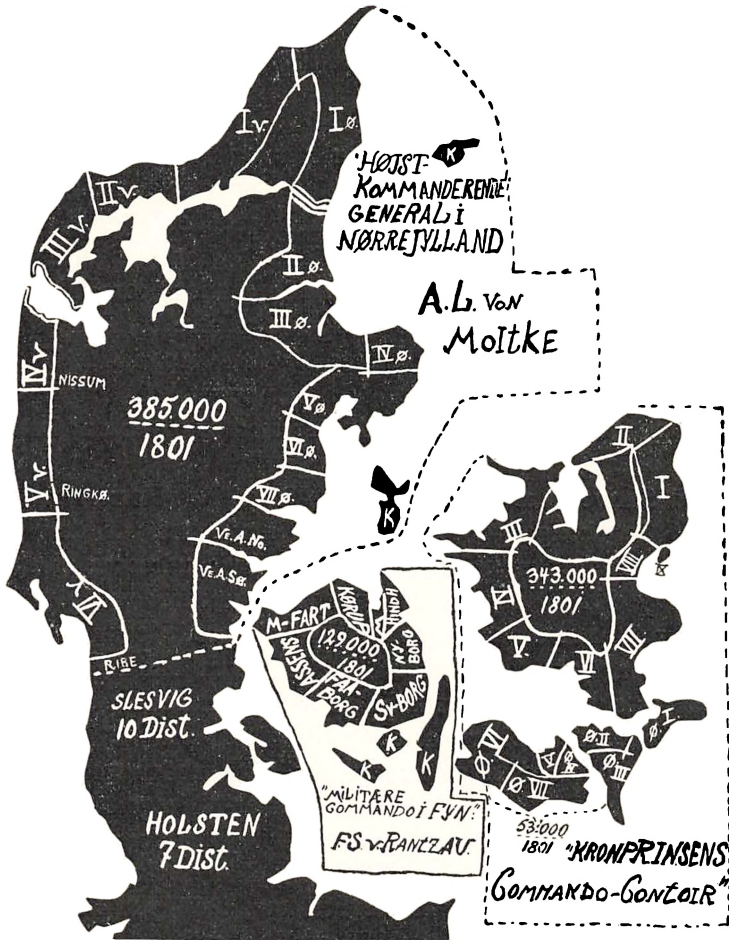
For ethvert Forstanderi udnævner Amtmanden en Underbefalingsmand; for hver Distriktsafdeling en Befalingsmand, som paa Indstilling af Amtmanden udnævnes af den kommanderende General. Selve Amtmanden var i Fredstid Overbefalingsmand for samtlige Amtets Distrikter. Noget anderledes var det paa de Distrikter, som hørte under Grevskaber og Baronier, idet Greverne og Baronerne var Overbefalingsmænd for disse Distrikter. Kystmilicen havde hidtil været overladt til egne Befalingsmænds Føring, men heri blev nu ændret saaledes, at Kystmilicen i Fejdetid sattes under militær Kommando, idet Kongen i saadanne Tider vilde udnævne en med Egnen kendt Officer som Chef for Milicens Hovedafdelinger. Denne Officer skulde anordne og bestyre alt vedrørende Tjenesten. I alle Tilfælde, som krævede civile Foranstaltninger, skulde saavel den militære Chef som de øvrige foresatte henholde til Kystmilicens sædvanlige Overbefalingsmænd, Amtmændene, Grever og Baronier.

For at faa Befalingsmænd ophævedes Værnepligtsfriheden for Distrikternes bosatte Jordegodsejere og andre Land-

mænd, der jo ellers i Almindelighed var fritaget for Værnepligten; disse forpligtedes til at paatage sig Posterne som Befalingsmænd og Underbefalingsmænd. Kystmilicens Bestemmelse var at forebygge OVERRUMPLING fra Søside, eventuelt forhindre Landgang eller lægge Fjendens Fremgang »de muligste« Hindringer i Vejen, indtil regulære Tropper kunde komme til Hjælp. Derfor skulde alle Øvelser, der ikke sigtede til dette Maal, »som unødvendige og tids-spildende bortfalde«. Men i øvrigt skulde Kystmilicen fortrinsvis øves i »at lægge sig i Baghold«. Kystmilicens Hovedpligt var at avertere bagved staaende Tropper eller stærkere Kystmilice-Korpser. Langs Kysterne anlagdes Signaler til hurtig Underretning af Mandskabet. Signalernes Plads var paa saadanne Punkter, som ikke blot tillod Indseende med Kysten, men hvorfra tillige kunde korresponderes med Hovedpunkter længere inde i Landet. Men hvorledes skulde der signaleres? Ja, dette beroede til en vis Grad paa Skøn, dog fandtes der en »Rettesnor«. Af Kystmilicen var til Stadsighed Observationspatrouiller paa Vagt, og disse »vil straks kunne mærke, naar Fjenden forsøger Landgang«; var Fjendens Antal saa ubetydeligt, at den tilstedeværende Kystmilice var stærk nok til at sejre, skulde der ikke gives Signal; var Fjendens Magt noget større, saa der krævedes Bistand, da antændtes et enkelt Røg- eller Ildsignal, og hvor der signaleredes med Kirkeklokker, »slaas der med enkelte Slag«; kom Fjenden med en stor Magt, antændtes 2 Signaler i 5—6 Alens Afstand, i stille Vejr ved Siden af hinanden, men i Blæst over hverandre; med Kirkeklokkerne »ringes Storm, saa hele Egnens Forsvar opbydes«.

Den grøn-hvide Kokarde erstattedes af en rød Hattokarde med et hvidt Kors i Midten, og denne Kokarde skulde i alle Tjenesteforretninger bæres af Befalingsmænd og Mandskab. Mandskabet mødte i øvrigt til Tjeneste i sædvanlig Dragt, men havde Lov til for egen Regning at anlægge Uniform, der da skulde være mørkeblaa Kjole eller Trøje med hvide Opslag og Krave. De militære Overbefalingsmænd lod ikke vente længe paa sig. Ved Skrivelse fra Danske Kancelli af 26. Marts 1808 til samtlige Amtmænd

befales de kommanderende Generaler til at inddele Kysterne i forskellige Afsnit efter geografisk Beliggenhed, altsaa uden Hensyntagen til Amsinddelingen. Hvert Afsnit gives Nummer



Kort over Kystmillicens Fordeling 1801.

og Navn af Kystmilice-Distrikt. Over hvert Distrikt skulde ansættes en paa Vartpenge eller Pension staaende duelig Stabsofficer som Overbefalingsmand. Distriktsinddelingen blev saaledes: Sjælland: Første til niende Kystmilice-Distrikt. — Møn: Øen udgjorde eet Distrikt under Navn af: Øernes første Distrikt. — Falster: Øernes andet og tredje Distrikt.

— Lolland: Øernes fjerde til syvende Distrikt. (Se Kortet Side 7). — Fyn: Nyborg, Hindsholm, Kjørup, Middelfart, Assens, Faaborg, Svendborg og Maarslev Distrikt. — Langeland: Langeland og Strynø, Ærø, Thorseng med Turø og Drejø. — Nørrejylland: Første til syvende østre Distrikt; Vejle Amts nordre og søndre Distrikt; første til sjette vestre Distrikt; Samsø, Læsø.

Slesvig var inddelt i 10 Distrikter og Holsten i 7. Ved Parolbefaling af 26. Juni 1808 blev der indrømmet de Distrikter, som grænsede til Strandkanter eller Fjorde, som ved Batterier var dækkede mod fjendtlig Landgang, Frihed for at gøre Tjeneste indtil videre, »da saadant for Tiden ej behøves«. Den 27. Juli 1808 fritages Skippere og Folk, som er Kapere, saa længe de ernærer sig ved Kaperi, for Kystmilicetjeneste. At Kystmilicen ikke var noget kostbart »Forsvarsapparat« er klart, men Udgifter medførte den da; hvem betalte disse?

Ved Skrivelse af 27. Oktober 1808 fra Felt-Kommissariatet til det kongelige Rentekammer meddeltes, at de ved Kystmilicen forbundne Udgifter forskudsvis udredtes af den kongelige Kasse, der fik det udlagte refunderet ved Repartition paa hele Landets saavel upriviligerede som privilegerede Hartkorn, samt at 2000 Rdl., som under 14. Juni 1805 var skænket til Kystmilicens »bedre Indretning«, straks skulde anvendes. Efter Forordningen af 8. April 1808 skulde de ved de overordentlige Troppesamlinger medgaaende Omkostninger afholdes af et Skatkammer-Afdragsfond, hvis Midler fremskaffedes ved at alt privilegeret som upriviligeret Ager- og Eng- samt Skov- og Mølleskylds Hartkorn i Danmark, af hvad Navn nævnes kan, i 14 paa hinanden følgende Aar fra 1. Januar 1808 aarlig skulde behæftes med en Afgift paa 48 Skilling pr. Td. Ager og Eng og 24 Skilling pr. Td. Skov og Mølleskyld, dog at Afgiften paa Bornholm kun udredes med det halve Beløb.

Bevæbningen ved Kystmilicen var jo mangeartet; for Folk med Geværer fastsattes ved Armébefaling af 21. Juni 1809, at hver Skytte stedse skulde være forsynet med 5 skarpe Kuglepatroner og 10 Rendekuglepatroner. Kongen bestemte

den 23. August 1812, at $\frac{1}{3}$ af Kystmilicens yngste Mandskab skulde udtages, for deraf paa Sjælland og Øerne at formere 20 Batailloner, paa Fyn og Langeland 5 Batailloner, i Nørrejylland 8 og i Hertugdømmerne 6 Batailloner. Pengeforholdene blev stedse vanskeligere; Købeevnen gik nedad, overalt maatte der udvises den største Sparsommelighed. Ogsaa Officerernes og Underofficerernes meget Guld paa Uniformerne blev »rationeret« d. v. s. indskrænket ved at indføre ny Gradstegn. Parolbefalingen af 1. August 1812 herom henleder Tanken paa nærværende Tid, naar den indledningsvis anfører, »da Statens Tarv i nærværende Tidspunkt fordrer Indskrænkning i Forbrug af udenrigsk Produktion, beslutter Vi at gøre al mulig Indskrænkning, som kan bidrage til Besparelse ved Vor Sø- og Landetats Paaklædning«. Ved Parolbefaling af 18. Januar 1814 paabegyndtes Afviklingen af Kystmilicen, og under 12. Marts 1814 gav Danske Kancelli ved Skrivelse til samtlige Amtmænd den sidste Ordre om Kystmilicen.

II.

Foranstaaende Beretning om Kystmilice-Organisationen viser os denne i det rent teoretiske Klædebon, saaledes som den skulde udformes efter Forordninger, Bestemmelser, Reglementer m. m.

Derfor vil der nedenfor blive forsøgt at tegne et Rids af *Praksis i Øernes 5. Distrikt* (fra Saks København om den nordlige Kyst Vest paa). Kilderne hertil er hentet i Knuthenborg Godsarkiv*).

Det første Dokument er ret karakteristisk, nemlig en Indberetning fra Juni Maaned 1810, indsendt af Underbefalingsmand Niels Hansen, Hunseby Skov, om at

Jens Møss, — Christoffer Clausen, — Ditlev Holstensen, — Hans Andersen, — Lars Jørgensen, — Hendrik Nielsen,

*) Adgang hertil blev velvilligst indrømmet af Godsforvalter Th. Jørgensen, Bandholm.

— Peder Frederiksen, — Anders Rasmussen, — Jørgen Steen, — Christen Pedersen, — Jens Hansen, —
er udeblevet fra Søndagseksercits.

Andre skaffede sig dog lovligt Forfald. Saaledes har Distriktslæge Chr. Schou i Sakskøbing haft stort Rykind af svagelige Kystmilice-Mænd; mangfoldige Lægeerklæringer udstedt »paa Embedsvegne« i Aarene 1810—11 fortæller os om, hvilke Lidelser der er Tale om. Nogle enkelte Attester gengives her: Arbejder ved Krænkerup Frederik Præst, Vaabensted, fritages for Tjeneste paa Grund af Gigtsmerter, Røgter Hans Hansen, Vaabensted Præstegaard, fordi han er »beladt med et dobbelt Brok«, Hans Jørgensen af Kraarup har Feber, Gaardmand Mads Caspersen i Hunseby er »beladt med betydelig Brok« — — —

Med det af den militære Overbefalingsmand for Øernes 5. Distrikt *Major Octavius Oldeland*, der havde Kvarter i Bandholm, den 27. Januar 1811 udsendte Cirkulære til Befalingsmændene fulgte Divisions- og Brigadebefaling af 23. og 24. Januar. Heraf fremgik det, at Kystmilicen om nødvendigt skulde patrouillere i Distriktet. Derfor paalagde Oldeland Befalingsmændene, »at de giver de allerstrengeste Ordre til Møde paa Alarmpladserne, enhver med sit Vaaben. Blev der givet Signal til almindelig Samling, maatte de Patroner, som var i Behold paa Stedet, udleveres til det geværforsynede Mandskab. Samtidig skulde hvert Distrikt sende en bereden Ordonnans til Oldeland. I øvrigt tillodes det saa mange som muligt af det unge Mandskab at møde til Hest; men disse Ryttere skulde være forsynet med »Piekæppe, og de paa Stænger anbragte Leer maatte vel skærpes«. Mandskabet skulde tilsiges at møde med Støvler eller Sko, men ikke i Træsko, da saadanne »forhale Bevægelserne«. Endelig medbringes tør Kost til 4 Dage.

Sluttelig tilføjer Majoren, at »saa længe denne Krise eksisterer, maa mine Herrer være til Stede. At de Herrer ligesom deres Underbefalingsmænd søger at bringe blandt menig Mand en god Stemning til Forsvar saasom Mod og Lyst tilføjer en betydelig Styrke i svage Kræfter«. Der ligger sikkert bitre Erfaringer til Grund for denne Efterskrift.

Stabskvarteret paa Juellinge befaler den 24. September 1812, at saa snart der gives Signal til almindelig Alarm, samles Kystmilicen ufortøvet paa følgende Steder:

Justitsraad Gamst begiver sig straks selv til Næsby med den halve Del af Distriktet, den anden Halvdel samler sig ved Tillitse Vesterskov, hvis Skarpskyttekorps støder straks til Jægerkompagniet af 3. jydsk Regiment. Major v. Coppy møder selv i Købelev med $\frac{1}{3}$ af sit Distrikt, en anden Trediedel samler sig i Utterslev. Major v. Oldeland møder med sit hele Distrikt ved Knuthenborg. — Oberstløjtnant v. Wichfeld med sit hele Distrikt ved Hejrede. — Kaptajn v. Franck med hele Distriktet ved Vester Ulslev.

Paa disse Punkter skulde nærmere Ordre tilgaa. Folkene skulde medbringe Proviant til 3 à 4 Dage.

Ovennævnte Ordre fra *Oberst v. Grüner* sendes den 26. September af Major Oldeland til Kystbefalingsmændene Clausen og Oxenbølle ledsaget af en omfangsrig Befaling, som nøje skulde efterkommes og bringes til enhver Kystmilice-Mands Kundskab, ligesom Majoren erindrer Befalingsmændene om Paragraf 13 i Forordningen af 26. Februar 1808, som befaler, at fra det Øjeblik, Kystmilicen i Fredstid opbydes, staar den i alt hvad den militære Tjeneste angaar under Krigslovene. Men, tilføjer Majoren, naar enhver dansk Mand er underrettet herom, har jeg den stadige Tro til hver dansk Mand, at han efterkommer Kongens og øvrige fore-sattes Befaling. Skulde der være nogen, som ikke straks adlyder, da ophører han at være dansk Mand og maa selv tilskrive sig, hvad deraf kan flyde. Majoren angiver herefter 5. Kystmilice-Distrikts Mødeorden:

Kystbefalingsmand Fyhrer skulde samle til Forstanderiets Alarmstang og, naar alt var samlet, afmarchere med Geværskytterne paa højre Fløj til Knuthenborg Allé, hvor han skulde tage Opstilling med højre Fløj ved Bommen med Front mod Knuthenborg. De skarpe Patroner uddeltes til Geværmandskabet; dog maatte Geværerne ikke lades før nærmere Ordre. Naar Styrken var paa Plads, afsendtes pr. Ordonnans Rapport med summarisk Styrke, og denne Or-

donnans skulde blive hos Overbefalingsmanden for, naar Ordrer forelaa, at bringe dem tilbage.

For Kystbefalingsmand Clausen lød Marchordren paa Afmarch med Østofte og Stokkemark Sogns Kystmilice til Knuthenborg Allé, hvor der skulde opmarcheres saaledes, at højre Fløj kom ved Hunseby Forstanderi i den vestlige Ende af Alleen. Afstand mellem Forstanderierne 12 Skridt. Kystbefalingsmand Oxenbølle med højre Fløj ved Clausens venstre Fløj. Og atter indskærper Majoren sin gode Tro til, at al Uorden undgaas, hvis der bliver Samling.

Majorens gode Tro kan spores i Underbefalingsmændenes Nidkærlighed; stadig indsender de Meldinger om Uregelmæssigheder. Saaledes indberetter Underbefalingsmand Lars Olsen, at Indsidder Jørgen Madsen fra Skovby og Gaardmand Michel fra Aalstrup i Dag den 10. er udeblevet fra Vagt og i Stedet har sendt to Drengene paa 15 og 17 Aar. Sygdom, anden kgl. Tjeneste har ikke forhindret dem, men de var derimod at slaa til Hove (været paa Hoveriarbejde). Henning Madsen fra Forneby var beordret som Underofficer til at undersøge Vagten Kl. 6 om Morgenens, men Kl. 2 om Eftermiddagen havde han endnu ikke været der.

Den 12. Maj meddeler Hovedkvarteret i København, at der er indløbet Efterretning fra Sverige om, at naar dette begynder Krigen, skal Holsten og Smaaøerne angribes, hvorfor den største Agtpaagivenhed indskærpes. Der maa ikke gribes ind før i sidste Øjeblik, men alle Anstalter med Signaler, Estaffetter m. v. maa træffes og være kendt. Allerede den 13., altsaa Dagen efter, befaler Stabskvarteret i Maribo, at der af 2. Bataillon af 3. jydsk Infanteriregiment skal sendes en meget sikker Mand til Opsyn ved hver af efternævnte 51 Kirker:

Nakskov, Sandby, Købelev, Branderslev, Herredskirke, Løjtofte, Vindeby, Utterslev, Horslunde, Nordlunde, Birket, Vesterborg, Halsted, Stokkemark, Søllested, Skovlænge, Gurreby, Ryde, Avnede, Landet, Gloslunde, Dannemare, Græshave, Tillitse, Arninge, Vestenskov, Kappel, Karleby, Tirsted, Skørringe, Nebbelunde, Rødby, Ringsebølle, Sædinge, Holeby, Bursø, Krønge, Hillested, Maribo, Østofte, Hunseby, Toreby, Døllefjælde, Kettinge, Nysted, Musse, Un-

derup, Herritslev, Ø. og V. Ulslev, Godsted. — Af Slesvigske Regiment Rytteri besattes Kirkerne i: Saksøbing, Vognsted (Vaabensted), Engestofte, Slemminge, Fjælde, Radsted, Taars, Majbølle og Vignæs. — Artilleriet besatte følgende Kirker under Kommando af Løjtnant v. Dichmann: Taagerup, Olstrup, Errindlev, Torslunde og Fuglse.

Til Vagt i hvert Taarn skulde Kystmilicen stille 2 Mand, og for at overvaage, at disse altid var til Stede og »var aldeles agtpaagivende«, skulde de kommanderende Soldater have Kommandoen. Disse Folk skulde have en *skriftlig* Instruks.

Jægerkompagniet af 3. jyske Infanteriregiment blev fra 14. Maj forlagt til Maribo. Saafremt Lolland blev angrebet fra Vest af en overlegen Styrke, var det Meningen at samle Hovedstyrken ved Maribo.

Major v. Muderspack skulde bevogte Kysten fra Kramnitse til Onsevig, Major v. Coppy »er mig ansvarlig for«, at intet nærmer sig Kysten fra Onsevig til Birket, uden at det »uførtøvet og tydeligen« melder. Major v. Oldeland var ansvarlig for Kysten fra Birket til Saksøbing Fjord, Major v. Weber Guldborglands Kyst, Løjtnant Schaumborg fra Sandby Færge til Hyllekrog, Løjtnant v. Lüttichau »for hvad der kan ses fra Rødby«. I Tilfælde af Angreb stod Vestenskov Skarpskyttekorps til Major v. Muderspacks Raadighed, ligesom Kystmilicen ved Alarm befales til at møde paa de under 24. September befalede Steder. Samtidig forlanger Oberst v. Grüner omgaaende Rapport fra 1., 2., 5., 6. og 8. Distrikt om Alarmstængernes Tilstand, og om de er under befalet Bevogtning.

Oldeland instruerer straks sine Befalingsmænd, og Kystbefalingsmand Anthon, Knuthenborg, tilsiger den 14. Maj Distriktets 4 Underbefalingsmænd, Gaardmand Niels Hansen, Hunseby, Gaardmand Lars Olsen, Skelstrup, Skovfoged ved Engestofte Christen Olsen og Selvejer Ole Rasmussen, Trudstolpe, til tillige med alt Mandskabet at møde ved Alarmstangen ved Hunseby Skov Søndag d. 16. om Morgenen Kl. 7 for der at forevises Vaaben og modtage Ordre.

Allerede den 14. lader Stabskvarteret i Maribo atter høre fra sig, og det synes, som Stabskvarteret den foregaaende Dag har haft lovligt travlt, thi nu tilbagekaldes den Instruks, som de udstationerede Soldater har faaet, og ny Instruks gives, hvorefter Hensigten med de 2 Mand i Taarnene angives at være, for at dette Mandskab bestandig kunde høre efter, naar der ringes i de nærmeste Kirker. Derimod maa enkelte Kirker paa ingen Maade begynde at ringe, uden at Vagten faar Ordre dertil af en Officer, og denne Befaling behøver ikke at gives skriftlig. Høres der Ringen fra Falster, er det en Selvfølge, at Kirkerne paa Lolland ringer. Var Ringningen saaledes begyndt, skulde den i det mindste vedligeholdes i flere Timer; men saa snart den er begyndt, iler den kommanderende Soldat ufortøvet til sit Korps, efter at han nøje har instrueret Vagten. Enhver Officer autoriseres saaledes til at befale Klokkeringning, saa snart armerede Flaader eller Skibe nærmer sig Kysten og »man med temmelig Overbevisning kan skønne, at de kan have alvorlige Hensigter«.

Med Hensyn til 2 Mands Vagten i Taarnene bestemte Stiftamtmandskabet i Nykøbing under 15. Maj, at denne Byrde skulde bæres af alle Sognes Mandskaber, hvad enten de hører til Kystmilicen eller ej.

I Anledning af, at det til Major Oldeland var indberettet, at Tønden ved Signalstangen ved Hunseby Skov ikke kunde »ophidses«, før et nyt Reb var blevet anskaffet, sender Major den 15. Maj 15 Rdl. til Kystbefalingsmand Anthon, da den kgl. Tjeneste »maa og bør for Øjeblikket ikke opsættes«. Et saadant Tilfælde sorterede jo ellers under Stiftet, hvortil Anmeldelsen ogsaa blev sendt, og forhaabentlig har Stiftet kunnet sanktionere Majorens Initiativ.

Divisionskvarteret i Nykøbing befaler den 19. Maj 1813, at Ringning med Klokker og Signalstængernes Antændelse fra den 21. Maj alene skal være Signal til, at endnu tilbageværende permitterede skal møde ved Kompagnierne, dog skal Kystmilicen ufortøvet samle sig ved dette Signal.

Den 19. Maj udsender Major Oldeland Cirkulære om, at Vaabenøvelserne ved Kystmilicen skal tage sin Begyndelse

den 23. Maj. Det geværbevæbnede Mandskab skal øves i at lade og skyde samt fælde Geværet. Mandskabet med Spyd eller Høtyve øves i at fælde disse Vaaben. Naar Mandskabet opstilles, sættes det Mandskab, som har Spyd og Høtyve, i første Geled og andet Geled, og det Mandskab, som har Geværer, i tredie Geled. Det indskærpes, at naar der fældes Gevær, skal første og andet Geled sørge for, at Vaabnene ligger vandret og tredie Geled beholder Geværerne skarptskuldret under Fremrykningen, og der marcheres lige og tæt sluttet. Tredie Geled skal øves i at skyde imellem »Luggerne«, ligesom Mandskabet skal øves i at svinge ud til højre og venstre. I øvrigt ønsker Majoren, at der øves energisk, thi »vi kommer sikkert i Aar til at præsentere alt Kystmilice-Mandskabet for Oberst og Ridder v. Grüner, og det skulde gøre mig ondt, om vi ikke skulde gøre det lige saa godt som de to Distrikter, der blev prææsenteret i Fjor«. Øvelserne skulde ske før eller efter Gudstjenesten, og hver hellig Dag uden Undtagelse. Udebliver nogen, skal han straffes efter Anordningerne.

Parole og Feltraab blev udgivet for 10 Dage ad Gangen, og at huske disse har sikkert ikke været let for den menige Kystmilice-Mand, og indrømmes maa det, at helt almindelige er de ikke.

I Tiden 26. Maj til 4. Juni 1813 var: *Parol*: 26. Philippus, 27. Cilmanza, 28. Coromandee, 29. Babe, 30. Armus, 31. Salon, 1. Babelmandel, 2. Constantinopel, 3. Adrianopel, 4. Bethynien. — *Feltraab*: Caro, Peter, Jacob, Juliane, Louise, Sophie, Friedlieb, Skjold, Johannes, Marie.

Den 14. Juni 1813 skriver Kystbefalingsmand Anthon til Underbefalingsmand Lars Olsen ved Engestofte, at Refshale By indtil videre fritages for Milice-Vagt, saa længe de maa befordre Hamborgenposten, som flere Gange kommer der gennem Landet.

Stiftamtmandskabet i Nykøbing meddeler under 18. Juni 1813, at der er truffet den Overenskomst med Generalkommandoen, at der for at lette Almuen skal foretages følgende Forandring ved Taarnvagterne. Varig Vagt i Taarnene bort-

falder; er fjendtlige Skibe i Sigte, underrettes de ved Kirkerne ansatte militære, paa hvis Rekvisition Vagten straks indfinder sig og forbliver i Taarnet til Afløsning som hidtil med andet Mandskab. Dette vedbliver, indtil den militære beordrer, at Vagten kan afgaa. For at man straks kunde faa fat i Vagten, hvis det blev nødvendigt, blev det bestemt, at Taarnvagten skulde tilsiges fra Kirkebyen, men den behøvede ikke at møde; den militære underrettedes om, hvor den i paakommende Tilfælde var at træffe, saa et Bud let kunde finde de paagældende. I øvrigt var Forholdet det, at tilsagdes Vagten som sædvanligt efter Omgang, saa skulde Kirkebyens Indbyggere som Følge af den Byrde, disse bar, naar daglig Tjeneste ikke var fornøden, kun forrette halv Tjeneste; dog ophørte denne Sondring, saafremt Vagttjeneste var nødvendig over 14 Dage, hvor de saa fik fuld Omgang med de øvrige Sogne. Underbefalingsmændene var helt fritaget for Taarnvagt.

Kommandokvarteret i Maribo udsender under 21. Juni en Brigadebefaling, hvori det meddeles Avantgarden i hele det nordlige Sidekorps og Nysted Distrikts Kommando m. v., at Stiftsbefalingsmanden i Nykøbing, Kammerherre Cederfeld de Simonsen er blevet anmodet om, at han iværksætter Befalingen af 25. Maj 1808, der bestemmer, at naar fjendtlige Skibe ligger i Nærheden af Kysten, skal Kystbeboerne drive Kreaturerne højere op i Landet og saaledes »medvirke, at deres Ejendom er sikret, samt forebygge, at Fjenden ikke fristes ved Synet af slige tillokkende Objekter og gøre Forsøg paa i Mulm og Mørke at røve noget«. Kommandoen udtrykker nu sin fuldkomne Sikkerhed for, at Stiftet »behagelig udfører denne til Befolkningens Tarv gjorte Anmærkning«, og paalægger derefter Detachementskommandørerne at medvirke til Gennemførelsen og indskærper til den Ende: »Naar man med Grund kan forvente, at Fjenden for at erholde et godt Stykke Kød gerne afvejer eller prøver Frastanden, da bør straks, i Særdeleshed mod Aften, Kreaturerne drages højere op i Landet«. Adlød Kystbeboerne ikke Tilsigelse herom, skulde denne Vrangvillighed alvorlig paatales for vedkommende civile Autoritet.

Først i Maj Maaned havde Overbefalingsmændene Oberst v. Wichfeld, Major v. Coppy og Løjtnant v. Franck fra Militæretaten faaet Geværer med Bajonetter til Distrikternes Mandskab, og Kommandoen i Maribo udtaler, at den forventer, at disse Distrikter danner et særligt Mobil-Korps.

Men den Storm, som syntes at have været i Vente, lagde sig ret pludselig, for den 22. Juni befaler v. Oldeland, at Kystmilicen indtil videre indstiller Øvelserne som Følge af den forestaaende Høhøst; samtidig ønsker han anmeldt: hvor mange Underbefalingsmænd, — andre Officerer, — Kystmilicens Styrke, — hvor mange Geværer, — hvor mange Spyd eller Høgafler, og endelig, hvem der af Mandskabet har gjort sig fortjent til Skydepræmie.

For Krigsuro, Næringsssorger og andre Ulykker havde Befolkningen i Maribo ikke ganske tabt Lysten til en lille Morskab; Kommandokvarteret i Maribo udsendte den 2. September 1813 Brigadebefaling om en saadan. »Søndag den 5. d. M. afbrændes her ved Maribo et Fyrværkeri, og Distriktskommandører og Overbefalingsmænd af Kystmilicen ville behagelig tilkendegive saadant til Vagten ved Alarmstængerne, for at ikke Enfoldighed ved at se Ild i Luften skulde tro, at det var en antændt Signaltønde og sætte Ild paa Signalet, som de bevogte«.

Den 6. September befaler Divisionen i Nykøbing, at Økommandørerne særlig maa have Opmærksomheden henvendt paa, at Kysterne bliver flittigt patrouilleret, »nu da Tiden nærmer sig, hvor de lange mørke Nætter indtræffe«.

Ved Armébefaling af 12. September forbydes det Fiskerne at gaa længere ud fra Kysterne, end at Raab eller Geværskud kan kalde dem tilbage, ligesom der ikke maatte drives Fiskeri om Natten. For at letsindige Mennesker ikke kunde signalere med Fjenden, maatte kun Militærpersoner og Kystmilicen opholde sig paa Bakker i en $\frac{1}{2}$ Mils Afstand fra Kysten. Langs Kysterne maatte ikke kastes med Raketter eller afbrændes Fyrværkeri.

Frederik den Sjette befaler den 15. September, at Kystmilicen i Danmark og Hertugdømmerne skal møde i tre paa hinanden følgende Søndage om Formiddagen for at øves og

ekserceres i 2 Timer, og Overbefalingsmændene paalægges at overvaage, at Kystmilicereglementet sker Fyldest. Den 21. September befales Kystbefalingsmændene Anthon, Møller og Oxenbølle at tilsige Mandskabet til Øvelse Søndag den 26. September, den 3. Oktober og 10. Oktober »alle tre Gange om Formiddagen Kl. 8 slet«.

Men selv en kongelig Befaling kunde ikke faa alle til at møde; saaledes indberetter Underbefalingsmand Ole Rasmussen, Trudstolpegaard, den 10. Oktober til Kystbefalingsmand Anthon i Knuthenborg, at Jørgen Jensen, Vaabensted, udeblev fra Vagt den 2. Oktober, fra Eksercits den 9. Okt., Christen Ottesen, Vaabensted, udeblev fra Vagt den 2. Okt., fra Eksercits den 9. Okt. Underofficer Rasmus Vinter er afgaaet fra Tropperne og har faaet Gaard i Vaabensted, vil selv ingen Tjeneste gøre, ligesom Jochom Holsten, Rersø, udeblev fra Vagten den 8. Okt.

Nemt har det sikkert ikke været at faa de givne Mødeordrer respekteret, og man skønner næppe forkert ved at antage, at Indmeldelser kun har fundet Sted overfor særlig genstridige Kystbevogtere.

Man ligesom fornemmer en ynkelig Klagen fra Underbefalingsmand Lars Olsen, naar han indmelder, at Niels Hendriksen, Forneby, ikke vil gøre sin Vagt, Jørgen Rasmussen, Gaardmand, har ikke været paa Eksercerpladsen, heller ikke Christen Samuel og heller ikke Fæster Lars Johansen.

I Januar Maaned 1814 var det streng Frost, og den 23. Januar befaler Divisionen, at da den formoder, at Søen mellem Lolland og Femern er helt tilfrossen og passabel for Tropper, skulde der for at faa Vished herom udsendes Patrouiller med kyndige Lødsler, og Patrouiller skulde søge frem saa langt som muligt og efter Hjemkomsten aflægge udførlig Rapport. Divisionen udtalte som sit Ønske, at disse Patrouiller blev ført af en Officer.

Saafrømt Isen blev fundet passabel for Tropper, skulde der træffes Foranstaltninger, at saavel Tropper som Kystmilicen hurtigt kunde samles. Derfor maatte en Del af Kystmilicen sættes i Aktivitet og Posterne instrueres om at være yderst opmærksomme paa enhver Lyd, som kom fra Søen.

Med dette Beredskab begynder Ansvarret at trykke Kystbefalingsmand Anthon, der føler sig foranlediget til at henvende sig til Opmærksomheden paa, at en Del af Mandskabet i Hunseby Distrikt slet intet Værn har og efter flere Advarsler slet ikke har villet anskaffe sig Vaaben; spagfærdigt spørger han, hvorledes han skal forholde sig. Om Geværerne udtales (»jeg tør næsten sige alle«), at de er saa ubrugelige, at de er ganske værdiløse, Krudtet er hel maadeligt, det kan næppe tænde Ild, og om Kuglerne skriver han, at de fleste ej passe i Geværernes Løb. Der synes at have været god Orden og skarpt Tilsyn i Hunseby Distriktet. Denne Indberetning er dateret 28. Januar 1814. Formelt havde Kystmilicen da været ophævet i 10 Dage som værende under Militærkommando.

Den 9. Februar 1814 meddelte Major v. Oldeland, at han ikke længere var Overbefalingsmand, men at denne Myndighed overgik til Besidderen af Grevskabet Knuthenborg, der under 14. Februar lod Kystbefalingsmand Anthon tilskrive Underbefalingsmand Lars Olsen i Engestofte, at han skulde sørge for, at alle Vaaben, være sig Geværer og Spyder etc., som tilhørte Kongen, blev afleveret paa Knuthenborg førstkommende Onsdag Eftermiddag.

Herefter findes ingen Aktstykker mere vedrørende Kystmilicen i Knuthenborg Godsarkiv, men de citerede Dokumenter giver ogsaa et ganske godt Indtryk af, hvorledes der er blevet arbejdet ude i Distrikterne, Befalingsmændene synes at have været nidkære og ivrige i Tjenesten, og de Mandskabssynder, som der foreligger Indberetning om, er jo at træffe alle Steder og til alle Tider og kan ikke opfattes som typiske. Utvivlsomt har den menige Mand gjort sin Pligt. Af ovenstaaende vil man ligeledes forstaa, at der har været et godt Samarbejde mellem Armeen og Milicen. Og i Virkeligheden var det jo ikke ganske uvæsentlige Byrder, Kystmiliceorganisationen paalagde Landbefolkningen; der er blevet travet mangan lang Mil til Samlingspladserne.

Efter en saa lang Krigsperiode med deraf flydende Vanskeligheder kan det ikke undre, at der gaar nogen Tid, før man atter tænker paa Kystmilicen. Dette sker ved Parol-

befaling af 17. Februar 1817, der befaler: For at Overbefalingsmændene kan være underrettet om Milicens virkelige Styrke, selv om den ikke samles til Eksercits, saa skal Sognepræsterne 2 Gange aarlig, ved Udgangen af Maj og November Maaned, indsende Af- og Tilgangslister over det tjenstpligtige Mandskab til Kystmilicen. Med disse Lister som Grundlag lavede Befalingsmændene Distriktslister, som Maaneden efter indsendtes til Overbefalingsmændene til Opbevaring fra Skiftetid til Skiftetid.

Som Organisation vedblev Kystmilicen at bestaa, indtil den almindelige Værnepligt indførtes, selv om den aldrig formelt er blevet ophævet.

Lolland-falsterske Korbuekrucifikser.

Af *Jan Steenberg.*

For et Par Aar siden blev der i denne Aar bog omtalt nogle lollandske Korbuekrucifikser, som dengang var indbragt til Stiftsmuseet i Maribo. Siden da er Museets Samling af disse middelalderlige Træskærerarbejder blevet væsentlig forøget, og dette er Grunden til, at Spørgsmaalet paa ny skal fremdrages.

Museet har i længere Tid ligget inde med et meget stort, gammelt Krucifiks fra Fuglse Kirke samt et meget lille fra Hillested. I 1935 indbragtes da de to Krucifikser, der omtaltes i den forrige Artikel, nemlig fra Toroslunde og Skovlænge. I 1937 er der yderligere kommet Krucifikser fra Horbelev, Musse og Horreby. Gode Krucifikser findes nu op hængt i Kirkerne i Nørre Vedby, Toreby, Idestrup, Væggerløse og Arninge. Fra Østofte er et Krucifiks indgaaet til Nationalmuseet, endelig er der opmagasineret et Par Krucifikser i Brarup (sammen med en Del andre middelalderlige Skulpturer i Taarnets Materialrum) og paa Kirkeloftet i Nørre Ørslev¹). Om dem alle sammen gælder det, at de er fra 13.—14. Aarhundrede, eller bedre fra Tiden efter 1275, d. v. s. fra den tidliggotiske Stilperiode. Kun en enkelt Gang dukker et sengotisk Krucifiks op, nemlig det velkendte i Maribo Domkirke. Det bliver en lille Snes. — Mærkeligt er det at se paa den geografiske Fordeling; det er saa afgjort den østlige Del af vor Provins, der er forsynet med middelalderlig Skulptur. Dette stemmer udmærket med, at disse ungotiske Arbejder er Udløbere af den franske Stil, der her i Norden har sine fornemste Repræsentanter i Skaane og paa Sjælland (hvor vi vel først og fremmest tænker paa det berømte Elfenbenskrucifiks fra Herlufsholm). Et andet mærkeligt Træk er det, at de alle stammer fra 13.—14. Aarhundrede og kun et eneste

Eksemplar fra ca. 1500 (Maribo). Ellers gælder det vist her i Danmark, at de sengotiske Krucifikser er nok saa alminde-



Fig. 1. Horbelev-Krucifikset.

Nissen fot.

lige som de unggotiske. Saadan ser det i det mindste ud, naar man gennemblader Værket »Danmarks Kirker«, der dog kun har behandlet et Par sjællandske Amter. — Denne

Mangel paa sengotisk Skulptur paa Lolland-Falster kan ikke være tilfældig. Den hænger sikkert paa en eller anden Maade

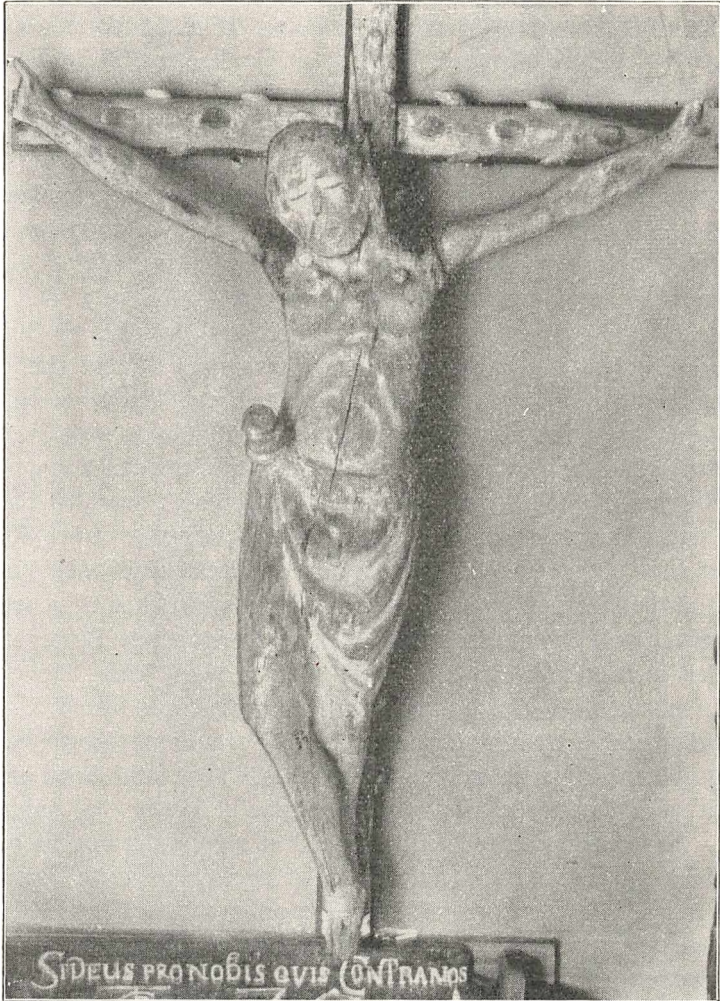


Fig. 2. Musse-Krucifikset.

Nissen fot.

sammen med, at det vældige sengotiske Byggeri, der gik over Landet i 15.—16. Aarhundrede, og som navnlig paa Sjælland ramte de allerfleste Landsbykirker, ganske synes

at være gaaet de lollandske Landsbykirker forbi. Vi er i vor Provins sakket agterud i Senkatolicismens Dage, og den Dag i Dag er det den romanske og tidliggotiske Arkitektur, der i kirkelig Henseende kendetegner Lolland-Falster (bortset fra et Par Købstæder), altsaa et Træk, der i al sin Knapthed bliver understreget af de bevarede Krucifikser. Er det den sorte Død og Vornedskabet, der i Fællesskab har kuet vor Provins særlig haardt? Maaske; men der skal ikke her gøres noget særligt Forsøg paa at besvare Spørgsmaalet.

Af de tre Krucifikser, der her nærmere skal omtales, er det fra Horbelev Kirke det bedst bevarede, men det er desværre ikke noget særlig fint Kunstværk (Fig. 1). Det er meget stort og meget klodset. Legemets Bøjning til Siden er gengivet som et unaturligt og uharmonisk Knæk. Hænder og Fødder er for voldsomme og for grove. Alligevel røber Krucifikset Kendskab til væsentlige af de Træk, dansk Skulptur i 13.—14. Aarhundrede havde lært af Frankrig. Legemets Bøjning til Siden er her paa dette Billede som overalt i Samtidens Skulptur formet som en Skru bevægelse: højre Knæ er forskudt stærkt til højre; Fødderne er krydset, den højre Fod dækker den venstre; venstre Hofte er trukket til venstre, mens der i Brystkassen begynder en modgaaende Bevægelse, der fortsættes i Hovedet, som hælder mod højre. Hovedet er ubedækket, det bærer hverken Kongekrone (som i den tidligere Del af Middelalderen) eller Tornekroner (som i Sengotikken). Øjnene holdes lukkede som i en blid Søvn; kun den svagt aabnede Mund synes at røbe et Moment af Smerte. — Korstræet med Indskrift I N R I er næppe det oprindelige.

Langt bedre er det Krucifiks, der oprindeligt hørte hjemme i Musse Kirke, men som i lang Tid opbevarede i Døllefjælde Præstegaard (Fig. 2). Det er knap saa godt bevaret som det foregaaende — Hænder og Fødder er ødelagt —, men som Kunstværk er det meget finere. Skikkelsens Stilling paa Korstræet er den traditionelle, men Bevægelsen er meget blødere og mere harmonisk end i Horbelev. Der er ikke det brutale Knæk i Midjen, Modeleringen af Karnationerne (Kødet) er meget mere anatomisk korrekt. Lændeklædet følger Skikkelsens Svajning paa en naturlig Maade; det er knyttet sammen i

en Knude, som er trukket højt op over højre Lænd, er rullet sammen i en Valk skraat nedad fra højre til venstre Lænd og falder derefter i bløde, tunge Folder ned over venstre Ben, mens det fremskudte højre skinner igennem det glatte Klædebon. Der er Spor af vistnok oprindelig Forgyltning. — Lændeklædet kan tages som Kendetegn paa Tiden: naar det rækker fra Hofte til Knæ, er Krucifikset i Reglen fra 13.—14. Aarhundrede; hvis det derimod er ganske kort, viklet vandret uden om Hoftepartiet og lader Knæ og Laar være frie, er det oftest fra 15. eller Begyndelsen af 16. Aarhundrede. — Inden vi forlader Musse-Krucifikset, skal der gøres opmærksom paa en vis Lighed mellem det og dets sjællandske Frænde fra Ørslev (ved Vordingborg); dette sidste stammer fra 13. Aarhundredes Slutning — vort Krucifiks maa være noget yngre.

Af Stiftsmuseets Nyerhvervelser er der blot Horreby-Krucifikset tilbage (Fig. 3)¹). Det er det ejendommeligste af dem, der her er omtalt. Desværre er det i en elendig Forfatning. Begge Hænder og den højre Fod er væk, og hvad værre er: hele Ansigtet mangler — et ualmindelig grelt Eksempel paa manglende Forstaaelse og Pietet for gammel Kunst. Men det, der er tilbage, taler et usædvanlig tydeligt Sprog. Kristus er afbildet som en mager, afpillet Benrad. De tynde Ben er lagt parallelt, krampagtigt presset sammen. Ribbenene er tegnet som en vandret Skravering uden om den udhulede Bug. Halsen er blot et Par tynde Sener, der bøjer sig og knækker, mens Hovedet ved sin egen Vægt afmægtig synker over mod højre. Om Hovedet er lagt en Vidjekrans af Torne; det er et af de Træk, der peger fremad. I det hele taget er det givet, at Horreby-Krucifikset er det seneste af de her omtalte. Paa Stiftsmuseet har det vistnok en samtidig, nemlig Krucifikset fra Skovlænge, der tillige er en bitter Konkurrent i Forsøget paa at fremstille Frelserens Lidelser i et paa-gaaende Skræmmebillede. Alligevel er der en Forskel. Skovlænge-Krucifikset er et Forsøg i naturalistisk Stil, Mesteren for Horreby-Krucifikset har en ganske anden Stil, eller bedre Maner. Hans Værk er mere en Omridstegning end en fri Modelering. Brystkassen er saaledes en plan Flade, og alle

Figurens Omrids holdes inden for samme lodrette Plan. Under disse Forhold savner vi jo dobbelt Ansigtet. Men en

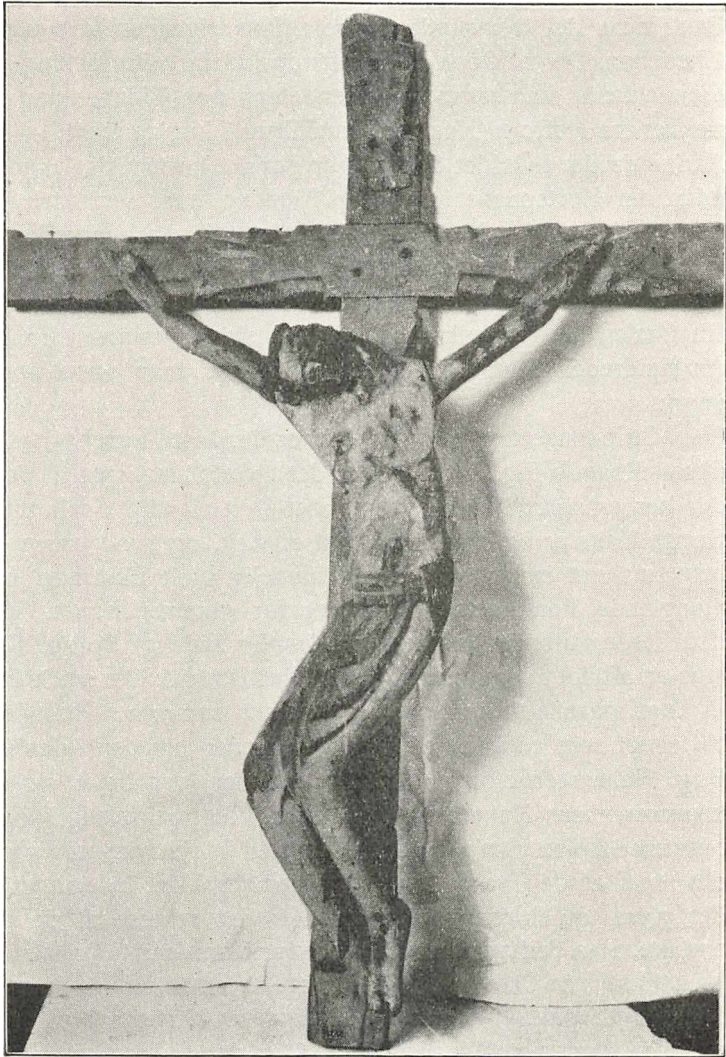


Fig. 3. Horreby-Krucifikset.

Nissen fot.

Erstatning findes der dog. Alt hvad der her er sagt om Horreby, gælder nemlig ogsaa det kendte Elmelunde-Kruci-

fiks, der nu findes paa Nationalmuseet (ophængt i den sen-gotiske Kirkehal (Fig. 4)). Behandlingen af Brystkassen,

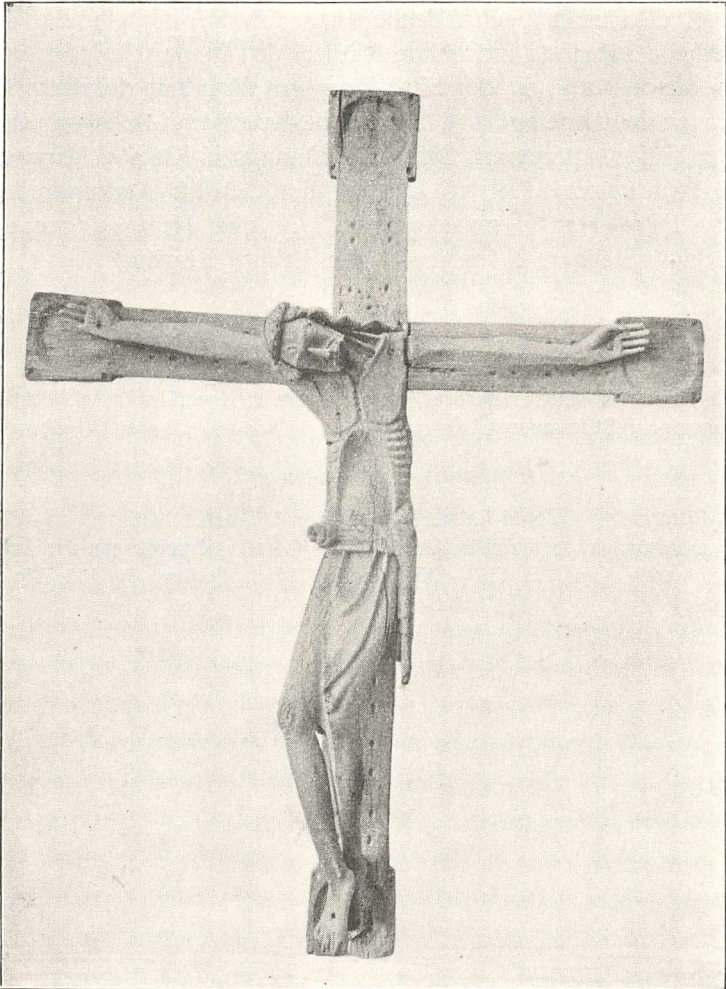


Fig. 4. Elmelunde-Krucifikset.

Nationalmuseet fot.

Bug og Klædebon er ens paa de to Værker. Halsens skarpt fremtrædende Sener er fælles; ogsaa den lille karakteristiske, vifteformede Panderynke genfindes trods al Ødelæggelse i Horreby. Afstanden fra Elmelunde paa Møn til Horreby paa

Falster er jo ikke stor; og der kan overhovedet ikke være Tvivl om, at de to Krucifikser stammer fra samme Værksted. Ad den Vej kan vi saa rekonstruere Horreby-Krucifiksets Ansigt: de stærkt fremtrædende (basedowske) Øjne under de lukkede Laag, de indsunkne Kinder, den lange, skarpt fremtrædende Næse og det bitre Drag om Munden; desværre er Hagen helt ødelagt paa Elmelunde-Krucifikset. Beckett, der vier det en interessant Omtale i »Danmarks Kunst«, henviser til Skildringen af Kristi Lidelser hos det 14. Aarhundredes Mystikere. Har vi maaske Lov til at give Henvisningen en endnu tydeligere Adresse — den hellige Birgitta?

Note.

1) Efter at dette er skrevet, er yderligere et Krucifiks fra N. Ørslev ophængt i Stiftsmuseet.

Red.

Litteratur: Lolland-Falsters hist. Samf. Aarb. 1936, S. 47—53. Danmarks Kirker. Præstø Amt. S. 927 (Ørslev-Krucifikset). *Beckett*, Danmarks Kunst II 112—135 (særlig 127 f. *Ørslev*, og 131 *Elmelunde*).

Træk af Ringsebølle Sogns Historie.

Af *Ole Svendsen.*

Indledning.

Det lille Ringsebølle Sogn med dets mærkelige Sagn og den i Tiden fra 1718—1926 enligt beliggende Kirke har oprindelig været centralt beliggende, da man i fjerne Tider navnlig brugte Vandvejene, Kirken er i sin Tid bygget ved Rødby-Fjordens inderste Vig. — Terrainet bag Fjordarmen (senere Søen) har egnet sig til Bebyggelse, Fjorden har været fiskerig, og bag Bopladsen, der allerede var her i Bronzealderen, laa store Skove, hvoraf Højbygaards Skov nu er en fattig Rest. — Navnet *Egeby* (Eveby, Eyeby) kommer maaske af Mandsnavnet *Ege^t*. Er dette Tilfældet, maa det i denne Forbindelse forstaas saaledes, at »Stormanden Ege« har taget det Areal til Ejendom, som han ønskede; og da Endelsen *By* hører til vore ældre Betegnelser for Bygdebebyggelse, navnlig naar det er i Forbindelse med et Mandsnavn, skulde Stedet være meget gammelt som Bosted.

Ringsebølle, maaske af Mandsnavnet *Ring^t*, er et yngre Bosted; Endelsen *bølle* (kendt fra Valdemars Jordebog) kommer af et olddansk Ord, der betyder Bopæl, Bolig (andre Former: Rinchsaboli, d. e. Ringsbool. — 1592 Ringzebylge, 1624 Rintzebølle, nu Ringsebølle). Stedet, hvor Bopladsen har været, findes kort omtalt senere, den har haft sit Sæde paa Skolens Grund. —

Lundegaarde omtales første Gang i en Præsteindberetning 1624 som en Enbygder-Gaard kaldet Lundegaard, d. v. s. Gaarden ved Lundene; i 1660 kaldes den ogsaa Jægergaarden. Ved Deling af Gaarden fremkom Flertalsbetegnelsen, i ældre Tider Lundegaardene, nu Lundegaarde.

Ringsebølle eller Egeby Kirke.

I den østlige Del af Sognet paa en Holm i den udtørrede Sø ligger Sognets gamle Kirke.

Den bestaar af Skib, Kor og Vaabehus mod Syd. Skibet og Halvdelen af Koret er opført af smukt tilhugne Granitkvadre paa høj Granitsokkel; denne Del af Kirken hidrører fra den romanske Granitperiode, hvilket bl. a. ses

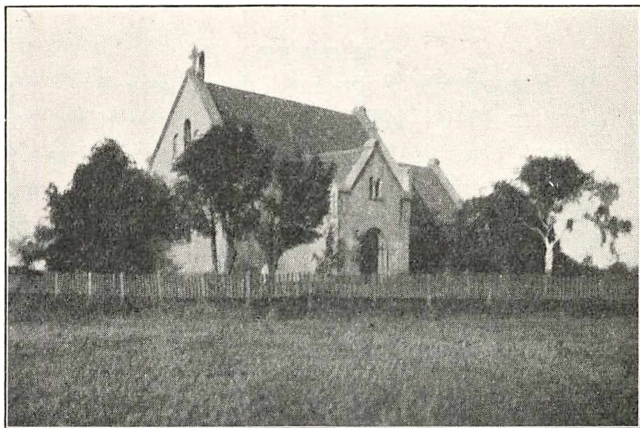


Fig. 1. Kirken set fra Sydvest.

af Soklens Profil. I den gotiske Tid forlængedes Koret til det dobbelte af sin oprindelige Længde, og i denne Tilbygning, som er opført af Munkesten, sattes spidsbuede gotiske Vinduer, og samtidig forsynedes hele Kirken med prægtige høje gotiske Hvælvinger. Kort Tid efter opførtes to Vaabehuse, eet paa Nordsiden og eet paa Sydsiden. Senere forsvandt Vaabehuset paa Nordsiden, Døren blev muret til, og Vaabehuset mod Syd fornyedes.

Over Syd- og Norddøren findes de gamle Dæksten; den, der sidder over Syddøren, har Billede af to kæmpende Krigere m. m. I Korets Mure er indsat to Granitrelieffer (et Mandshovede og et Dyr med kløftet Hale).

Saaledes restaureret i Gotikkens Periode stod Kirken urørt indtil Restaureringen i 1856 og 1870. — Indtil 1856 stod Syd for Kirken et Klanghus opført paa en høj Granitsokkel;

Taarnet bestod af svært Egetømmer beklædt med Bræder, og her hængte Kirkens Klokke, der stammer fra den romanske Tid. Klokken er uden Indskrift (se Uldall).

Før Restaureringen var Kirken dækket af Munketegl, og de romanske Vinduer i Skibet og Koret samt de gotiske i Korets Forlængelse var bevarede. Endnu findes dog et oprindeligt romansk Vindue under Vaabenusets Tag, samt en af de oprindelige Overliggersten over et af de nye Vinduer i Kirkens Nordside.

I det indre af Kirken fandtes indtil Restaureringen det oprindelige Flisegulv; i dette laa to gamle Ligsten, en midt i Koret. Den ene af disse Sten var nedlagt over Kirkens Velgører, Ridderen Henrik Wardenberg af Egeby; den var vistnok mærket med Aarstallet 1414. Selve Gravene findes endnu

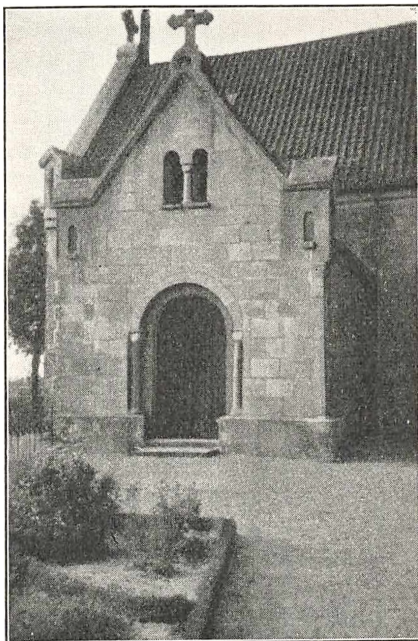


Fig. 2. Vaabenuset.

urørte under Gulvet. Kirkestolene var af Egetræ, alle forsynede med Laager. Alterpartiet (Altertavlen, Alterbordet m. m.) forsvandt ved Restaureringen. Altertavlen var udskaaen og var efter paalidelig Overlevering ganske som den, der endnu findes i Sædinge Kirke. Triumfbuen er bevaret, den er forsynet med Kragsten. Døbefonten, som stammer fra Kirkens ældste Tid, findes endnu i Kirken; den har rundbuede Felter og Rebsnoning. Daabsfadet er af Messing og har en Fremstilling af Marias Bedudelse.

Over Triumfbuen var anbragt et anseligt Krucifiks, der var et meget fint udført Træskærerarbejde. De gamle Alter-

stager af Malm er bevarede, ligesom der i Kirken findes en flad Tinflaske med Indskriften »Ringsebølle Kirkeflaske« og Aarstallet 1727. Sølvkalken har Aarstallet 1744, medens Brødæsken af Sølv er givet af Peter Gisse 1714.

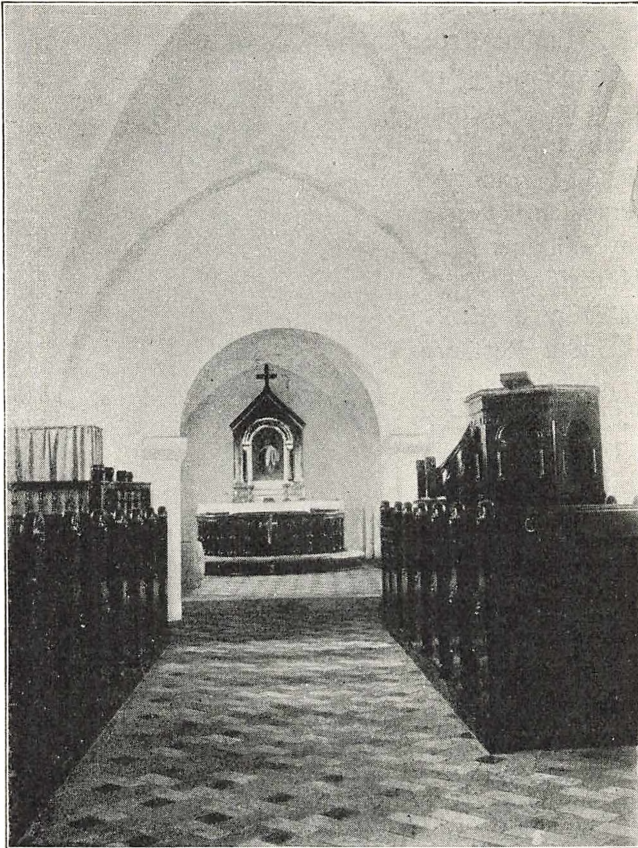


Fig. 3. Kirkens Indre.

Restaureringen i 1870 var den uheldigste; Kirkens gamle Inventar kasseredes, den oprindelige Prædikestol forsvandt, og det samme var Tilfældet med Kirkeblokken⁹⁾. I Stedet er kommet noget nyt, som nok er solidt, men uden Interesse kunstnerisk set, lige med Undtagelse af Maleriet til Alter-

tavlen; den er malet af A. Dorph (1870) og forestiller Kristi Opstandelse.

Ogsaa selve Bygningen blev ilde behandlet, selv om Ker-
nen heldigvis blev bevaret tillige med dens fornemste Pry-
delser: de berømte
Ornamenter, samt den
romanske Klokke og
Døbefonten.

Restaureringen var
dog nødvendig; thi
Skibets Gavle, ja hele
Tagkonstruktionen var
gaaet paa Hæld, saa-
ledes at en Omsæt-
ning ned til Hvælvin-
gerne var nødvendig,
ligesom Munketeglene
var ødelagte af Ælde;
derimod var Egespar-
rerne friske og burde
ikke være kasserede.
— Man nedbrød nu
Gavlene til Hvælvin-
gerne og bortførte
Kvadrene. Gavlene
blev opført fra Hvæl-

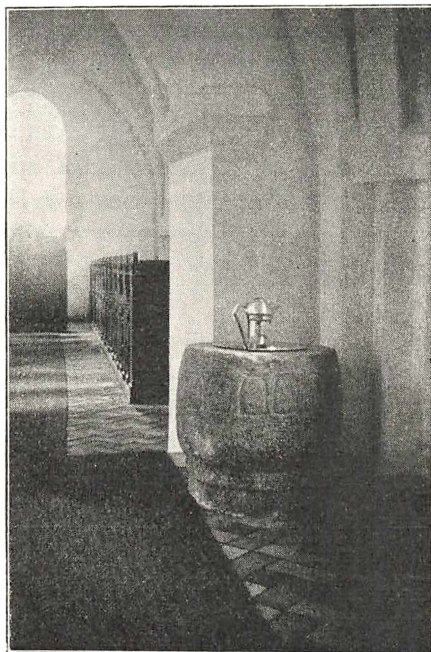


Fig. 4. Døbefonten.

vingerne med almindelige Mursten (der senere udvendig i
den halve Murtykkelse er erstattet med støbte Cement-
blokke); en ny Tagkonstruktion paasattes, og denne dække-
des med almindeligt Tegl.

I Koret blev baade den romanske og den gotiske Del
overstrøget med Cementpuds, der afstregedes i firkantede
Felter; ogsaa Vaabehuset fik denne Behandling og har se-
nere faaet Cementblokke i Gavlen. Samtidig sønderbrød man
de oprindelige romanske Vinduer i Skibet og Koret samt
de gotiske i Korets Forlængelse, og alle Steder sattes store
grimme støbte Vinduer i Stedet for de gamle blyind-
fattede.

Ved en Undersøgelse samtidig fandtes ingen Spor af Kalkmalerier i Kirken.

Ca. 20 Aar efter Restaureringen faldt Cementpudset af Korets Østgavl, der ogsaa var af Munkesten ligesom Korets Forlængelse; man indsatte her i »Murstensgavlen« en Del Kampesten fra Kirkegaardsdiget, medens det øverste af Gavlen dækkedes af støbte Cementblokke.

Kirken er i udmærket Bygningsstand, og de ganske ens Glamhuller virker egentlig pænt; men den fortjener i høj Grad at føres tilbage til den oprindelige Skikkelse. Senere har den faaet Varmeapparat og Harmonium.

Den runde Kirkegaard var omgivet af et smukt Stendige, som desværre er forsvundet.

Fra Kirkens Omgivelser.

Kirken, der ligger ved den udtørrede Sø, som oprindelig var en Arm af Rødby Fjord, er opført ved en ældgammel Boplads*. En Mængde Sagn knytter sig til Stedet og Omgivelserne.

*For faa Aar siden konstaterede Postassistent v. Linstow, at der Øst for Kirken fandtes Rester af Bopladser i hvert Fald fra Bronze- og Jernalderen.

Der fandtes Omrids af et Hus med Gulvplan, Tilstedeværelsen af et Ildsted; tillige fandtes mange Potteskaar, et stort Stykke af et Kronhjortegevir ved Ildstedet, samt endvidere en Skaal eller en Slags flad Krukke, der var i fuldstændig hel Stand; det kan med Sikkerhed fastslaas, at denne Skaal er meget gammel. Endvidere fandtes en Kværnsten og en flad rød Underligger. (Se Fig. 5).

Omtrent midt mellem Kirken og den beskrevne Boplads fandtes i ca. $\frac{1}{2}$ Meters Dybde Resterne af en meget stor middelalderlig Boplads med en Mængde Dyreknogler, enkelte Munkesten, nogle Potteskaar samt en Hvæssesten; et enkelt Potteskaar havde paa Foden som Ornamenter regelmæssige Fordybninger frembragt ved Fingeraftryk. Dette Potteskaar, der opbevares paa Stiftsmuseet i Maribo, er af Nationalmuseet tidsfæstet til netop den Tid, hvor man ved, at Borgen »Egeby« eksisterede, og Bopladsen kan med Sikkerhed stedfæstes som Stedet, hvor Middelalderborgen »Egeby« har ligget.

Sagnet lader en Kong Ring bo her, han var en Søkonge, en Svensker²⁾ og en vældig Kriger. Et andet Sagn fortæller, at paa dette Sted mødtes til Tvekamp tvende Brødre, den ene faldt, den anden, der hed Ring, byggede Kirken som en Bod for sin Gerning.

Den Kendsgerning, at Kirken virkelig ligger paa en Holm,



Fig. 5. Fundet fra Bopladsen ved Ringsebølle Kirke.

skal lige fremdrages i Forbindelse med dette Sagn, som knyttes til Stenen over Syddøren, der utvivlsomt fremstiller Kampen mellem ondt og godt.

Kunstmaler E. Rothe skildrer i »Aarb. for nord. Oldk. og Historie« (1908, Side 95—104) Relieffet (Fig. 6) saaledes:

Døroverliggeren over søndre Indgangsdør paa Ringsebølle Kirke er paa Underfladen prydet med et Relief, der i djævlt Arbejde viser en ejendommelig Kampscene, — til venstre staar en Mand med spids Hjælm, rundt Skjold; med kraftig fremspringende Bukkel og svinger en stor bredbladet Økse, bag ham staar et Dyr, der nærmest ligner en Bjørn. — Hans Modstander hugger efter ham med et ikke mindre spidst Sværd og holder et stort trekantet, spidst Skjold op

til Dækning. Bag Krigeren staar en opsadlet Hest bundet til en Nagle ved Tømmen, der er smøget ned over Hestens Hoved. — I dette Billede indføres ved Fremstillingen af de to Dyr i Billedet et helt nyt Moment i de her i Landet sparsomt fremstillede Kampscener³).

Rothe henviser til Steder i de Paulinske Breve og hos Kirkefædrene bl. a. Tertullian, hvor tekniske Udtryk fra Kamplegene anvendes i symbolsk Betydning; Tertullian beskriver saaledes en Kampleg i aandelig Forstand, hvor de kristne erhverver sig Udødelighed, ved at Kyskhed over-



Fig. 6. Overliggerstenen over Kirkedøren (Mandsdøren).

vinder Utugt, Tro Vantro osv. — Endvidere nævner Forfatteren en Miniatur i »Der welsche Gast«, dateret 1215/16, som kommenterer Ringsebøllerelieffet paa fortræffelig Maade; ved den Kvinde, der er anbragt ved Lasten (det onde), læses »vteuch, du bist tot«. — Gruppen til venstre i Billedet Krigeren med Bjørnen, det runde Skjold og Øksen, maa opfattes som noget ondt og slet (altsaa repræsenterende Synden og Døden). Modsat maa Billedet til højre, hvor Hesten er bunden, altsaa indordnet under et noget som det ondes Modbillede, sammen med Krigeren med Sværdet og det spidse Skjold repræsenterer det gode, altsaa Lyset og Livet. Betydningen af Relieffet maa da siges at være klar, idet det jo vanskelig kan sigte til andet end Peters 1ste Brev 5. Kap. 8. V. »Eders Modstander Djævelen gaar omkring som en brølende Løve, søgende hvem han kan opsluge«. Hele Billedet har følgende den Betydning, at den kristne ved Tro og Ydmyghed skal kæmpe med og sejre

over Vantroen og Sletheden i sit Hjerte. — Rothe fremsætter endvidere en Bemærkning om, at Relieffet her i Ringse-



Fig. 7. Overliggerstenen over den tilmurede Kvindedør.

bølle har et Tilløb til »personlig Farve i Kompositionen«. Man maa formode, at Forfatteren ved denne Bemærkning

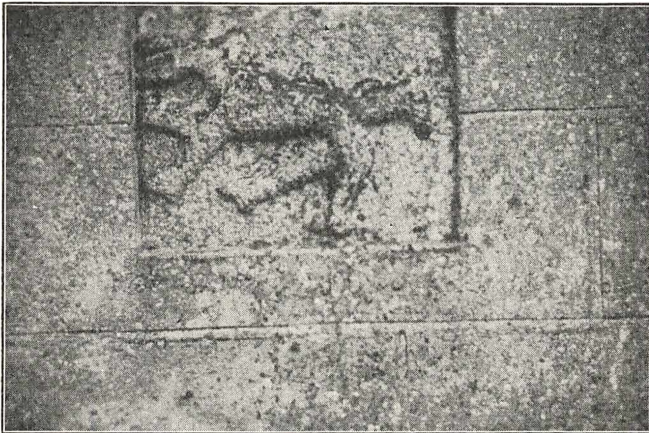


Fig. 8. Dyrebilledet fra Nordsiden.

nærmer sig Professor Løfflers Syn paa Billedet, idet Løffler i sin Afhandling mener, at Relieffet mulig hentyder til det lokale Sagn, saaledes at Billedet har en Dobbeltbetydning med Tilknytning til det tidligere omtalte³⁾ Kampsagn, idet

Kæmpen, efter at han har fældet Broderen, overvinder det onde i sig med det gode, derved at han angrer sin Gerning og som Bod opfører Kirken.

Paa Nordsiden over den tilmurede Kvindedør findes den gamle Overliggersten, der er forsynet med 10 Rundbuer, Ste-

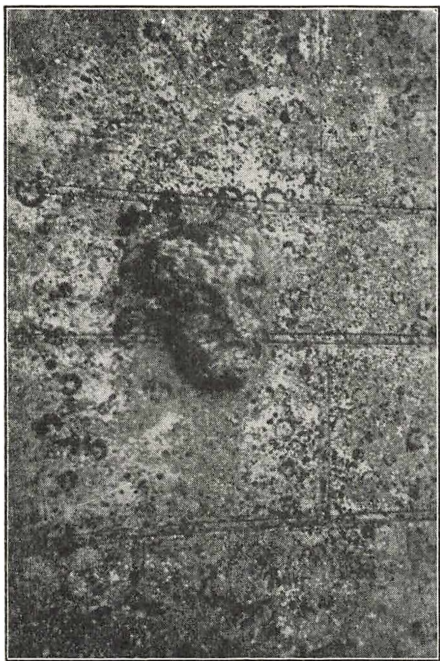


Fig. 9. Mandshovedet fra Sydsiden.

nen har kun den symbolske Betydning, at den er anbragt paa Nordsiden, der var Kvindens Side, fordi Kvinden opfattedes som en lavere Skabning end Manden, og fordi hun ved at lade sig friste af Slangen, Djævelen, bragte Synden ind i Verden.

Reliefferne paa Korets Mure, der forestiller et Mandshovede og et Dyr med kløftet Hale, har sikkert samme Betydning som de nys omtalte Relieffer, idet Mandshovedet paa Sydsiden har Dyret paa Nordsiden som Modbillede (Fig. 8). Og da Sagnet fortæller, at en Kæmpe og en Løve byggede Kirken, og at det er deres Billeder, der er udhugget, skulde da Løven i Sagnet, der er knyttet til Dyrebilledet paa Nordsiden, Syndens og Kvindens Side, her forstås som den brølende Løve eller Djævelen, der ved Kvinden fristede Manden til at synde (Billedet 9). Altsaa samme symbolske Betydning af disse Relieffer, som Rothe tillægger Billedet over Kirkens Syddør.

Paa Kirkegården var indtil for faa Aar siden Begravelserne ordnet efter Rang, i hvert Fald efter et bestemt System med Øst som det fornemste.

nen har kun den symbolske Betydning, at den er anbragt paa Nordsiden, der var Kvindens Side, fordi Kvinden opfattedes som en lavere Skabning end Manden, og fordi hun ved at lade sig friste af Slangen, Djævelen, bragte Synden ind i Verden.

Reliefferne paa Korets Mure, der forestiller et Mandshovede og et Dyr med kløftet Hale, har sikkert samme Betydning som de nys omtalte Relieffer, idet Mandshovedet paa Sydsiden har Dyret paa Nordsiden som Modbillede (Fig. 8).

Ved Indgangen laa Degnens Gravsted mod Øst og By-smedens mod Vest. Oppe ved Kirken var et stort Gravsted forbeholdt Ejerne af en bestemt Gaard, i hvis Nærhed det gamle Voldsted laa. Denne Gaards Besiddere var fra gammel Tid Sognefogeder. Derpaa kommer Lejestederne i bestemt Rækkefølge, begyndende Øst for Degnens Gravsted. Først kommer Lejestederne, der hører til Gaardene i Ringsebølle By, saaledes at Vest i By er Vest paa Kirkegaarden; herefter følger Lejesteder til Ringsebølle Udflyttere. Saa kommer Lejesteder til Gaardene i Lundegaarde, saaledes at den gamle Lundegaards Lejested ligger længst i Øst, efterfulgt af tre Afbyggergaards Lejesteder. Dernæst kommer de gamle Lejehuses Gravsteder ordnet paa samme Maade, og til sidst, længst mod Vest, »Fattiglejestedet«. Uden for Kirkegaarden paa Kirkeengen blev Selvmordere og den Slags Folk begravet i »heden Jord, men dog i Præstens Eng«.

Her skal det nævnes, at man ved Kirkens Nordside lige op til Kirkemuren i 1913 fandt en Fællesbegravelse. Haugner mener, at Skeletterne stammer fra en Pestgrav. Dette er muligt, eftersom Skeletterne laa afgrænset af Grunden til det nordre Vaabenhus, og man deraf kan slutte, at Begravelsen maa være sket før dettes Nedbrydelse. Begravelsen kan derfor godt være saa gammel, at den stammer fra den sorte Døds Tid, men ogsaa, at den stammer fra den Stormflodskatastrofe, som omtales i det følgende.

Træk fra Sognets Historie.

Det Syndflods- eller *Stormflodssagn*, der blev gengivet af Magister *Ellekilde* i Aarbogen for 1937 (S. 20 og 22), har efter al Sandsynlighed en historisk Baggrund. Man har da ogsaa Overlevering om en stor Stormflod paa Dronning Margretes Tid. I al sin Korthed kan Sagnet, at »Kirken har staaet Syndfloden over«, udmærket være Mindet om en frygtelig Katastrofe, som har ramt det fredelige Egeby ca. 1400.

I 1397 omtales det, at der i Egeby ligger en Adelsgaard. Beviserne for, at der her ved Kirken har ligget en Middelalderborg, fremgaar af, at man for 50—60 Aar siden midt imellem den omtalte Bronzealderplads og Kirken fandt en

Mængde Munkesten, ligesom ogsaa af og til siden under Dybdepløjning.

Paa det omtalte Tidspunkt angives Gaarden at være ejet af Væbneren Iven Bramsted; i 1414 er Ejeren Ridder Henrik Wardenberg, der dette Aar ved Skøde giver »Kirken og Præstebordet« i Egeby tre Gaarde og Gods m. v.

Kort Tid efter, nemlig i 1475, omtales Højbygaard, medens Egeby ikke nævnes. Dette peger altsaa ogsaa hen imod den Antagelse, at en Katastrofe af en eller anden Art, rimeligvis en Stormflod, har ødelagt Adelsgaarden, medens den solide Stenkirke er blevet taget i Brug igen.

Ridderen, vistnok død Aar 1414, har saa efter Katastrofen villet sikre Kirken. Skødet fortæller os, at der havde været Præst ved Kirken før 1414, men Bekendelsesbrevet fra Landstinget, som gengives nedenfor, og som er fra samme Aar som Skødet, taler om Sognepræsten i Rødby. Dette kunde tyde paa, at ogsaa Præsten i Egeby er omkommet ved Katastrofen^{*)}, saaledes at Præsten i Rødby efter 1414 ogsaa er blevet Præst ved Egeby Kirke. I fornævnte Brev maa Rødbypræsten tilstaa, at han ingen Ret har til Egeby Kirkegods, men at han har det alene af Venskab og med Velvilje fra Ringsebølle Kirkeværge og Sognemænd! — et Anneksforhold er her altsaa ikke Tale om.

Ved sin store Gave til Kirken og Præstebordet har Ridderen tydeligt nok villet sikre Kirken og Præsteresidensen, men alt tyder paa, at der netop ikke efter denne Tid har været selvstændige Præster i Ringsebølle. Præsten synes at være forblevet i Rødby, som Ringsebølle siden har været knyttet til, selv om Rødby egentlig i lange Tider maa opfattes som det egentlige Anneks.

Om nævnte Gods har der været Strid i en Aarrække mellem Kirkens Værger og Præsten i Rødby. Breve herom, der 1563 fandtes i Kirken, er senere ødelagt; de kendes kun i Rogert's Afskrift, som gengives nedenfor (under Linien).

Brev Nr. 1 er givet af Domprovsten og Præsten i Nakskov ved Navn Conrad, ved alm. Landemode i Tirsted, dateret 1428, lydende, at hvad Gods Herr. Henrik, Sognepræst i fordums Tid i Rødby, havde af Ringsebølle Kirke,

Af de under Linien anførte Breve ser man, at Kirkebrevene er afskrevet i forkert Orden, idet Henrik Wardenbergs Skødebrev, der danner Grundlaget for Kirkegodset, er anført under

det havde han med Kirkeværges og Sognemænds Minde og Tilladelse.

Brev Nr. 2 givet af samme Præst, under Datoen 1426^s) anden Dag Budolphi, lydende at Bisp Hans af Odense hørte i Rette Sognepræsten af Rødby og Kirkeværge og Sognemænd af Ringsebølle, hvor Sognepræsten er da bekendt (d. e.: tilstod), at hvis han havde af Ringsebølle, det havde han med Vilje og Venskab og ikke med Rette.

Brev Nr. 3 er et Landstingsvidne, lydende om et Brevs Forsigelse i den Mening som de 2de første, under Dat. 1414 in pr. Corporis Christi.

Brev Nr. 4 er givet af Biskop Nafne udi Odense, dat. 1437 lydende, at Hr. Niels Offesen, Sognepræst udi Rødby, og Egeby Kirkeværger og Sognemænd var i Rette om Jord, som ligger til fornævnte Egeby Kirke, og blev de saa forligte, at samme Præst skulde beholde i sin Tid det Gods, som ligger i Rødby etc. Item dertil med skal han have i sin Tid en Ager af Egeby Kirke i sin Livstid for Vin og Offledt (d. e.: Oblat) at holde til Egeby Kirke uforsømmeligen, men naar den Præst afgaar, da skal samme Gods og Ager komme til Kirken igen.

Brev Nr. 5. givet af Fuglse Herredsting 1436 lydendes, at 16 Mænd, Riddersmænds Mænd og Bønder, svore Egeby Kirke sit Gods til, som Herr Heli, Sognepræst i Rødby, og Ringsebølle Kirkeværge trætte om, med mere, som det Brev indeholder.

Brev Nr. 6 er et Landstingsvidne, givet Aar 1490, Onsdagen næst for S. Joh. Baptistæ Dag, lydende, som det forestaaende Tingsvidne om det Nævn paa Ringsebølle Gods.

Brev Nr. 7 er et Skødebrev, dat. 1414, hvorved Hr. Henrik Wardenberg, Ridder, skødede til Egeby Kirke og til Præstebordet ibid. 3 Gaarde og Gods etc. Hvor de ligge, og hvad de skylde, formelder Brevet videre, og gik dette Skøde paa Aalevad i Bisp Hans' af Odense Nærværelse.

Nr. 7, og det første Bekræftelsesbrev af Præsten i Rødby fra samme Aar er anført under Nr. 3. Som tidligere nævnt bekræfter dette Landstingsvidne fra 1414, at der ikke efter dette Tidspunkt har været residerende Præst ved Egeby: — Desuden findes to Papirsbreve, det ene er Hr. Helle Andersens Bekendelse, »lydende hvor meget han haver haft af Egeby Gods og Jord, og det med Kirkeværgens Vilje og Samtykke«.

Det andet lyder, at Degnen Hans Ibsen havde en Ager af Kirken i Ringsebølle for at holde Salt og Røgelse til Kirken. (Saltet anvendtes ved Eksorcismen d. v. s. Djævlebesværgelse). Denne Ager blev siden ved Degnekaldet og gik i 1814 over til Lærerembedet, saaledes at Læreren fik Brugsretten til den. 1913 forlangte den daværende Lærer den »fjerne Ager« (den laa længere borte fra Skolen end den øvrige Skolejord) solgt, og dette skete i 1914.

Af andre Oplysninger fra denne Tid har vi, at »Eyeby Kirke har 10 Tjenere, som skylde i alt 12 Pund Byg og 10 Skæpper aarlig«. —

Det vil med andre Ord sige, at der op mod Reformations-tiden laa en Landsby*) paa mindst 10 Gaarde ved Kirken. Der findes da ogsaa et gammelt Kort⁷⁾ fra 1600'erne, som viser en By med mange Gaarde ved Kirken.

I Tiden fra 1414—1539 synes alle Præster i Rødby at have maattet tilstaa, at hvad de havde af Ringsebølle, det havde de med Vilje og Venskab, men ikke med Rette. —

I Skødet fra 1414 staar ogsaa omtalt Gods, der ligger i Rødby. Dette tyder paa, at Rødby, der er langt yngre end Egeby, i Begyndelsen har staaet i Afhængighedsforhold til Kirken i Egeby.

Til yderligere Bekræftelse paa, at Ringsebølle paa dette Tidspunkt er Hovedsognet, selv om Præsten boede i Rødby, anføres Præstens Embedsindtægter (se under Linien).

Præstegaards-Jord til Ringsebølle er 10 Punde-Land; Eng 20 Rødby-Læs. Præstegaards-Jord til Rødby er 4 Punde-Land; Eng 12 Læs, salt og fersk Hø. Kapellanen er tillagt en Jord kaldet Presinge Vraa, 12 Skæpper Havreland, 6 Læs Eng og et halvt Pund Byg aarlig. — Ringsebølle Præste-

Baade her og i langt senere Tider, naar Bisperne er paa Visitatser i Pastoratet, ser vi Ringsebølle nævnt først og Rødby sidst. Naar Udgifter skal afholdes, nævnes ogsaa altid Ringsebølle Kirke først, og dens Tilskud er gerne 2 Gange saa store som Rødby Kirkes. Saaledes berettes fra 1579 (se nedenfor under Linien*).

Dette Forhold mellem Ringsebølle og Rødby blev delvis ændret, da den første lutherske Præst i Rødby, Hr. Rasmus Jensen, der hos P. Rhode omtales som en værdig luthersk Præst, opnaaede et Kongebrev i 1539. Dette Brev lyder (se nedenfor under Linien).

gaard havde altsaa 10 Punde-Land. 1 Pund-Land er det Areal, som kan yde 4 Tdr. Byg i Afgift. Andensteds træffer man »Pund« ogsaa i Flertal »Punde«; hvorledes 10 Punde-Land skal forklares nøjagtigt, faar staa hen, men i hvert Fald har der til Præstegaarden hørt ca. 100 Tdr. Land foruden Engen, som kaldes *Jennéfue*. Denne Gaard blev kaldt Mensalgaarden, d. v. s. Gods, der er henlagt til Præstens særlige Underhold. Betegnende er det at se, at Jorden, da den blev bortsolgt i 1861, omtales som »Mensalgaarden i Ringsebølle«.

*Rasmus Hansen Revarius, Sognepræst til Rødby og Ringsebølle skriver angaaende Arv efter afdøde Præst Hr. Rasmus Jensen og Køb af hans Hus ved Rødby Kirke, at det overtoges af Kirken paa følgende Maade:

Aar 1579 d. 8. Aug. var Provsten til Stede i Rødby efter Forlangende af Stiftslensmanden Hack Ulfstand. Huset blev købt af Hr. Rasmus' Arvinger til Kapellanhus for 40 Daler. Hack Ulfstand gav 5 Daler til Hjælp. Ringsebølle Kirke gav 10 Daler, Rødby Kirke gav 5 Daler.

Hver Sognemand i Menighederne gav 1 Pund Byg af hvert Pund Skyld. Hver Husmand 4 Skilling og hver Pebersvend 4 Skilling, med saadan Vilkaar, at de skulde være fri for dets Vedligeholdelse. —

Kongebrev:

Vi Christian d. 3die gøre alle vitterligt, at vi af vor syndelige Gunst og Naade have undt og tilladt, og nu med dette vort aabne Brev unde og tillade, at os elskede Herr Rasmus- Sognepræst i Rødby i vort Land Laaland herefter maa og skal have, nyde og beholde Præstegaarden i Ringsebølle Sogn med alt sit Tilliggende tillige med alt Præste-

Dette Brev, udstedt d. 1. April 1539, skal antagelig forstaas som en Annektering af Sognet til Rødby, idet Rødby Præster i over hundrede Aar havde forsøgt at faa fat i

Renten af fornævnte Ringsebølle Sogn, og skulde Sognemændene i fornævnte Ringsebølle Sogn herefter søge til fornævnte Rødby Kirke, der skal fornævnte Hr. Rasmus gøre samme Sognemænd tilbørlig Præstetjeneste baade inden og uden Kirken, som tilbørligt og han dem pligtig er. Thi forbyde vi alle hvem det er eller være kunne, særdeles vore Fogeder, Embedsmænd og alle andre fornævnte Herr Rasmus herimod paa fornævnte Præste-Rente at hindre, hindre lade eller udi nogen Maade at uforrette under vor Hyldest og Naade.

Givet i vort Kloster Dalum, Tirsdagen næst efter Palmesøndag Aar 1539.

Under vort Signet. Relator Mester Jørgen. Superintendent.
(Originalbrevet har tidligere beroet i Præstens Besiddelse).

Vi underskrevne Niels Hansen-Varde, Prædiker og Kapellan i Rødby og Ringsebølle Sogne, Rasmus Pedersøn, Degn sammesteds og Hans Jørgensen, Husmand i Rødby, bekender for alle, at Aar efter Christi MDXCII Dominica. 22. post Trinitatem, som var den 22. Oktober, fremgik hæderlig og vellærd Mand Hr. Hans Hansen, Sognepræst til Rødby og Ringsebølle Sogne paa Ringsebølle Sognestævne for menige Sognemænd, som den Dag var til Stede og udi laant Lyd beretter for dem, hvad Ord og Tiltale og Gensvar der gik paa alm. Landemode, som skete paa Aalholm sidste Mandag, som var den 16. ds., imellem ham og Peder Drucken med sine medfølgende: Lauritz Pedersøn, Bomand i Ringsebølle paa deres og alle andre Ringsebølle Sognemænds Vegne at udrette deres Ærinde mod Hr. Hans, deres Sognepræst. Først fremsatte Peder Drucken med sine medfølgende, Lauritz Pedersøn og tre andre af Ringsebølle Sognemænd: Jørgen Lauretson, Lauritz Hemmingsøn og Iib Kragg til Landemode stævnedes af deres Sognepræst for noget af hans Almissekorn, som de havde fradraget ham, at de paa menige Ringsebølle Sognemænds Vegne endnu, som tilforn i Bispens og Provstens Visitats, begærer Aftenprædiken i Ringsebølle Kirke paa Paaskedag og Fasteprediken om Onsdagen aarlig af deres Sognepræst, og at de ikke vilde gaa til Rødby Kirke at høre Prædiken. — Dertil svarede først Sognepræsten Hr. Hans, at det ikke kan ske, fordi der kun er een Degn i begge Sogne, skønt to Præster; og paa hver første og anden

Ringsebølle eller Egeby Kirkegods, hvad Sognemændene ikke kunde fordrage; de vilde beholde deres egen Præst. Man kan gaa ud fra, at det strenge Kongebud for at skaffe

Paaskedag, da er der i Rødby Kirke Aftenprædiken og Fasteprædiken om Onsdagen aarligen, som beskikket og ordineret tilforn fra gammel Tid af verdslig og gejstlig Stat, og der er tillagt Rente herfor. Herforuden sagde han og, at Sognefolk i Annekser andre Steder her i Landet plejer at søge Aftenprædiken i Hovedkirkerne paa Højtidsdage — endog de ikke er forpligtiget hertil ved nogen Kongebrev, som Ringsebølle Sognemænd er. — Desuden tilholder og Kirkeordinansen Præster at skrifte efter Aftenprædikener i Kirken, hvilket og sker i Rødby Kirke hver Paaske- og anden Paaskedag — Frembar og nævnte Hr. Hans et kgl. Brev dat. næste Tirsdag efter Palmesøndag 1539, indeholdende bl. a., at Sognemændene i Ringsebølle skulde søge til Rødby Kirke; der skal Sognepræsten gøre samme Sognemænd tilbørlig Præstetjeneste baade uden og inden Kirken, som tilbørligt og han dem pligtig er, ikke heller havde de haft saadan Kirketjeneste tilforn af hans Formænd og Præster; men dersom Ringsebølle Sognemænd ville lønne Kapellanen og Degnen for saadan Aften- og Fastekirketjeneste (foruden den Løn, som de tilforn aarlig har faaet) paa tredje Paaskedag og Fredagen i Fasten, efterdi Fredagsprædiken i Rødby er af kristen Øvrighed til Søndagsaften-Prædiken forandret efter Rødby Sognemænds Begæring, som Sogne-Vidne derom melder, saa at Sognepræsten ikke skal være mere hertil end som tilforn forpligtet at holde dem saa Kirketjeneste for sin sædvanlige Rente og tilbørlige Løn, da er han vel tilfreds hermed. — Dernæst svarede hæderlig og vellærd og ærværdig Mand, Mester Jacob Madtøn Vedel, Bisp i Fyns Stift, at det vel var ham vitterligt, at det mange Steder er Skik i Danmarks Rige, hvor Præsten bor ved Hovedkirken, men ellers ikke, at han holder Aftenprædiken paa Første Paaskedag i den, men ikke har han hørt, at der skulde ske Aftenprædiken i Annekser; derfor kan han ikke paa sit Embeds Vegne paalægge Rødby Sognepræst nogen Kirketjeneste paa fornævnte Tider imod frembaarne og oplæste kgl. Majst.s Brev eller Kirkeordinans, efter Ringsebølle Sognemænds Begæring. — Men dersom de kunde gøre Sognepræsten saa villig (som sagt er), at han vil lade Kapellanen og Degnen gøre saadan Kirketjeneste paa andre Dage, som Sognepræsten og de blive enige om, og de lønner og betaler Kapellanen og Degnen for deres Umage, da vil han gerne

Rødby Præst den fede Bid har skudt over Maalet. For at kyse Sognemændene har man henlagt dem til Rødby Kirke; thi her tales ikke, som andre Steder ved lignende Lejligheder, om at Landsbykirken skulde nedbrydes. Bønderne tier

samtykke heri. — Dernæst svarede fornævnte udsendte og nærværende Ringsebølle Sognemænd, at de giver Kapellanen og Degnen Paaskerente og Helligdagsoffer; vil han ikke derfor gøre dem de Tjenester, de forlange, da ville de ikke give ham Paaskerente og Helligdagsoffer.

Dertil svarede ærværdige Herre (Bisp), at det ikke blev godt for dem at forringe Kapellanen og Kirketjenerne deres Løn, og at han let kunde forhverve kgl. Majestæts Brev herimod, om fornødent behøves, men at de endelig skulde give deres Kapellan hans Løn, som deres Formænd har gjort før dem, saa at de ikke egenmægtig forringede hans Mynlighed, som han er betroet af Gud og kgl. Majestæt eller berøve fattige Kirketjenerne deres Løn. —

Derfor efter saadan Beretning om fornævnte Rettergang paa Landemode, da tilbød fornævnte Hr. Hans endnu disse sine Sognemænd paa Ringsebølle Sognestævne aarlig at kunne faa Fasteprediken om Fredagen, Aftenprediken paa tredje Paaskedag, ja, endog paa tredje Pinsedag, om de ellers begærede dette, om hver Mand i Ringsebølle Sogn derfor vil give aarlig en god Sk. Byg til Præst og Degn St. Mikkelsdag; thi da vil en Sk. Byg kun koste 6 á 7 Skilling og være hver Mand til ringe Skade og fattige Kirketjenerne dog nogen Hjælp for deres Umage. — Dertil svarede nogle, at de vilde, og nogle vilde ikke indgaa herpaa; thi de vilde gaa i Kirke, som deres Forældre og Formænd have gjort, og ingen ydermer Tyngde vilde lægge paa deres Gaarde til Præst og Degn, end tilforn fra Arilds Tid af har været, og de vilde ikke søge Rødby Kirke; saa at Ringsebølle Sognemænd paa samme Tid og Sted herom intet fuldkomment med deres Sognepræst kunde blive enige. — Hvorfor ofte bemeldte Hr. Hans Hansen begærede paa disse Ord et uvildigt Sognevidne af fornævnte Ringsebølle Sognemænd. — Og efterdi de svarede, at det gjordes ikke Behov herom at udgive noget Sognevidne, da begærede han det af os her om vor uvildige Bekendelse, hvilket vi ikke vil nægte ham. — Thi kundgøre vi for alle Nærværende og Tilkommende bestaar og bekender, at alle fornævnte Ord med Tiltale og Gensvar ere gaæde udi alle Maader, som foreskrevet staar, imellem Herr Hans og hans Sognemænd i Ringsebølle paa fornævnte Tid og Sted, ligesom vi selv det har set og ogsaa

da ogsaa, hvorimod der i de tidligere Aarhundreder var gammel Kiv og Rettergang. Kun een Gang senere, i 1578, forsøger man at faa Aftengudstjenester i Ringsebølle.

Om dette kan ses i Afskriften fra Provst Jørgen Christiern-

hørt, og til ydermere Vished underskriver vi hver med egen Haand denne vor Bekendelse og trykker vore Signeter neden under paa dette vort aabne Brev, givet Aar og Dag, som foreskrevet staar. —

Niels Hansøn Varde,
Kapellan, Rødby.
egen Haand.

Rasmus Pederssøn,
Degn.
egen Haand.

(Over disse to Navne ere trykte et Signet).

Hans Jørgenssøn
med egen Haand.

(Over er tegnet et Bomærke).

Under paa Brevet staar at læse: »Ringzebylge sognemænd begerer paaskeafften predicken oc faste predicken om onsdagen. — Anno 1592 — 22 — 8bris«. (Original i Rigsarkivet). Denne Underskrift gengives, som den er skrevet, bl. a. for at man kan se, hvorledes »Ringsebølle« da er blevet stavet, medens Brevet ellers er skrevet i Nutids-Dansk, dog med Bevarelse af Ordstilling og Udtryksmaade.

Stormægtigste, højbaarne Konning.

Eftersom vi Eders K. M.'s underdanigste Undersaatter udi Rødby havde gerne for lang Tid siden fordristet os underdanigst at supplicere om Ringsebølle Kirkes Forandring, som er Anneks til Rødby, og derimod om Rødby Kirkes Forbedring, som ved slig Forandring, om det saaledes den høje Øvrighed naadigst maatte bifalde, allerbedst kan søges og erlanges; men saa haver denne Krigsuro og andre Aarsager hidindtil forment det, at det haver ikke faaet Fremgang, men eftersom der gives nu større Aarsag og Anledning end tilforn sligt at andrage, have vi fordristet os med vores kære Øvrigheds Tilladelse, baade verdslig og gejstlig, denne vores Supplikation underdanigst at fremstille og i al Underdanighed at begære, at eftersom Ordinansen Fol. 48, 49 item Fol. 152 tillader, at der efter Lensmandens og Superintendentens Betænkende af tvende Sogne maa blive eet Sogn, og K. M. det siden naadigst vil stadfæste, det da og her maatte bevilges, at Ringsebølle Kirke og Anneks maatte lægges til Rødby Kirke og Hovedsogn, saaledes: først at Ringsebølle

sens Visitatser, Aar 1578, at Almuen begærede ved Provstens og Biskoppens Visitats at faa Aftensang Paaske- og Pinsedag, item at Messe og Gudstjeneste maatte holdes i et

Kirke med sin Indkomst maatte lægges til Rødby Kirke; dernæst at Ringsebølle Menighed maatte tilholdes at søge til Rødby Kirke og der inden og uden Kirken af Præsten lade sig betjene; hvilket for efterskrevne Aarsagers Skyld begæres.

I findes udi Rødby iblandt Kirkebrevene et Kongebrev paa Dalum Kloster givet, 1539, Tirsdagen næst efter Palmesøndag, af stormægtige Konge, højlovelig Ihukommelse Kong Christian III, lydendes, at Menigheden udi Ringsebølle skulde søge Rødby Kirke, og der af Præsten lade sig betjene, som medfølgende kongelig Mandat videre udviser, hvilket Kongebrev vi begære underdanigst at maatte blive fornyet og stadfæstet, og begge Menigheder maatte tilholdes sig derefter at rette.

II er Ringsebølle Menighed aldeles øde, paa baade Folk, Bygning og alting, og det ikke i lang Tid kan komme udi sin forrige Esse, og naar sligt end sker, bestaar ikkun dog Byen af ganske faa Gaarde og Huse, nemlig 16 eller 17 øde Gaarde, som vare meget vaage i den allerbedste Fredstid, endsige nu, hvorudover der formedelst saadan Byens Ruin ikke er prædiket og gjort Tjeneste der udi Menigheden siden sidste Advents Søndag forleden, og vel muligt kan ikke heller i lang Tid komme til at ske nogen Tjeneste der, som alt sligt efter alle Omstændigheder min Hr. Herredsprovst er forstændiget og tilkendegivet, at han det igen paa sine Steder kan andrage, som og hans Breve til vor gunstig Hr. Lensmand videre skal udvise.

III foruden det, at vi formode, at vores fromme Hr. Lensmand skal vel herudi bifalde os, da have vi og herudi vores ærværdige Hr. Biskops gode Raad, som holdt det ej uraadeligt, at herom blev suppliceret, og haver derfor med sin gode Forskrivelse til Hr. Lensmanden, at han herudi vilde hjælpe os tilrette, været os beforderlig, eftersom sligt syntes nytteligt og gavnligt paa alle Sider. — Thi først behøver Rødby Kirke Forbedring og Hjælp, baade paa Loft og Taarn og ellers anden Fornødenhed, saa og at den kunde forvides og større gøres, hvilken Bekostning den ej selver kan udstaa, eftersom den haver saa ringe Indkomst, at den stundom ikke sin aarlige Fornødenhed kan afstedkomme, og Ringsebølle Kirke derimod haver en temmelig god Indkomst, at det var derfor meget gavnligt, om sligt maatte lægges til Rødby

Hus i Ringsebølle, naar de for Vandflod ikke kunde komme til Kirken. Dem blev svaret, i saadant Fald kunde de søge til Rødby.

Kirke. Dernæst, eftersom den By Ringsebølle ligger moxen midt imellem Rødby og sin egen Sognekirke, kunde det ikke komme Menigheden besværligere at gaa til den ene Kirke end den anden, foruden at det er alle og enhver heromkring os bevidst, som ogsaa Ringsebølle Mænd det selv bekender, at Vejen igennem Ringsebølle til Annekskirken er om Vinterdage saa besværlig og farlig, at hverken Præsten eller Sognefolket kan komme til Kirken, at man da maa søge en Mands Hus, at gøre derudi Tjeneste, som det er sket i mine Formænds Tid og derhos ofte i min Tid, og det ikke med ret sønderlig god Skik og Maner, eftersom man ikke kan at Kirken have Kalk og Disk for dem, som vil berettes, ikke Sangbøger eller andet, som hører til Gudstjenestes Forrettelse, man og med et Horn maa samle Folk til Kirken, paa hvilken Maade jeg selv nu Præst paa Stedet for 2 Aar siden ongefær maatte en ganske Vinter moxen forrette Gudstjeneste, og end i den ganske Julehøjtid, at man vel fornå, det førte ikke sønderlig Frugt med sig. Og gjordes derfor denne Forandring vel fornøden, helst efterdi at Vej og Vejrlig er dog aldrig saa ondt, at Ringsebølle Mænd og Folk jo uden nogen Vanskelighed kan komme til Rødby Kirke.

Ydermere haver mange rejsende Personer, som paa dette almindelige Færgested rejser ind og ud af Riget, ønsket, at Gudstjeneste her paa Stedet udi bekvemme Tid kunde blive forrettet, at de paa deres Rejse kunde besøge Kirken, hvilket ellers ikke ske kan, naar Annekstjenesten tilforn skal forrettes, helst udi de korte Vinterdage, at end ikke Aftensangstjeneste kan før end silde paa Aftenen blive endt.

Endelig eftersom Rødby Kirke med Tiden behøver at forbedres, var det hende en stor Fordel, om hun maatte selv nyde til sin Reparation, hvis (d.e.: hvad) hun til Akademiens Bygning og Studieskat skal aarligen udgive.

Rødby, den 1. Augusti. Anno 1660. — Eders Kongl. Maj.s underdanigste Undersaatter paa egne og den ganske Menigheds Vegne.

Knud Christensøn Brun, Sognepræst udi Rødby.

Rasmus Jørgensen, m. p.

Mads Poulsøn, H. K. M. Tolder.

Michel Svendsen Winter, Kongl. Maj. Foged og Kirkeværge.

Michel Christensen, Kirkeværge. e. H.

Jacob Vilder, Hovedmand for de 8 Mænd.

At Ringsebølle Menighed har søgt at videreføre deres Krav ses af Sognestævnet fra 1592 (S. 44 ff. under Linien).

Herefter følger et Andragende fra Borgerne i Rødby eller rettere fra Præsten, der har benyttet Forvirringen og Ødelæggelsen efter Svenskekrigene til at forsøge at faa Ringsebølle Kirkes rige Gods tillagt Rødby Kirke og Menighed (se S. 47—50 under Linien).

Man konstaterer af dette Andragende, at Svenskerne er faret frem med samme Grusomhed her som andre Steder paa deres Tog over de danske Øer. At de ogsaa har skudt paa Kirken fortæller en Kanonkugle, som er fundet i Engen lige ud for Kirken. Derimod er det uvist, om man kan sætte Fundet af Skeletterne af 2 Mand og 2 Heste i For-

Lensmandens Paategning lyder: Anlangende Supplikanternes underdanigste Ansøgning haver jeg nu derom talt med Doctor Lauritz Jacobsen, Superintendent over Fyns Stift, da er vores Betænkende derom saaledes, at efterdi Ringsebølle Mænd af Fjender er forjaget fra Hus og Hjem og haver deres Tilflugt i Rødby, og deres Gaarde og Huse afbrudte, da synes billigt, at de søger Rødby Kirke og der at betjenes og at tage saa meget af Ringsebølle Annekskirkes Indkomst, som til Brød, Vin og andet behøves, dog at Ringsebølle Annekskirke imidlertid af sin Indkomst at holdes ved lige, og hvis øvrigt er, dermed at forholdes efter Recessen, paa det at, dersom Ringsebølle By og Sogn i Fremtiden igen kunde blive opbyggt, de da kunde søge deres egen Kirke, om Hs. Kgl. Maj. det saa naad. bifalder, og Ringsebølle Sognemænd de det begærer. Hvilket og hvorledes dermed skal forholdes, underdanigst henstilles til Hans K. M.s naadigste Vilje.

København, den 12. September. Anno 1660.

P. Barstorff.

(Originalen findes i Fynske og Smaal. Indlæg. 1660. Ifølge Paategning bag paa Brevet skulde herom være udgaaet aabent Brev d. 17. September 1660, men intet saadant findes i Kopibøgerne.

Da intet findes indført i Kopibøgerne, ser det ud til, at selv Lensmands og Biskops foreløbige Lukning af Kirken ikke er bifaldet, men at Hr. Knud straks har maattet optage Tjenesten i Annekskirken).

bindelse med Krigen. Dette Fund, der blev gjort Nord for Kirken ved Fordybning af Aaen, som løber i den udtørrede Sø, bragte nemlig ingen Vaaben for Dagen. — Ringsebøllefolkene er jaget fra Hus og Hjem og er flygtet til Rødby, medens deres Gaarde er blevet brændt op, som vi læser det her. Forfatteren til Skrivelsen er Præsten Knud Christensøn Brun; den er sat godt sammen, men ved nærmere Eftersyn kan man sætte Fingeren paa flere Ting. Saaledes kommer som Indledning en Række Omsvøb og ubestemte Udtryk, inden man bliver klar over, at det er Ringsebølle Kirkes Midler, Rødbypræsten er ude efter. Af Aarsager anfører han først Kongebrevet fra 1539, som dog ret beset var en »Nødfordordning i en Overgangstid«, dernæst anføres Krigens Ødelæggelser. Mærkeligt er det at se Ringsebøllegaardene betegnet som »meget vaage«; længere henne læser vi, at Ringsebølle ligger »moxen« (d.e.: næsten) midt imellem Rødby og sin egen Sognekirke, og man udbryder uvilkaarligt: »Det er da godt, at Præsten har faaet — moxen — med«. Byen var fjernet ca. 600 Al. fra Kirken, men 3—4000 Al. fra Rødby. Senere hen studser man over Præstens overdrevne Fremhævelse af Forholdene, hvorunder der holdtes Gudstjeneste i et almindeligt Hus i Ringsebølle, hvilket i Parentes bemærket viser os, at Almuens Krav fra 1578 paa dette Punkt er efterkommet.

Interessant er det derfor ogsaa at se, at Kongen, som ikke for ingenting var Teolog, gennemskuer Skrivelsens mange Argumenter og aldeles ikke bifalder den. — Dette hindrer dog ikke Hr. Knud i senere at skrive følgende Ansøgning til Kongen:

»Konge, maa jeg trygle:
 Giv mig Kaldet Røgle.
 Faar jeg ikke dette
 Giv mig da Dreslette.
 Rødby Folk er slemme,
 Og jeg maa mig græmme;
 Konge, Dig forbarme
 Over Knud, den arme«.

Som P. Rhode skriver: Rødbyerne fik vist ikke denne Ansgning at læse — de havde ellers næppe støttet ham i Forholdet overfor Ringsebølle Sognemænd.

Angaaende den videre Udvikling af Forholdene ved Ringsebølle Kirke hører vi, at Sognepræsten, Hr. Clementin, der tiltraadte Embedet i 1783, i sin Indberetning skrev, at Embedet med sine to Sogne godt kunde betjenes af een Præst samt en Kateket; der behøvede kun at ske det, at Fasteprædikenerne i Ringsebølle Kirke bortfaldt. (Atter her ser vi, at Almuens Krav fra 1578 og 1592 trods alt er blevet opfyldt). Da Sognet kun havde 110 Indbyggere, og Fasteprædikenerne næppe hver Gang besøgte af stort flere end 25 Personer, indstillede han, at Kapellaniet nedlagdes og Fasteprædikenerne bortfaldt. Dette skete ogsaa. I Henhold til Indberetningen blev udstedt et kgl. Reskript af 27. Januar 1786, der føjede Præsten i hans Ønske. Kateketen var først uordineret, senere blev en ordineret Kateket beskikket; han prædikede enkelte Gange om Aaret og var Lærer ved Kirkeskolen i Rødby og Degn i Ringsebølle Sogn til 1814. 1874 blev Kateketembedet nedlagt ved kgl. Resolution. 1875 oprettedes et Kaldskapellani, der har været ubesat lige siden 1906 (nu Hjælpepræst). —

Vi har fra 1624 en Præsteindberetning, der fortæller følgende om Ringsebølle Sogn: Rintzebølle Sogn, Østen for Rødby og Anneks til Rødby. Dette Sogn har ikkuns een By, udi hvilken Gaarde 16. Nok herforuden en Enbygdgaard Sonden Rintzebølle kaldes Lundegaard. Er tilsammen 17. Gadehuse 5. — Intet mere findes udi disse Sogne at skrive om, det endnu vitterligt er. — At saa i Sandhed er, bekender jeg med min egen Haand skrevet og underskrevet udi Rødby Præstegaard, d. 23. November.

Ao 1624.

Jacob Nielssøn.
egen Handt.

En Folketælling af 1801 angiver, at der i Ringsebølle Sogn er 110 Sjæle, medens P. Rhode angiver Folkemængden til 300.

Under Svenskekrigen blev ifølge før nævnte Skrivelse Ringsebølle jævnet med Jorden. Men snart har de »øde Gaarde« rejst sig igen. Det skal i denne Forbindelse nævnes, at den forrige Ejer af den gamle Lundegaard, fhv. Sognefoged Jens Jensen, for en Del Aar siden foretog en Reparation af Stuehuset og ved den Lejlighed fandt en Stolpe, der var mærket med Aarstallet 1661. Altsaa end ikke den fjerntliggende Lundegaard har Svenskerne skaanet.

Efter at vi nu har set, hvorledes det gik med den Jord og det *Gods*, som ifølge Skødet af 1414 blev givet til *Præstebordet*, vil vi se lidt paa det *Gods*, som ifølge samme Skøde tilfaldt *Kirken*, og som gjorde Gaardkirken til en selvejende Institution, der som nævnt havde 10 Tjenere. — Ved Reformationen gik nok Kirken med sit *Gods* over til Kronen, men Godset vedblev at ligge til Kirken. I 1689 gik Kirken over til Generalfiskal Jørgen Landdorph ved Mageskifte^s).

Kirken og Kirkegodset eller en Del af det maa imidlertid være kommet tilbage til Kronen eller Kongen; Frederik d. 4. havde til Hensigt at oprette et Rytterdistrikt paa Lolland, og i den Anledning erhvervede han flere Herregaarde, blandt disse Højbygaard, hvorunder han lagde betydelige Arealer af Taagerup og Ringsebølle Sogne.

Ryttergodset blev dog ikke oprettet, hvorpaa Højbygaard solgtes til Abraham Lehn ifølge Skøde af 20. August 1726* for i alt 75.327 Rbd. 95½ Sk. — Skødet omfattede ogsaa

*Hovedgaarden havde 58 Tdr. 1 Fdk. 1 Alb. Hartkorn, medens de tillagte Jorder af Taagerup og Ringsebølle Sogne var paa 105 Tdr. 4 Skp. Hartkorn. Gaarden havde derefter 166 Tdr. 1 Skp. 2 Alb., hvoraf en Del laa i Ringsebølle Sogn.

Efter Skødet ejede Ringsebølle Kirke i Errindlev en Afgift af Gaard Nr. 12 paa 5 Td. Byg, af Hartkorn 5 Td. 1 Fdk. —

Nr. 6 i Ringsebølle ejes af Kirken, 14 Skp. Byg svares til Kapellanen tillige med Chr. Jørgensen paa Nr. 6 i Sædinge og Præsten i Rødby; nok en Ringsebølle Kirkejord, Hartkorn 2 Tdr. 1 Skp. 1 Fdk. 1 Alb., hvoraf Kirken faar 13¼ Skp. Byg; Nr. 7 yder til Kapellanen i Rødby 2 Pund Byg saa og 1 Td. ⅔ Skp., som Kirken faar, af Hartkorn 9

Ringsebølle Kirke, der endnu ses at have bevaret en Del af sit Gods.

Den første *Skole* opførtes 1814 ved Degneembedets Nedlæggelse; denne afløstes ca. 1830 af en ny. I 1887 opførtes den nuværende Bygning.

Skolelærere og Kirkesangere var: 1. Fra 1814—1830 Bertel Kjerumf Thodberg, død d. 14. Marts 1830, 75 Aar gam-

Td. 3 Fdk. 1 Alb. Nr. 8 i Taagerup skylder 1 Pund Byg, som Kapellanen faar, Hartkorn 2 Td. 7 Skp. 1 Alb.

Kirkens Part i Tiender anslaaet Aar 1668 i aarlig Afgift af Hvede og Rug hver 2 Td. 7 Skp. 3¼ Fdk., Ærter og Byg 2 Td. 2 Skp. 2 Fdk., Havre 6 Skp. 3 Fdk. til Hartkorn 5 Td. 5 Skp. 3¼ Fdk.

Endvidere anføres til Sognepræsten i Rødby i Penge 12 Rdl., hvilket er tillagt ham i Afsavn for Højby Bys Jorder, der hører til hans eget Sogn, men findes underlagt Hovedgaarden. Kapellanen i Rødby i Penge 1 Rdl. 14 Skp. Rug, 3 Skp. 1½ Fdk., som han nyder som Degn i Ringsebølle for hans afgaaede Landgilde m. m., der var tillagt ham fra Jorder i Højby, som nu er under Hovedgaarden og hører til Ringsebølle Sogn. Ejeren af Kongetienden (den har ikke hørt til Højbygaard) faar 3 Rdl. 72 Sk., som han nyder for de Jorder, der hører til Ringsebølle Sogn og i 1718 er bleven inddraget under Hovedgaarden.

De fleste af Bønderne i Taagerup og Hyldtofte samt flere i Ringsebølle havde foruden deres Gaarde i Brug »En af de saakaldte Overskudsjorder af Taagerup og Ringsebølle Sogne«, hvilke ikke i 1718 til Hovedgaarden er blevet inddelt. Det samme er Tilfældet med Bonden Peder Pedersen i Højby, der ogsaa havde Overskudsjord i begge Sogne. Denne sidste Gaard i Højby var beliggende i Nærheden af Byhave Skov (nu kaldet Højbygaards Skov); den nedlagdes ca. 1840.

Det fremgaar saavel af Skødet som af det fremførte, at et betydeligt Areal af Hovedgaardsjorden hørte til Ringsebølle Sogn, og at Kirken ejede en Del Gods.

Nedlæggelsen af Højby 1718, hvoraf en Del hørte til Sognet, bevirkede, at de 16 Gaarde i Ringsebølle svandt ind til 10, medens den gamle Lundegaard i Tidens Løb har afgivet Jord til 3 nye Gaarde, saaledes at der efter Udskiftningen med de fire Lundegaarde ca. 1800 har været 14 Gaarde i Sognet foruden Præstegaarden. Skødet af 1726 gjaldt til fulde til 1926 og er delvis gældende endnu. —

mel. Før han i 1814 blev Skolelærer og Kirkesanger har han muligvis været Skoleholder. — 2. Fra 1830—1849 Adolph Ferdinand Richardt, død d. 26. Maj 1849, 40 Aar gammel. — 3. Fra 1849—1883 Frederik David Neble, død d. 12. November 1883, 65 Aar gammel. — 4. Fra 1883—1927 Carl Sofus Emil Hegelund, den 1. April 1927 pensioneret. — 5. Fra 1927 Lars Peter Jensen.

Ved Nedbrydningen af den gamle Skolebygning i 1887 viste det sig, at denne var opført paa Fundamentet af en Middelalderbygning, rimeligvis en Middelalderborg, thi adskillige Læs Munkesten fjernedes i 1887 og 1906 fra Pladsen. En Undersøgelse af Borggrunden skete ikke.

Ligeledes maa man gaa ud fra, at Skoleengen (Bredbæk) langt tilbage i Tiden har afgivet en Slags Havn, idet man for en Del Aar siden, ca. 1875, paa dette Sted har konstateret Tilstedeværelsen af et »Slæbested« for Baade; det var helt belagt med Sten. — Den før omtalte Afgift paa 12 Rdl. til Præsten svares endnu; derimod er Afgiften til Degnen ophævet; i Refusion blev der i 1925 udbetalt en Sum, der gik i Kommunens Kasse. Følgelig maa Ringsebølle Kommune fremtidig have særlige Forpligtelser overfor Menigheden, idet Degneembedets Refusion rettelig tilkom denne og ikke Kommunen eller Lærerembedet, da Afgiften var henlagt til det gamle Degneembede, men ikke til Skolelærerembedet. —

De omtalte 14 *Bøndergaarde* fandtes indtil for faa Aar siden uforandret, kun at to Gaarde i en lang Arrække havde været ejet af samme Slægt. De 5 Gadehuse er forsvundet i Løbet af de sidste 100 Aar; Jorden er dels solgt til de store Gaarde, dels udstykket til Villakvarteret. Præstegaarden solgtes 1861 til Udstykning. — Ringsebølle By er ganske udflyttet, og der findes ingen Gaarde paa den gamle Gadeplads, ja, ogsaa Gaden er forsvundet, men en Grav i Matr. Nr. 7 A kaldes »Gadesjøvlen« og fortæller, hvor Byen har ligget; den begyndte ved Bysjøvlen. —

I denne Forbindelse kan vi ogsaa nævne et Oldtidsminde til fra Sognet foruden de nævnte Fund fra Egeby og Lunde-gaardefundet, det er en Sten, som i mangfoldige Aar indtil

1905 henlaa ved Gaarden Matr. Nr. 7, der paa dette Tidspunkt ejedes af Propr. Grønlund Svendsen (af Slægten Bryle). Denne Sten havde foruden flere Mærker et meget tydeligt *Solbilledet*; den var ret flad og havde en antagelig Størrelse, men var dog et Stykke af en langt større Sten. Solbilledet sad i Nærheden af Flækkeranden af Stenen. Desværre blev Stenen i 1905 ved Uagtsomhed kløvet og brugt



Fig. 10. Ringsebølle Bystjøvl.

til Vejsten. — I Skovsmose, Matr. Nr. 12b, fandtes ca. 1860 ved Harvning en stor Ring, der var af Sølv (vistnok en Halsring). Ringen indsendtes ikke til Nationalmuseet, men solgtes til en Urmager i Rødby.

Angaaende Lundegaard skal endvidere nævnes, at den har været omgivet af Skov og har ligget i en Lysning. Sognets sydlige Del har til Dels været Skov. Bag Lundegaarde ligger endnu Skovsmose; den laveste Del af denne ind mod Grænsen til Rødby Mark kaldtes tidligere Skovsø.

Den nuværende »Bysjøvl« fandtes ogsaa, den kaldtes tidligere kun »Stjøvlen« eller »Sjøvlen«. I Lundegaarde fandtes ligeledes en »Gadesjøvl«.

Interessant er det, at vi her fra Ringsebølle kender Nav-

nene paa de gamle *Bondeslægter* og ved, i hvilke Gaarde de forskellige Navne »har haft hjemme«, idet vi kender en ældre og en nyere Række af disse Navne:

Drucken, der nævnes 1592, forsvandt før Udskiftningen. Fra Ringsebølle kender vi: *Klinke*, *Bryle*, *Bjørn*, *Krag*, *Due*, *Løved*, *Løje* og *Werner*.

Den gamle Lundegaard ejedes af Slægten *Bjørn*. Paa de tre Afbyggersgaarde træffer vi nyere Slægtsnavne: *Graver*, *Høffer* og *Smed*, medens et Gadehus med 9 Tdr. Land ejedes af Slægten *Willer*; endelig kan nævnes Bondenavnet *Klinge*.

Af gamle *Stednavne* kendtes tidligere »*Snallemosen*« — en lille Mose i Sognet (i Matr. Nr. 14). Skolens Eng kaldtes »*Bredbæk*«. — I Søen laa to Holme, der hed »*Store*«- og »*Lilleholm*«. Navnet *Hestekær* lever endnu i »*Hestekærsgrøften*«.

Ved Lundegaarde laa en Skov op til Hyldtofte Skov; den meldes øde efter Svenskekrigene. For 60—70 Aar siden fandtes endnu lidt Skov, og i 1926 ryddedes paa Smedens Lod det sidste store Egetræ paa et Sted, der endnu kaldes »*Skovhaven*«.

I Tørvemosen er forhen fundet mange Egestammer, ligesom man ved Mosens Udkant i Nærheden af den oprindelige Skovkant fandt en Del Munkesten, hvis Stilling tydede paa en Teglovn fra Middelalderen.

Ringsebølle Bys vestre Agre kaldtes »*Bryndeagre*«.

I Lundegaarde var Sognets *Midsommertræ*; det blev ryddet ca. 1897 og var da ca. 60—70 Aar gammelt; det havde afløst et ældre. Træet, der var omgivet af to Gærder over hinanden, var en almindelig Graapoppel, og Pladsen ved det kaldes »*Koven*«. Her samledes Ungdommen til Sommerfester, og Træet blev pyntet med Kranse. Ogsaa Fastelavnssridningen begyndte her, og man samledes og »stak til Ringen« ved Midsommertræet.

Af forskellige *Gilder* kendes her fra Sognet: *Tyregilder*, *Fastelavnsgilder*, *Møggilder* samt *Julelege*. Helligtrekongers Aften tændte man hjemmestøbte Helligtrekongerslys.

Vi vil slutte denne Beretning med nogle Ord fra et Skrift om Rødby, hvor Forfatteren, Viceskoleinspektør P. Pedersen, Nykøbing, kommer ind paa Annekssognets Historie og omtaler Kirken saaledes: »Denne ældgamle Stenkirke, en af vort Lands allerældste, staar endnu paa Affaldet mod den udtørrede Sø, — og Guds Ord vil forhaabentlig sent forstumme der«. — Lad os gøre den gamle Skolemænds Ord til vore og haabe paa, at den gamle Kirke ikke, som visse Hovedstadskirker i den indre By, skal opleve en Slags Museumstilværelse, men at den unge Slægt maa løfte den aandelige Arv og værne Fædrenes ældgamle Gudshus, idet de betænker, at ingen Kirker burde være os Danske kærere end de gamle Kirker, byggede af den haarde Sten med de runde Buer; thi vi ved, hvad de var for vore Fædre.

Efterskrift.

Idet jeg sender disse Træk af Ringsebølle Sogns Historie, og gengiver enkelte Sagn, som efter min Mening har historisk Baggrund, sker dette efter Opfordring fra mange. — Historisk Samfunds Formand, Amtsforvalter Holck, har vist mig den Ære at opmuntre mig hertil; ogsaa Magister Ellekilde, Dansk Folkemindesamling, har foreslaaet mig at skrive Sognets Historie. —

De gamle Bondeslægter sad i min Barndom paa Sognets Gaarde; og da jeg hører til en af disse Slægter, har jeg haft rig Lejlighed til at øse af den mundtlige Overleverings levende Kilde. — Mine Hovedmeddelere her er de afdøde Gaardmænd, naturligvis først og fremmest min Fader. — Jeg maa endvidere særlig nævne afdøde Johan Jensen, Ringsebølle, og P. Henningsen, Rødby, der var født i Sognet. Ogsaa min Svigerfader, Lærer E. Hegelund, har fortalt mig adskillige Træk, som han i Løbet af sin 44-aarige Virksomhed i Sognet har hørt fortælle. — Postassistent von Linstow har givet mig Underretning om de to sidste Fund fra Egeby og har overladt mig Billedet fra Bopladsen. Lærer Helge Hegelund, Hillested, har afskrevet Materialet og har udført de fleste Billeder. Jeg takker de to Herrer for Hjælpen.

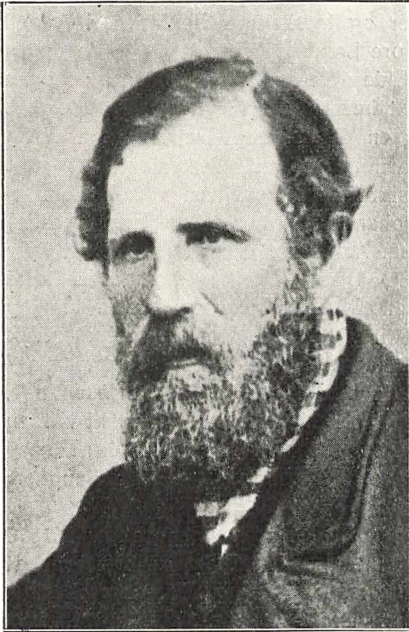
Noter.

1) Se f. Eks. Haugner: Sønder Herred, S. 289. (Jfr. dog Marius Christensen: Lålands og Falsters stednavne, S. 26, 44 i L.-F. Aar-bog 1922. Red.). — 2) I de senere Aar synes Videnskaben at have fastslaaet, at Lolland eller en Del af Lolland har hørt til det lille kortvarige sydsvenske Rige, der havde Sæde i Sydslesvig. Nær Forbindelse mellem Lollændere og Sydsvenskere er for længst paapeget. (Se Dr. Lis Jacobsen: Sædingestenen m. v.). Ogsaa Tirstedstenen melder, om end i en anden Forbindelse, om Kampe med Svenskere. Hovedpersonen i Sognets Sagn, Ring, om hvem det hedder, at han var Svensker, kan ogsaa minde os om den Forbindelse, der er paa-vist mellem den gamle Kirke her og forskellige Stenkirker i Angel. (Se herom: M. Mackeprang: »Vore Landsbykirker«). — 3) Se ogsaa Haugner, Fuglse Herred 1928, Side 165 og C. M. Smidt, Aarbogen 1927, Side 85. — 4) Denne Præst har rimeligvis været Gaardherrens Hiuspræst, da Kirken sikkert er en Gaardkirke. Det har saa været Ridder Henrik Wardenbergs Mening ved sit Testamente at gøre Præsten til Sognepræst og at sikre hans Forbliven ved Kirken. — 5) Da Biskop »Hans« (d.e.: Johannes Avonis eller Jens Øvesen) døde 1420, er Provstens Brev, om Aarstallet er rigtigt, udstedt flere Aar efter Biskoppens Død. — 6) Denne Landsby kom ikke til at hedde Egeby efter Kirken, men fik efterhaanden Navnet Højby (Vester-Højby) i Modsætning til den Øst for Skoven liggende Landsby Højby (Øster-Højby) i Taagerup Sogn. Kirken mistede ogsaa efterhaanden sit oprindelige Navn, selv om Mindet aldrig uddøde. Endnu i 1922 vidste den 90-aarige P. Henningsen i Rødby, at Kirken egentlig ikke hed Ringsebølle, men, som han udtrykte sig: Eyeby Kirke. — 7) Kortet beror i Lungholm Godsarkiv. — 8) Se Haugner: Fuglse Herred, p. i71.

9) Foruden Inventaret forsvandt ved Kirkens Reparation i 1870 ogsaa Kirkens ældgamle, meget interessante *Kirkedør*. Den var af Egetræ af kolossal Tykkelse og forsynet med en Masse Jernbeslag. Den nye Kirkedør, meget svær, udmærket Snedkerarbejde, men meget almindelig, er dog forsynet med et svært og nydeligt snoet Messingdørgreb.

Smaatræk af Gaabense Historie.

Af *Helene Strange.*



Lars Jørgensen.

Der var engang —! saadan begynder jo alle Eventyr, og saadan begynder ogsaa Historien om det lille Gaabense, der ligervis det gamle Rom har prøvet baade at være højt oppe og langt nede. Og saa var der da engang, da Gaabense næsten kom til at staa som et af den rejsende Verdens nordlige Midtpunkter; derover gik den store Færdseksaare med København og Hamborg som Endemaal. Til Gaabense skulde ogsaa saa godt som alle de Falstringer og Lolliker, der vilde en

Tur til Hovedstaden, og her var det, som Udrejsen ret begyndte. Og det lille Færgested ved det blanke Sund blev kendt viden om, og ikke mindst for Falstringerne stod der Fest om en Tur hertil. Her pulserede Livet stærkere end noget andet Sted paa Landet, og her fik man et Pust ude fra den fremmede Verden, som man ellers ikke kendte noget videre til og kun sjældent hørte om. Her førte Kragejoller og Postjagter mange fine og fornemme Folk frem og tilbage

mellem Falster og Sjælland. Her kom baade den agende og den ridende Post, her klang Posthornene, og Postillonernes røde Kavajer og Kabudser forede med gult lyste op mellem Bøndernes Skindpelse og Købstadboernes Klædeskofter. Og her mødte de tilsagte Gaardmænd for at være med til at befordre de rejsende bort fra Færgestedet, og var en Ægttur end forhadet af Bønderne, der skulde besørge Ægtkørslen paa de Veje, hvor de kongelige og Embedsmændene færdedes, saa oplevedes der alligevel ogsaa noget, som de ikke gerne vilde være foruden, da et Besøg ved det livlige Færgested var en hel Oplevelse i de Tider. Igennem Gaabense Færgefarten kom Nordfalster tidligere i Berøring med lidt af Omverdenen end nogen af de øvrige falsterske Landsdele, og Paavirkningen udefra udeblev heller ikke. Nordfalstringerne var altid blandt de første til at fange den nye Luftning baade af godt og ondt, og fra Nordfalster fortsatte en hel Del af de nymodens Sæder og Skikke deres Sejrsang ud over Øen.

Om Gaabense fra Arilds Tid har været Færgested, ved jeg ikke; men efter som her er den nærmeste Forbindelse mellem Falster og Sjælland, har det rimeligvis været benyttet langt tilbage i Tiden; men det er dog først, da her blev regelmæssig Postfart, at det svang sig op til sin fulde Højde. Den første offentlige Post, som kom til Falster og Lolland fra København og dermed fra hele det øvrige Land og den hele Verden, begyndte at gaa 1640. Der var da kun agende Post en Gang om Ugen frem og tilbage, men efter flere Aars Forløb kom der dog lidt mere Liv i Postvæsenet, og 1799 blev der indrettet Postekspedition i Gaabense, hvor Posten til Nordfalster aflagdes. Den øvrige Post skulde stadig sammen med de rejsende føres videre til Nykøbing, indtil der 1807 aabnedes en Sidelinie fra Gaabense til Stubbekøbing, saa der blev bestandig større og større Trafik til og fra Færgestedet. I Aarene 1799 og indtil 1872, da Jernbanen kom til Falster og flyttede Overfarten til Orehoved, havde Gaabense en gylden Blomstringstid, og de ældre ved endnu at fortælle mange fornøjelige og interessante Træk fra Livet dernede. Særlig højt gik det, da først der kom Købmandsforretning, og langt ud over Gaabense stod der Gny om de

store Kornleveringsdages Handler, Væddemaal og alskens Løjer, som fandt Sted der. Baade i den tarvelige Krostue og i det fine Gæstgiveri var der et vældigt Liv, som ikke kunde andet end øve en stærk Tiltrækningskraft paa de fleste, ikke mindst paa Omegnens Beboere.

Krostuen var indrettet i et lille Hus, der laa tæt ud til Vandet, og her stod en Kroforpagter for Styret. Gæstgiveri og Postekspedition var fra først af i selve Færgegaarden. Til denne hørte et større Landbrug, saa det var en blandet Forretning, her blev drevet. Foruden de almindelige Postskibe var der ogsaa en livlig Sejlads af andre Fartøjer, som førte Varer til og fra Gaabense, saa det er ikke til at undres over, at det for hine Tidens Mennesker blev en hel Begivenhed at komme ned til Færgestedet. Og havde de saa tilmed lidt Sans for Naturen, kunde de yderligere betragte Udsigten over Vandet og tage en Spadsretur ved Stranden og ind i den idylliske Gaabenseskov eller Færgeskoven, som den ogsaa blev kaldt.

Iblandt det sidste Hold Færgekarle fra den gamle Gaabense-Færgetid var *Lars Jørgensen*, født 2. Oktober 1824 i Sortsø. Faderen hed Jørgen Smed og var Gaardmand. Lars havde ikke Lyst til Landvæsenet, men vilde hellere til Søs og kom ogsaa ud paa Langfart. Sin Kone fik han fra Bogø. Som hans Hjemgaard ikke laa langt fra Sortsø Skanse, var hendes Hjemsted tæt ved Bogø Skanse, og de var altsaa fra Børn af vænnet til at være i Nærheden af Stranden. Og ved Strand kom de til at bo hele deres Liv. Da de var gift, fik Lars Jørgensen Plads som Færgekarl ved Gaabense, og de flyttede ind i et af de gamle Færgekarlshuse, der laa ikke langt fra Færgegaarden. Der var da to af disse Færgekarlshuse med to Partier i hvert. Som Regel var der 4 Færgekarle, og den, der kom ind som Fjerdemand, fik ofte Navn derefter.

Den sidste af disse Fjerdemænd hed Morten, og om denne Morten Fjerdemand gik der mange Historier. Han var stærk som en Bjørn og bar engang som ældre en Tønde Korn paa sin Ryg fra Gaabense til Nr. Alslev — ca. en Mil — og tjente derved hele Byrden. Man fortalte ogsaa, at han tit dyppede sin Skraa i Tjære for at den kunde kradse lidt mere, og da

han en haard Vinterdag havde faaet en stærk Kløe i Kroppen, trak han alt Tøjet af, huggede Hul i Isen paa en Møddingpøl og badede sig deri. »Pølevanj er det bedste for saa'n en Klee,« sagde han. Efter at han var gaaet af som Færgekarr, kom han en Dag hen ved Lars Jørgensens Hus og drak der af Slibestenstruget, der stod ved Gavlen. »Men du kunde dog komme ind og faa en Taar rent Vand«, sagde Lars Jørgensen, som opholdt sig i Nærheden. »Aa — naar Hyvnin (Hunden) kan drikke af det, saa kan jeg osse«, svarede Fjerdemanden. Hans Hund havde just labet af Truget, og naar den syntes om Drikken, kunde dens Herre ogsaa gaa i Lag dermed.

Den faste Færgekarrløn var i Lars Jørgensens Tid 38 Rigsdaler samt frit Hus og en lille Jordlod, hvor man kunde faa Græsning til en Ko. Disse Færgekarrslodder laa der omkring, hvor Storstrømsbroens Dæmning nu er anlagt. Der var ikke saa kort et Stykke dertil, men det var en dejlig Spadseretur ind igennem Skoven, siger Lars Jørgensens Datter, Enkefru Nicoline Hansen, Gaabense, der har givet mig en Del Oplysninger vedrørende Faderen og Forholdene paa hans Tid, og hun var altid glad, naar hun som lille Pige fik Lov at løbe med Moderen til Malkning.

En af de andre Færgekarrle, der var samtidig med Lars Jørgensen, døde temmelig tidlig, og da Enken sad tilbage med en Flok Børn, maatte hun, for ikke at komme til at flytte fra Færgekarrhuset, skyndsomt se at blive gift igen med en anden, der vilde udfylde Pladsen baade i Hjemmet og ved Færgen. Hendes første Mand hed Peder Lise, og da den, der gik ind som Stedfortræder, ogsaa hed Peder, blev han naturligvis »dænj aanj Pa Lisse«.

Ved Jernbanens Aabning 1872 og al Trafikkens Henflytten til Orehoved blev alle de gamle Færgekarrle afskediget, og de maatte saa hver for sig se at faa fat paa andet. Lars Jørgensen skulde ogsaa søge ind i anden Beskæftigelse og bestemte sig til at falde tilbage paa sit gamle Haandværk som Skibstømrer. I Gaabense vilde han gerne blive, men i Færgekarrhuset kunde han ikke længere bo, saa han maatte tillige skaffe sig et nyt Hjem. En Lejlighed var ikke at faa

i Gaabense, og Byggegrund kunde ikke købes, men han begyndte at fylde op ude i Stranden langs Vejen, saa han her kunde bygge sig et Hus og faa en lille Have til. Da Hjemmet var i Orden, gik han i Lag med at bygge Baade, Pramme, Joller og mindre Skibe. Det største af disse blev kaldt »Haa-bet«, og den yngste af Døtrene, der var 8 Aar, døbte det i en Flaske Arrakspunch, som da var almindelig ved Smaa-skibes Daab.

Foruden de mange drøje Ture, som Lars Jørgensen sammen med de andre Færgekarle maatte tage paa Vejen over Vandet mellem Gaabense og Vordingborg, kom han ogsaa flere Gange ud for andet, hvor han maatte sætte Livet i Vove for at frelse andre Menneskers Liv. Saaledes var der en Vinterdag en Flok unge Aalestangere, hvorimellem nogle Gaardmandssønner fra Omegnen, der var kommet ud paa Isen, som pludselig skiltes ad, saa de kom til at staa paa en Isflage med aabent Vand omkring. Inde fra Land hørte Lars Jørgensen sammen med et Par andre Mænd deres Nødraab og søgte straks at komme dem til Hjælp. Lars Jørgensen havde sørget for at faa en Line med og svømmede med denne ud til Folkene, som saa een efter een fik den om sig og halet over paa den sikre Side. Skønt det gjaldt Livet, krympede et Par af de unge sig dog ved at komme ud i det kolde Bad, men Lars Jørgensen, der selv stod drivvaad, taalte ingen Snakken og hev dem resolut ud i Vandet. En bad ynkeligt for sin nye Skindpels, som han meget nødig vilde have gjort vaad, men der hjalp ingen Kærmor. Alle blev da ogsaa frelst, og da Lars Jørgensen tidligere havde reddet flere andre Menneskeliv, fik han Redningsmedaljen med Ret til at bære den.

Lars Jørgensen havde været med i begge Krige. I 48—49—50 deltog han som ganske ung Ægtemand og Fader og maatte lade Kone og deres lille førstefødte tilbage hos Svigerforældrene paa Bogø. I 64 var han mellem de ældste, der indkaldtes, og hans yngste Datter blev da født. Fra sine Krigsaar har han ikke efterladt sig nogle skriftlige Optegnelser, og de faa Breve, han havde skrevet hjem til Familien, er ikke bevarede. Heller ikke igennem den mundtlige For-

tællen gjorde han stort Væsen af sine Oplevelser, men tog det blot som noget, der nu engang var hændet, og som det ikke kunde hjælpe at blære op om. Men haardt nok havde det dog været for en Mand i smaa Omstændigheder to Gange at blive revet ud af sin Stilling for at vove Livet for sit Land. Da han maatte ind i 64, havde han Kone og 10 Børn at sørge for, saa der var nok at tænke paa i al den Tid, han var ved Hæren. Og Dannevirkes Rømning var han med til; det skulde heller ikke kaste Glans over Krigstjenesten. I sig selv var Lars Jørgensen en streng Mand, og havde Børnene forset sig, kunde han snart faa fat i Tommestokken, saa der vankede »Tommestokkesuppe«, som det hed imellem dem. Men dygtig og bestemt i al sin Gerning var han ogsaa, og da der blev oprettet en Fiskerifogedpost ved Gaabense, fik han Pladsen, som han beklædte til sin Død, hvorpaa den gik i Arv til en af hans Sønner. Senere er dette Fiskerifoged-Embedet nedlagt, og der er kommet en Toldopsynsmand i Stedet. Lars Jørgensen døde 1895, og med ham forsvandt en af det gamle Gaabenses kendte Skikkelser.

At Gaabense ogsaa har huset en hel Del fine Folk i tidligere Tider, ses af følgende smaa Notitser, hentet fra Nr. Vedby Kirkebog:

»Den 21. Januar 1703 blev Captain-Leutnant Morup af Gaavens begravet; skal give for Jord og Klokke 4 Rd.« — »Mons: Thillesens Barn, Gaabens, begravet Juni 1731 i Kirken, betalt 2 Rd.« — »Færgemanden Frederich Poggenberg Thillesen, Gaabense, begravet i Koret Januar 1745«. — »Færgemanden Frederich Lovin begravet i Sakristiet 1757«. — »Madame Catharina Hedevig, Sl. Lovin, født Keg af Govens Færgegaard, begravet i Sakristiet 1769 d. 29. Decbr. Hun var 77 Aar, 4 Maaneder og 12 Dage«. — »Færgemanden Frederich Conrad Thillesen begravet 25. April 1785, 66 Aar og 7 Maaneder, begravet i Kirken fra Færgegaardens Stol op imod Korsdøren«.

Af det sidste ser man jo ogsaa, at Færgegaards-Herskerne har haft deres egen Kirkestol, hvilket naturligvis yderligere fastslaar deres ansete Stæde i Samfundet.

Andre smaa Notitser i samme Kirkebog fortæller ligeledes lidt fra Gaabense, som f. Eks. »31. Marts 1703 blev Claus Jensen af Vaalse, som druknede Juleaften Aaret tilforn ved

Gaavens Færge, begravet i de fattiges Jord«. — »Fattig fremmed Skibskar! Jens Jørgensen, Gaavens, begravet i de fattiges Jord 1731«. — »26 Tr. 1780 begravet Skipper Jørgen Peder Thommesen fra Sønderburg, som strandede ved Gobens nogle Dage før Mortens Dag med 18000 Flensborgsten, som skulle været til København. Var 30 Aar gammel«. — »Gregers Hansen Hau, Stykkusk ved Trainstalden, født i Langeland, kom fra Sygestuen i København, skal have været en 30 Aar«.

At Færgemændene har været store og fine paa det, ses tillige af det prægtige Epitafium, som er ophængt i Nr. Vedby Kirke, skænket af og forestillende Færgemand Frederick Härtel og Hustru Maria von Vexel (Wechten). Men om Færgemændene og om selve Gaabense Færgekro har Førstelærer Svend Jørgensen skrevet i Aarbogen for 1933, saa jeg skal ikke komme nærmere ind paa noget af dette. Kun lige bemærke, at i de sidste Aar af Postforsendelsen fra Gaabense var Postekspeditionen ikke mere som før paa Færgegaarden, men foregik fra et af de gamle Færgekarlehuse. Den sidste Postmester, der hed Schytte, blev ved Jernbanens Anlæggelse forflyttet til Nr. Alslev og ansattes baade som Stationsforstander og Postmester og kom saaledes til at virke som den sidste under den gamle Ordning og som den første under den nye.

Fra Begyndelsen havde der kun været Færgegaarden med Kroen og de to gamle Færgekarlehuse ved Gaabense, men siden kom der to Købmandsforretninger med hver sit store Kornmagasin, og i Velmagtens Dage holdt der ofte Snese af Bøndervogne paa Rad og Række for at faa afleveret deres Korn, enten til den ene eller den anden af Kornhandlerne. Og Brændevin og Klipfisk, lidt Sukker og Kaffe og andre Købmandsvarer skulde de have med tilbage, saa det gav Omsætning paa flere Maader. Til Tider kom der ogsaa større Skibe, som gik direkte til England med Kornet. Disse Kornskibe kunde ikke gaa ind i selve Havnen, men maatte blive liggende ude i Strømmen, og med mindre Fartøjer skibedes Fragten ud til dem. Alt sammen noget, der skabte Travlhed og Røre.

Men efter Gaabenses stolte Gyldenaar kom saa det stærke

Bagslag, og med Jernbanens Ankomst var Glansen taget af Færgestedet. Nu var Trafikken flyttet til Orehoved, og nu kunde man nemt komme til Nykøbing, og Kornhandelen var ikke nu som før. Kun enkelte Bønder havde noget at sælge, men skulde snarere købe Foderstoffer, og dem kunde man ogsaa faa forskellige andre Steder. Med alt dette som Baggrund blev Gaabense i Nordfalstringernes Øjne kun en Skygge af, hvad det tidligere havde været. Ganske vist var der endnu Sejlads hertil, og Korn- og Købmandshandel eksisterede, men Forretningslivet sygnede stadig mere og mere hen. Til sidst solgtes det ene af Kornmagasinerne til Færgegaarden, som nu benytter det til Oplagsrum for Foderstoffer, Maskiner, Avlsredskaber og forskelligt andet. Alt særdeles udmærket fra en vis Side set, men uden at give Liv til Omgivelserne. Den anden af Købmandsforretningerne gik ogsaa en Tid helt i Staa, men er siden kommet i Gang igen. I Aarene ret før Verdenskrigen kom der en lille Opblussen til det bedre; dog var der intet af forrige Tiders Glans og Herlighed.

Som Færgested kom Gaabense dog atter lidt til Ære og Værdighed i 1920, idet der da byggedes en ny Bro, og en Automobilfærge sattes i Fart over til Vordingborg. Gaabenses Navn blev derved igen kendt og omtalt ud over Falsters Grænser. Og som i gamle Dage har store Matorer og almindelige gemene rejsende i stort Tal passeret det lille Færgested i de sidste Aaringer. Men Billedet har været et andet end før. Hvor tidligere de smaa primitive Kragejoller og Postskibe førte Passagererne over Masned-sund, der gled nu tidssvarende Automobilfærger let og elegant hen over Vandet, og i samme Øjeblik, som Færgerne lagde til, skød Bilerne som spyttet ud af en Kanon hen ad den faste Landevej. Saa hastigt gik det ikke i Fortiden med at komme bort fra Gaabense, da var det stive Lundstikkere og tunge Holstenervogne, der skrumplede af Sted igennem de elendige Vejes næsten bundløse Pløre. Men alligevel — alle Fremskridt til Trods hører for Gaabenses Vedkommende Storheden dog Fortiden til. Og nu er jo ogsaa Biltrafikken forbi. Med Storstrømsbroens Aabning 1937 blev det nye Liv

igen pustet ud, og paa ny er der blevet stille ved Gaabense. Og Stilheden er større og mere følelig end nogen Sinde, idet man ved den høje Jernbanedæmning næsten er som afskaaret fra den øvrige Verden og ligger som omgivet af en hel Fæstning imod Vest. Indkørslen igennem Viadukten og Afspærringen af al Udsigt i vestlig Retning har helt forandret Færgestedets Præg og puttet det hen i en afsondret Krog, hvor saa godt som ingen finder paa at søge hen, hvis de da ikke har et særskilt Ærinde eller gammel Kærlighed til Gaabense. Intet Under, at det gamle Færgesteds Beboere ser med mer eller mindre mellemfornøjede Øjne paa den Stilling, der er blevet dem til Del. Og ikke endt med, at man saa at sige har skaaret Byens Livsnerve over, men ogsaa igennem det nye er der tilføjet en Krænkelse, som skærer dybt i flere af de gamle Gaabenser. Paa Gaabense Jord og Grund har man lagt den nye Jernbanestation; men Gaabenses Navn maatte den ikke bære; den skulde hedde Orehoved som den forrige. Her er ikke Plads eller Sted for alt det, der ellers kunde anføres baade for og imod Navnegivningen, men enhver, der ellers kender lidt til det gamle Færgesteds Historie og Betydning, kunde sikkert ønske, at det i Fortiden saa betydelige Overfartssteds Navn var blevet trafikmæssigt set bevaret frem gennem Tiderne — især naar det virkelige Grundlag var til Stede, idet Jernbanestationen hører ind under Gaabense. Det sidste store Navn paa Færgegaarden, mens den bar Navnet for Færgefartens Skyld, var, som Svend Jørgensen tidligere har omtalt, *Arnkiel*, først Fader, senere Søn. Den »rigtige« gamle Arnkiel, som han blev kaldt, var født 1785 i Norge. Han hed Hans Michael og var to Gange gift. Det sidste Ægteskab, som han indgik i en senere Alder, var noget af en Mesalliance, idet han giftede sig med sin tidligere Hønsepige der paa Gaarden, med hvem han havde to Børn. I mange Retninger var han en hoven og brutal Herre, og jævne Bønderfolk tiltalte han aldrig hverken med »De eller I«, men altid med »Han eller Hun«. Sønnen Anton Arnkiel, der overtog det hele efter Faderen, var derimod en venlig og jovial Selskabsmand, som gerne vilde blande sig med

Ungdommen og ofte selv paa sine ældre Dage om Aftenen gik ned i Borgestuen for at snakke og more sig sammen med Folkene. En Søster, der hed Ultima, var kommet med gamle Arnkiel til Gaabense og tog for Livstid Ophold paa Færgegaarden. Og Levetiden blev lang, idet hun først døde 6. December 1891, lidt over 95 Aar gammel. I Kirkebogen faar hun den Bemærkning, at hun var den ældste i Sognet. Hun hed Ultima Beate og var født 11. November 1796 i Bodø i Norge, hvor Faderen var Foged. Af Søkendeflokken i Hjemmet var hun Nr. 12 og havde faaet Navnet Ultima, fordi det skulde betyde den sidste. Men efter hende kom der 6 andre til, saa de blev 18 i alt; men alle døde de før hun, saa hun plejede at sige »Jeg blev dog den sidste«. I sin Ungdom havde hun været en sjælden Skønhed og var da forlovet med en ung Vestindier, men han døde tidlig, og hun giftede sig aldrig. Endnu helt op i sin høje Alderdom bar hun Præg af fordums Skønhed og var altid yderst fiks og sirlig i Klædedragt. Vittig og slagfærdig var hun som kun faa, og alting faldt som i Rim for hende, saa hun kunde forme Vers om alt, hvad hun saa og oplevede. Da hun en Dag saa ud i Gaarden og fik Øje paa en ny Forvalter, der var lav og undersætsig, sagde hun »Er han ikke himmelhøj, er ved Gud han rumpedrøj«. Hos Provstens i Riserup kom Arnkiels ofte, og paa en Køretur derop lavede hun ogsaa en Del Vers om Besøget. Det begyndte med, at Provsten ved Synet af Køretøjet vilde sige »Der har vi hele det Arnkielske Slæng —« og derefter »Hvad skal vi vel byde dem? Først vi dem giver lidt Ribssaft og Vand — Skynd dig, Sine, og bring det i Stand«. »Smalrumpen springer af Sted i Galop — smal som en Gede-hams er hendes Krop«. Saa kommer Provsten — »Med taalappet Støvler og Stryge-jernsben, Frakken er laset og Kraven ej ren«. — En stor Part af Ruderne i Færgegaardens Vinduer var ligeledes overridsede med Rim og Navne, som Familien Arnkiel og dens mange forskellige Gæster i Aarenes Løb havde prydet dem med. Og næsten utallige var de, der ned gennem Tiderne havde haft deres Gang paa Gaarden. I den første Periode havde alt til Dels været samlet under eet, men se-

nere blev der flere Husholdninger. Da Anton Arnkiel 1878 solgte Færgegaarden til Kammerraad Aagaard, forbeholdt han sig for Livstid en Lejlighed i en af Gaardens Fløje, og i alle sine sidste Aar boede han her sammen med Fasteren Ultima og en ugift Søster, der hed Thora og ligesom Frøken Ultima særdeles godt begavet og i Besiddelse af en lille Digteraare; men i Modsætning til Fasteren var hun lige glad med sit Udseende og gik ofte meget ejendommelig klædt. Hun var heller ikke nær saa smuk, men havde et skarpt markeret Ansigt. Sammen med de ældre Slægtninge ligger hun begravet paa Familiegravstedet paa Nr. Vedby Kirkegaard. Da Anton Arnkiel døde, ophørte de to ugifte Damer med at føre egen Husholdning og kom i Pension hos Gaardens daværende Ejer, den i sin Tid kendte Proprietær Ole Rasmussen. Frøken Ultima havde kun 200 Kr. at leve for om Aaret, Thora havde en Smule mere, men smaat var det for dem begge, saa de maatte være glade for det billige Ophold, de nød i Færgegaarden. Men et dejligt Bo havde de med mange skønne og værdifulde Genstande — Sølvtoj, Malerier o. m. a. — fra gamle Dages Storhedstid. Ved den efter deres Død afholdte Auktion spredtes det meste af det for alle Vinde.

Saa snart Anton Arnkiel var død, blev efter hans eget Forlangende alle hans Brevskaber vedrørende Færgegaardens Drift og forskellige Forhold tilintetgjorte, hvilket skete ved, at to unge Piger, der havde tjent hos Arnkiel, sejlede ud til »Skidtø« og brændte det hele op derude. Fru Noline Hansen, der var den ene af Pigerne, har ogsaa senere beklaget, at hun ikke — som hun godt havde Lov til — forud havde gjort sig bekendt med Indholdet i Stedet for i ungdommelig Tankeløshed at lægge en Bunke historisk og rimeligvis værdifuldt Stof øde. Men saaledes er jo adskilligt baade af den ene og anden Art gaet al Kødets Gang. »Skidtø« er for øvrigt en lille Holm ude i Sundet ikke langt fra Gaabense og stammer fra en Havneoprensning, hvor man havde lagt alt det opmudrede Dynd i en stor Bunke ude i Vandet, saa der var fremkommet en lille Ø, som fik det betegnende Navn »Skidtø«. For Aar tilbage var den

et helt yndet Udflugtssted for Gaabenserne, og Anton Arnkiel havde der plantet en Hyld og anbragt et Bord og nogle Bænke, saa man godt kunde slaa sig ned derude og drikke Kaffen en Søndag Eftermiddag. I Tidens Løb har Vandet slikket stærkt af den opfyldte Jordknold, saa nu er Skidtø ikke mere, hvad den før har været, men derude gik altsaa de Arnkielske Papirer op i Røg.

Som nævnt husede Færgegaarden i en længere Aarrække flere forskellige Partier og Familier. Foruden Arnkiels var der saaledes en Tid en særskilt Postmester samt en Gæstgiveriforpagter, og siden, da Postekspeditionen var flyttet og Gæstgiveriet nedlagt, kom baade en Mejeriforpagter og en Gaardforpagter, indtil det hele samledes under Proprietær Rasmussen. Men ihvem der end kom og gik, havde de altid mange i Følge, og en Mængde Mennesker gik stadig ud og ind i Færgegaardens Stuer og fyldte den med Liv og Munterhed, saa vel næppe noget enkelt Sted kan staa Maal med det Rykind og den Gæstfrihed, som er udfoldet i Gaabense Færgegaard. I den nærliggende lille Lystskov*) har der ligeledes før været stærkt Røre og munter Festlighed. Her holdtes nogle af de første Grundlovsfester paa Nordfalster, og mange Mennesker samledes da for at høre, hvad de Tidens førende Mænd havde at sige om dette nye, som Grundloven var, og om den Frihed, som den jævne Mand derigennem havde vundet. Siden kom Fugleskydningerne til, og i en Aarrække var Gaabense Fugleskydning en af Nordfalsters større Fester. Nu ligger Skoven som selve Færgestedet hen i idyllisk Fred, saa det passer godt, hvad Christian Winther under et Besøg paa Stedet skal have skrevet ved og om den lille Ø, der findes inde i Skovens nordlige Hjørne med Grave omkring:

»Paa Øen i Skoven omgivet af Vand,
 Man drømmer sig ind i Lyksaligheds Land.
 Der Skovens Smaafugle kvidre saa fro.
 Der finder den vandrende Fred og Ro.«

*) Om Mindestenen her, se Amtmand Faye, L. F.s historiske Aar-
 bog 1926 S. 136 ff. Red.



Triumfvæggen i N. Alslev Kirke.

Omkring Kalkmalerierne i N. Alslev og Tingsted Kirker.

Af R. Berg.

Den, der nærmere har gjort sig bekendt med de middelalderlige Kalkmalerier, som nu pryder N. Alslev og Tingsted Kirker paa Falster, vil faa et rigt Bidrag til Forstaaelsen af det aandelige Liv, der har udfoldet sig hos os gennem det 14. og 15. Aarhundrede.

Billederne i N. Alslev Kirkes Kor er malede 1301 og de, der findes paa Triumfvæggen sammesteds, nogle Aartier senere, hvorimod Malerierne i Tingsted tidligst stammer fra Slutningen af det 15. Aarhundrede.

Rundt regnet ligger der altsaa et Par Aarhundreder mellem de to Kirkers Udsmykning; men da Tiden ikke har staaet stille i dette Mellemrum, er det klart, at vi i dens Malerier kan faa et ikke uvigtigt Bidrag til Forstaaelse af den Udvikling, der har fundet Sted.

I Nørre Alslev møder vi den ældre Gotiks rolige Værdighed og stille Højtid; navnlig det store Billed paa Triumfvæggen med den saarmærkede Kristus tronende paa Regnbuen og de straffende Sværd udgaaende fra hans Mund samt Apostlene, fordelt paa begge Sider af ham, er et udmærket Eksempel paa den verdensflyende Retning inden for Kirkelivet, der udgik fra Clairvaux og allerede kom til Orde hos os i Slutningen af det 12. Aarhundrede.

Sammenligner man imidlertid de Kristusbilleder, vi har bevaret fra denne og den nærmest følgende Tid, navnlig de saakaldte Maëstafremstillinger i de sjællandske Kirker i Hagedsted, Alsted, Slaglille, Skibby og Sæby, med Kristusbilledet i N. Alslev, vil man finde, at der ikke blot har fundet et Æmneskifte Sted, men ogsaa er sket en Forandring i den religiøse Opfattelse.

I de sjællandske Kirker ser vi Kristus tronende i al sin Vælde og Majestæt, omgivet af Evangelisttegnene; han er her den fjerne og utilgængelige Verdensdommer, for hvem Menneskene bøjer sig i Frygt og Bæven. I N. Alslev er vel det højtidsfulde og overjordiske endnu fremherskende. De truende Sværd minder endnu om Dommen, der venter, men de bloddryppende Vunder paa Kristi nøgne Overkrop anslaaer her en ny Tone, som ikke før har været saa stærkt fremhævet i Kunsten. Det er den lidende Kristus, som har givet sit Liv for at frelse Menneskene fra Syndebyrden, der nu fremstilles ud fra den samme Tankegang, vi træffer i Datidens Lægmandskrucifikser. Fra den tronende Kongeskikkelse, der slet ikke hænger paa Korset, men i højtidelig Majestæt højest læner sig op til det, er vi i det 13. og 14. Aarhundrede naaet til Fremstillingen af den lidende Kristus, der hænger paa Korset med alle Tegn paa Smerter i Legeme og Ansigtstudtryk. Gribende i al sin lidelsesfyldte Sorg er f. Eks. Krucifikset i *Toreby* Kirke paa Lolland, men medens Skildringen af Smerten endnu her er skøn og behersket, lige saa meget sjælelig som legemlig, bliver den i den følgende Tids Krucifikser stadig mere og mere bloddryppende realistisk.

Bag ved denne nye kunstneriske Udtryksmaade laa en

hel ny Opfattelse af Kristi Frelsergerning, den som oprindelig udgik fra Anselm af Canterburys berømte Bog: »Hvorfor blev Gud Menneske?« Tidligere havde den Forestilling været raadende, at Kristus blev Menneske for at frannarre Djævelen det retmæssige Bytte, der var tilfaldet ham med Mennesket efter Syndefaldet. Anselm og Skolastikken efter ham gjorde nu gældende, at Djævelen ikke ejede anden Ret end den, Gud vilde give ham, og havde han Menneskeheden i sin Vold, var det kun, fordi denne havde krænket Gud Herren, men nu havde Kristus ved sin uforskyldte Lidelse og Død gjort Fyldest — ikke overfor Djævelen, men overfor den retfærdige Gud.

Det er denne nye Synsmaade, der fører til en hel Omvæltning i det religiøse Syn, idet Menneskene gennem Frelserværket kom Gud nærmere end hidtil og især tilegnede sig den Del af Kristi Liv, som var lettest for dem at forstaa: Kristi Jordeliv, lige fra hans Fødsel til hans Lidelse og Død.

Det er den lidende Kristus, den Kunstner, der har malet paa Triumfvæggen i N. Alslev, har givet Udtryk for. Utvivlsomt paavirket af den samtidige franske Kunst og af den Opfattelse, som den førende Gejstlighed har villet meddele Folket, har han søgt at mane Menigheden til Alvor og vække den til Eftertanke ved Synet af den blødende Kristus.

Højt hævet over Menighedens Hoveder, strengt og dømmende, ser Kristus ned paa dem, og med begge Hænder hævede som for ret at vække Opmærksomheden for de Vunder, han lider af for dens Synders Skyld, synes han at kalde paa hver enkeltts Samvittighed. Denne Gestus understreges yderligere af Apostlene, seks paa hver Side, der ligesom ledet af indre Bevægelse retter Blikket op mod Frelseren og synes at opfordre Menneskene til Omvendelse, mens Tid er.

At Billedet har svaret til den nye religiøse Strømning, der havde grebet Sindene i 13.—14. Aarhundrede, kan man være vis paa, og naar man husker, at det er i det samme Tidsrum, at næsten hver eneste Kirke i Danmark, saa godt det lod sig gøre, er bleven ændret fra romansk til gotisk Stil, har man et talende Vidnesbyrd om, hvor dybt Bevægelsen er gaaet. At den ogsaa har talt ved det nyes hele

Styrke, kan man maaske slutte deraf, at de forudgaaende Slægtled, saavidt man da kan gaa ud fra Saxo, ikke synes at have været stærkt religiøst grebne. Nu sidst i 13. Aarhundrede er der kommet Uro i Sindene, og selv om man kan indvende, at den samtidige Folkevise taler meget lidt om Kristendom og synes at vidne om, at de gamle »Magter« endnu var stærkt raadende, saa kan der vist heller ingen Tvivl være om, at der netop i det 13.—14. Aarhundrede har bundfældet sig en Forstaaelse af, at det onde ikke længere var Magter uden for Menneskene, der var Aarsag til Synden, men at denne var dybt rodfæstet i deres eget Sind. Men var det virkelig saaledes, og det følte man mere og mere tyngende, efterhaanden som man blev klar over sit eget Selv, saa maatte der jo ogsaa være Hjælp at faa hos den Gud, der selv havde været Menneske og netop havde paataget sig Menneskeskikkelse for at frelse Sjælene.

Det er denne Opfattelse, der efterhaanden gør sig gældende i den senere Middelalders Kunst og særlig tydeligt taler til os gennem Kalkmalerierne i N. Alslev Kirke.

I det følgende skal vi se paa de Billeder, der findes i Tingsted Kirke, og den nye Opfattelse, de udtrykker.

(Fortsættes).

Bedstefaders Erindringer fra Krigen 1864*).

Snedkermester Peder Andersens Dagbog.

Ved *K. P. Andersen.*

Under et rungende Leve og Hurra for de ædle Haders-
levære rullede vi Kl. 8 Aften ad *Kolding* til. Det var et sta-
digt Regn- og Snevejr hele Natten, og Kl. 3 Morgen ankom
vi til *Kolding*, hvor vi efter en Times Forløb endelig kom
i Kvarter hos en Bødker *Sonnesen*. Det var flinke Folk, jeg
laa i Sengeklæder paa Gulvet. Den 11. afrejste vi igen til
en By *Vester Nebel* ca. $\frac{3}{4}$ Mil Nordvest for *Kolding*. Vi var
40 Mand, der fik Kvarter hos *Kromanden*. Det var et daarl-
ligt Kvarter, med Logis i et lille fritliggende Udhus, hvor
vi laa i Halm og frøs godt om Natten. Alt, hvad man købte
der, var meget dyrt; den Slags Folk skal nok vide at be-
nytte sig af Lejligheden. Det bedste ved Kvarteret var, at
hver Mand blev forsynet med et Par jyske Træsko til at
gaa i de Dage, vi var der. Den 13. afrejste vi til en anden
By *Højen* $\frac{1}{2}$ Mil fra *Vejle*. Vi fik Kvarter hos en Bonde,
Kresten Lønholdt; vi var 60 Mand, 2 Mand og jeg laa i
en lille Seng, men det var dog bedre end at ligge i Halm;
Folkene var meget flinke til at pleje os. Den sidste Nat laa
jeg i en Seng for mig selv, en Officer flyttede nemlig der-
fra, og jeg talte godt for *Madmoder*, klappede hende lidt
paa Skuldrene og fik Lov til at ligge i *Løjtnantens Værelse*.
Men det gode faar snart Ende; thi om Morgenen Kl. 4 blev
jeg ubehageligt vækket ved, at *Korporal Jensen* kom styr-
tende ind til mig og fortalte, at der var blæst Alarm, og at
vi øjeblikkelig skulde stille; det var unægtelig ubehageligt
at blive revet ud at sin gode Søvn. Vi stillede ved Lande-

*) Fortsat fra *Aarborg* 1938, S. 115.

vejen, barrikaderede Vejen med Træer, som vi tog i Skoven. Her stod vi til hen paa Eftermiddagen, derpaa marcherede vi ind til *Vejle*, hvor vi maatte være paa Forpost hele Natten, da vi ventede Fjenden. *Vejle* er en lille By ved *Vejle Fjord*, omgivet af Bakker, som er bevokset med Skov. Byen ligger meget lavt, man ser intet til den, før man saa at sige er inde i den. Omegnen er henrivende, her maa være smukt om Sommeren. I *Vejle* fik jeg Kvarter hos en Sadelmager Svendsen, meget skikkelige Folk, jeg laa i gode Sengeklæder. Kosten var gratis i den Tid vi var der, og saaledes var det vist med de fleste, som var indkvarteret i *Vejle*. De ædle Beboere i *Vejle* staar i 7. Regiments kære Erindring. Vor Vært Svendsen havde selv været indkaldt, men var saa heldig at blive kasseret. I *Vejle* var vi fra 19. Februar til 8. Marts, og vi havde det bedre, end vi var vant til. Vi maatte forrette Forposttjeneste, især den første Tid; senere kom 11. Regiment til at ligge i Byen, hvorved vi fik nogen Lettelse. Vi havde tillige travlt med at barrikadere Veje og opkaste Brystværn paa de høje Skovbakker bag Byen; thi ved *Vejle* er det Meningen at gøre Modstand. Ved *Vorbasse*, 1 Mil Sydvest for *Vejle*, tog vore Dragoner en Dag 35 prøjsiske Husarer til Fange; vore stillede til Parade, det havde Tyskerne formodentlig faaet Underretning om og angreb med en dobbelt saa stor Styrke, vore fik netop lige Tid til at kaste sig paa de usadlede Heste og huggede rask ind paa Fjenden, fik afskaaret næste Styrke og jog Resten paa Flugt. Jeg var nede og se de saarede, som blev ført ind til *Vejle* og forbundet; det var de første Prøjsere, jeg saa, ganske smaa, spinkle Mennesker, kun Drengene i Sammenligning med vore Dragoner. Der var næsten hver Dag Skærmydsler mellem vore og de fjendtlige Kavalleripatrujler. Tyskerne tog en Dag to af vore Dragoner til Fange og skød en tredie, denne tapre⁴) vilde ikke overgive sig og forsøgte at ride fra dem, men Prøjsernes Heste, der alle er Blodheste, løber bedre end vores. Han blev indhentet og fægtede med tre Prøjsere næsten $\frac{1}{2}$ Fjerdingsvej, indtil endelig en fjerde kom til og skød den brave en Kugle gennem Hovedet. Han boede her i Nærheden af *Vejle*, og hans Forældre var

inde og fik Lov til at faa hans Lig hjem og begrave det. Nogle Dage efter det her passerede marcherede vores Kompagni om Morgenen tidlig en $\frac{1}{4}$ Mils Vej frem imod Fjorden, det halve Kompagni lagde sig i en Skov tæt ved Vejen og Resten i Huse ved Vejen lidt længere tilbage. Hensigten var at snappe en af disse næsvise Patruljer, som viste sig tæt ved Vejle næsten hver Morgen. Kavallerister patruljerede frem og tilbage som Lokkemad, men Tyskerne var kloge nok til at blive borte den Dag, saa da vi havde ventet til Kl. 3 Eftermiddag, marcherede vi med en lang Næse ind til Vejle igen. Den 8. afmarcherede 7. Regiment fra Vejle, vi skulde til Als. Det var kun nødigt, vi forlod denne By, hvor vi havde det saa godt. Vi var ikke kommet længere end $1\frac{1}{2}$ Mil fra Byen, da vi hørte hæftig Kanontorden. Tyskerne, som nok har vidst Besked om vor Afmarch, gik straks paa Byen, vi maatte nu gøre Holdt paa Vejen og oppebie nærmere Ordre. Skydningen var hæftig hele Dagen, først Kl. 3 Eftermiddag kom Ordren, at vi skulde tilbage til Byen; vi var endnu ikke klogere, end at vore var Herre over Byen, og at vi skulde tilbage til vores Kvarter og ikke til Als denne Gang. Vi marcherede derfor under lystig Sang tilbage; vi blev imidlertid slemt skuffede ved i Nærheden af Byen at møde saarede fra 11. Regiment, som havde optaget Kampen. Af dem hørte vi, at Tyskerne allerede var ved og i denne Side af Byen. Regimentet var ikke meget i Fægtning, et Par Kompagnier maatte i Kæde, og de øvrige blev staaende i Kompagnikolonne bag Bakkerne i Reserve. Vore Kanoner tordnede rask løs paa dem, en Granat faldt midt i vort Kompagni kun et Par Alen fra mig, uden at en eneste Mand kom til Skade, den kastede mig en Klat Skidt i Øret, saa jeg faldt ned paa begge mine Knæ uden i første Øjeblik at være klar over, om jeg var saaret eller ej. Da Mørket indtraadte, ophørte Fægtningen, og vi trak os tilbage til Horsens. Det havde været en streng Dag for os; thi først havde vi marcheret $1\frac{1}{2}$ Mil ad Horsens til, saa tilbage igen for at optage Kampen, saa endelig retirere til Horsens. Mellem Horsens og Vejle er der $3\frac{1}{2}$ Mil, altsaa tilbagelagde vi den Dag og Nat $6\frac{1}{2}$ Mil med fuld Oppakning. Vi ankom

til *Horsens* Kl. 3 Morgen, dygtig trætte og udmattede, vi satte Geværerne sammen i Købmandsgaardene og fik Lov til at aflægge Tornyster og Lædertøj, til vi skulde paa Forpost. Beboerne i *Horsens* var ogsaa meget flinke til at pleje os stakkels udmattede Soldater; de beværtede os paa Gaarderne med skaaret Smørrebrød, Brændevin, Kaffe, varmt Øl og Mælk. Kl. 9 om Formiddagen maatte vi 1 Mil uden for *Horsens* paa Forpost, jeg var et Stykke fra Feltvagten fremme ad Landevejen til Vejle med 8 Mand, vi skulde spærre Vejen med store Træer, som laa afhuggede ved Siden, ifald Fjenden skulde trænge paa; vi skulde saa kaste os paa vore Vogne, thi vi var kørende derud, og straks køre til Feltvagten og melde det. Vi kunde godt se baade østerrigsk Kavalleri og Infanteri. Om Aftenen kom Ordre til os, at vi skulde tilbage; det hed sig, at Tyskerne var ved at omgaa os til venstre. Efter at have spærret Vejen retirerede vi skyndsomst til *Horsens*; Fjenden trængte dog ikke paa den Aften, det viste sig at være et falsk Rygte, at Fjenden vilde omgaa Byen. Efter at Regimentet var samlet, afmarcherede vi samme Aften ud til en By Neble 1 Mil uden for *Horsens*, medens 11. Regiment forblev i Byen Natten over. Det var et forrygende Sne- og Stormvejr hele Natten, vi gik fejl af Vejen et Par Gange og kom først i Kvarter Kl. 12 om Natten. Et halvt Hundrede Mand kom ind paa en Gaard. Efter at have pakket Folkenes Stuer til med Halm slumrede vi ind og fik den Hvile, vi trængte til, jeg kom til at ligge i en Seng. Om Morgenen d. 9. marcherede vi til *Skanderborg*, havde Hvil der et Par Timer, blev beværtet af Borgerne paa bedste Maade. Her blev saa rekvireret Vogne til at køre os paa, thi vi skulde endnu samme Aften til *Aarhus*, og dertil var endnu 4 Mil. Vi kom dertil om Aftenen, blev ikke anvist Kvarterer. Borgerne kappedes om at faa hver nogle; Korporal Jensen og jeg fik Kvarter hos en Urmager, og vi fik brillant Spise og godt Sengeleje. Den 10. om Morgenen Kl. 8 gik vi om Bord i et stort engelsk Jern-Dampskib for at overføres til Als og Dybbøl, Krigens rædsomme Skueplads. Vi maatte overnatte paa Søen den Nat, en drøj Tur, 1600 Mand paa Skibet. Vi

kom til *Svendborg* næste Dags Morgen og fik Lov til at gaa rundt i Byen, som vi vilde; der skulde blæses, naar vi igen skulde om Bord. I ingen anden By var vi blevet saa godt modtaget som i denne. Folkene kappedes om at faa os ind og vederkvæge os. Jeg kom ind hos en Bog- og Papirhandler Brandt, meget flinke Folk, jeg fik en god Oksekødsuppe og Vin til Dessert, vi fik desuden to Gange varm Mad om Eftermiddagen; Folkene vilde have os godt stoppet. Bestemmelsen var, at vi endnu samme Dag skulde om Bord igen og videre til *Sønderborg*; men Borgerne gik selv ud paa Stillingspladsen og fik udvirket hos vor Regimentskommandør, at vi fik Lov at blive i Byen om Natten, og vi blev glade over, at vi kunde gaa hjem til vore gæstfri Værter. Der blev straks holdt Gudstjeneste for os om Eftermiddagen, hvor Præsten holdt en opbyggende Tale. Om Aftenen morede vi os godt i vores Kvarter med en Tevandsknægt; vor Vært opfordrede os til at synge og være glade, om Natten laa jeg i Sønnens Værelse. Om Morgen den 13. gik vi om Bord for at afsejle til *Sønderborg*, efter at vores Vært havde fyldt vore Feltflasker og givet hver Mand en god Mellemmad i Brødposen. Ved Skibsbroen talte Borgmesteren nogle faa opmuntrende Ord til Regimentet, og derpaa afsejlede vi under et rungende Hurra og Leve for de ædle, gæstfrie *Svendborgere*. Hen paa Eftermiddagen ankom vi til *Sønderborg*, min Broder var ved Skibsbroen og modtog mig. Der blev Glæde paa begge Sider ved at genses sunde og raske, thi han havde hørt, at 7. Regiment havde været slemt i Ilden ved Vejle. I *Sønderborg* saa slemt ud, man gik i Snavs næsten over Anklerne; min Broder fulgte os gennem Byen, vi skulde 2 Mil ud paa Als til en By Sjellerup i Kvarter hos en Bonde Mathiassen. Vi havde Kvarter hos denne Mand til d. 16.; vi marcherede da ind til Byen *Sønderborg*, blev indkvarteret i Nr. 69, første Kvarter den Nat. Regimentet skulde paa Forpost d. 17. over paa *Dybbøls* rædsomme Banker. Jeg havde Frihed til at se mig om i den af Militær af alle Vaabenarter opfyldte By. Hvilken Forandring fra 1861, da jeg sidst var i denne By! Udsalgssteder, Magasiner, Barakker, Halm og Snavs tydede

paa, at her ikke var noget behageligt Opholdssted. I Gaar havde Prøjserne fra Broagerland begyndt at beskyde Dybbøl Mølle og Skanserne fra venstre Fløj, af og til sendte de ogsaa en enkelt Spidsgranat mod Byen uden dog at anrette videre Skade; jeg var ogsaa ude ved Broen, men hvilket Syn mødte ikke mit Øje! I Skanse Nr. 2, som den Dag flere Skud var rettet imod, trængte en Granat ind i Blokhuset og dræbte og saarede 34 Mand af 17. Regiment, jeg maa oprigtig tilstaa, at en underlig Følelse bemægtigede sig mig, da jeg saa disse af Blod og Morads oversøede Mennesker blive transporteret ind i Byen paa Vogne og Ambulancebaarer. Den kommanderende General gjorde sit for saa vidt muligt at oplive den nedtrykte Stemning, som ved sliq sørgelig Begivenhed næsten som en elektrisk Strøm bemægtiger sig alle, ved straks at lade Brigademusikken spille op i Gaderne; Natten var selvfølgelig oven paa saadan en Begivenhed ikke rolig, underlige Drømme foresvævede mig bestandig. Den 17. Marts om Morgenen Kl. 9 stillede vi paa Alleen ved Kirkegaarden, hvor hver Delings- og Halvdelingsfører nøjagtig maatte opskrive Navn og Nummer paa sit Mandskab, og derefter blev vi inddelt til vores Feltvagter. Kl. 10 rykkede vi over Broen med fuld Musik; Tanken, om vi efter 6 Dages Forposttjeneste skulde passere denne Bro tilbage, paatrængte sig uvilkaarlig mig og vistnok mange af mine Kammerater. Vi gjorde Holdt i Nærheden af Dybbøl Mølle, blev inddelt til vores Feltvagter og aflagde Tornysterne for at manøvrere desto hurtigere i Tilfælde af Angreb. Vi marcherede derpaa ud Kl. 11½ for at afløse 18. Regiment; Kaptajnen, en Underofficer og jeg havde yderste Feltvagt til venstre, i Højde med Dybbøl By til højre for os og Vemmingbund til venstre, bag en lille Bakke, med nogle faa Poster længere fremskudte ved Frydendal Kro. Vi var næppe blevet færdige med at afløse, før Fjenden angreb vore Forposter paa højre Fløj, og snart blev dette efterfulgt paa hele Linien. Fjenden angreb med en saadan Styrke og Hæftighed, at vore Forposter maatte trække sig tilbage ind under Skanserne. Feltvagten paa Dybbøl Kirkegaard under Løjtnant Munk og Kommandersergent Peder-

sen gjorde tapper Modstand og holdt sig noget efter, at vi andre var drevne tilbage, indtil endelig den stærke Granatbeskydning tvang dem til at forlade Kirkegaarden (efter en Medfanges Udsagn var der kun 15 Mand, da de forlod Kirkegaarden, Resten var dels faldne, dels løbet deres Vej). Paa Retiraden tilbage blev vi især paa venstre Fløj stærkt beskydt; thi fra Brocagerland rettede de Kanonerne ind efter os og overdængede os med Granater fra Siden, medens Geværkuglerne som Hagl kom susende bagfra, nogle faldt naturligvis, men i Forhold til den stærke Beskydning ikke mange. Vi retirerede helt ind under Skanserne, som nu begyndte at beskyde dem hæftig, hvilket nødsagede Fjenden til at standse. Efter at have pustet lidt oven paa den Tur og faaet Forstærkning af 8. Regiment rykkede vi paa igen for at storme Dybbøl By, hvor Fjenden havde sat sig fast; vi ordnede os til Storm ved Udkanten af Byen, vi var kun Kaptajnen, Kommandersergenten og det halve Kompagni (den anden Halvdel af Kompagniet var blevet borte fra os, formodentlig har Løjtnanten holdt sig uden for Byen i Læ, thi han var en Kryster, naar det gjaldt). Nu gik det med Hurra og Stormløb lige igennem Byen til Udkanten, men der havde Fjenden sat sig fast med en overlegen Styrke. Det var mageløst, hvor Kuglerne regnede ned over os næsten fra alle Sider; hvem der ved slig Lejlighed falder, faar man ikke Tid til at se efter, da det stadig gaar fremad (vores Hornblæser saa jeg falde allerede, da vi ordnede os til Storm). Her var intet at udrette med den Haandfuld Soldater, som vi var. Det gjaldt bare om saa snart som muligt at komme samme Vej tilbage, men Følgen deraf blev, at de fleste af os faldt i Fjendens Hænder, thi vi var stormet højt op imellem dem, saa paa Retiraden afskar de os fra Siden; jeg var selv saa uheldig tillige med 5—6 Mand at blive taget til Fange af prøjsiske Jægere, som i øvrigt behandlede os skikkeligt og bød os at drikke af deres Feltflasker. Vi maatte nu saa hurtigt som muligt aflægge Lædertøj og Gevær og se at komme ud af Byen, da vore beskød dem rask med Granater, en stor Fejl syntes jeg, da baade vi og Tyskerne var blandede sammen. Vi blev derpaa stillet

i en sluttet Trop, og med præjsiske Jægere for og bag og til begge Sider maatte vi marchere til Graasten. Paa denne Tur fik man et flygtigt Overblik over den præjsiske Styrke, vi den Dag havde haft mod os, de myldrede saa tykt som Fluere, bag hvert Hus stod store Kolonner, og bag Hegnene laa Kæder paa 3 Geledder Side om Side, i Sandhed en rar Klat. Samtlige danske Fanger blev nu puttet ind i Graasten Slotskirke den Nat, uden at der blev tænkt paa, om vi var sultne eller tørstige; de fleste af os havde da ogsaa lidt i Brødposen. Den 18. marcherede vi til Flensborg og forblev der til d. 20. Flensborgerne var flinke, i den nordlige Del er alle dansksindede. Der var sammentraadt en Komité, som stadig besøgte os og uddelte Strømper, Skjorter og Penge til os, thi vi trængte jo alle dertil, da vi ikke havde andet, end hvad vi gik og stod i. Den 20. rejste vi videre Syd paa med Jernbanen til Rendsborg, vi laa i et stort Magasin den Nat. Vi fik varm Mad, da vi kom der, dejlige Bønner og en Smule tørt Oksekød; her kom Beboerne ikke til os og uddelte Gaver. Jo, en Gave paatrængte sig os alle, og den blev vist nogenlunde ligeligt uddelt, nemlig en Portion tyske, forsultne L., som vi modtog som Erindring fra Rendsborg; vi fik nemlig noget elendigt Halm at ligge i, og det var godt besat med disse seksbenede Dyr. Den 21. rejste vi videre gennem Neumünster til Altona, marcherede ind i Hamborg, hvor vi kom ind i et stort Skipper- og Udvandringshus. Vi fik god Spise og laa paa Senge med Halmmadrasser. Den 22. rejste vi videre, hvor langt vidste ingen af os. Vi kom til Berlin om Aftenen Kl. 11, vi kom ind i et Eksercerhus og fik gule Ærter og Kød. Paa hele Vejen fra Hamborg maatte vi blive i Vognene; der blev ved et Par Stationer puttet ristet Franskbrød og en styrkende Drik ind til hver Kupés Mandskab. Fra Hamborg til Berlin er 37 Mil. Efter at have spist i Berlin kørte vi videre; Skade at vi kom hertil om Natten, ellers kunde vi dog have faaet et flygtigt Blik af denne store By; vi kørte hele Natten og ankom til en stærk Fæstning Neisse i Øvre Schlesien tæt ved den østerrigske Grænse. Paa Vejen fra Berlin og hertil kom vi forbi en stor By, Breslau, med

en smuk Banegaard; fra Berlin til Neisse er 58 Mil. Altsaa d. 23. Marts Kl. 3 Eftermiddag blev man som Krigsfange puttet ind i et af disse bomstærke Værker, som omgiver Byen. Langfredag var en Del af os til Herrens Bord inde i Byen. Kosten var ikke som i Danmark, vi fik straks vi kom her om Morgen en Slags Klister, Rugmel kogt i Vand med Krummer og Salt i, men det smagte ikke nogen dansk Gane, og der var ingen af os, som vilde spise det. Saa skulde vi da have noget, de kaldte Brødsuppe, det var Brød kogt i Vand med samme Tilsætning; heller ikke det vilde vi spise, thi efter vor Mening var det kun Svineføde. Saa bad vi, om vi maatte faa lidt varmt Øl om Morgen, og dertil spiste vi os et Stykke Smørrebrød. Middagsmaden var Ærter den ene og Bønner den anden Dag, og naar det skulde være rigtigt flot, fik vi Vikker, som jo rigtignok havde det pæne Navn Linser (efter vor Bibelhistorie jo en kostbar Ret). Vi fik desuden 2 Silbergroschen om Dagen, det er 9 Skilling, saa man bliver vist ikke fedet her. Nej, var vi bare i vores lille Danmark igen, thi her i dette elendige, fattige Tyskland kender de ikke til stort andet end Brød og Vand; Smør paa Brødet er for Soldaten en Luksus.

(Sluttet).

Note.

1) Niels Kjeldsen.

Antallet af Landbrug paa Lolland-Falster i 1524 og 1525.

Af Johan Hvidtfeldt.

»Item haffver handt laghedt manghe svare skatthe paa thendt menighe mandt, Danmarckes riigens raaedt uatspurdt och emoedt theres villighæ och samthyckæ emoedt hanss edt och recessz«. — »Item siisth herredagh vor uti Kjøpneshaffen, tha vor handt begerindes, att hver mantzs thienere bode kirkins oc ridderskabs offver all Danmarckes riige skulle giffve hannom aarlighen 2 rinske gylden thiil evighe thiidt, acthendes ther met at ville draghe all kirkins oc ridderskabs gotz under seg oc kronen...«. Saaledes lød Klagen i det store Klageskrift¹), der udfærdigedes mod Christian den Anden kort efter, at han i første Omgang havde opgivet Kampen for sit Rige og havde forladt Landet.

Men knap havde den nye Konge, Frederik den Første, vundet fast Fodfæste i Riget, før ekstraordinære Skatter blev udskrevet. Hver Bonde maatte betale et Lod Sølv, og Bisper og Adelsmænd, der ellers var skattefri, maatte give Afgifter af deres store Indtægter. Den fordrevne Konge truede Riget med Indfald, og store Tropestyrker maatte til Stadighed holdes under Fanerne. Og Datidens Lejehære var dyre at underholde. Landet maatte anspænde sig til det yderste. De privilegerede Stænder, der under alle Omstændigheder ønskede at undgaa Christian den Andens Tilbagekomst, gik under disse Forhold med til nye store Skattebevillinger. I Juli Maaned 1524 blev der udskrevet en ny Skat — Kongeskatten — som skulde indbringe 100.000 Gylden, et Beløb, som dog langtfra blev naaet, selv om Rigsraadet det næste Aar gik med til betydelige Bevillinger²).

Disse Skatter har betydelig Interesse for den historiske

Forskning, idet de bevarede Regnskaber paa mange Maader kaster Lys over Datidens økonomiske og sociale Forhold. For Eksempel giver de Oplysning om Indtægterne af Lenene eller Bispedømmerne. For Lolland-Falsters Vedkommende har de ogsaa den Betydning, at det ved Hjælp af dem er muligt med en vis Nøjagtighed at fastslaa, hvor mange bo-siddende Bønder der paa denne Tid har været paa de to Øer.

Ved lignende Skattepaalæg i ældre Tid havde man fritaget de fattigste Befolkningsklasser som Gaardsæder og Ugedagsmænd. Men Kongeskatten skulde alle, saa vidt muligt, være med til at udrede. Det hedder derfor udtrykkeligt i Skattebrevet, at kun Hyrder og Gaardsæder, som boede paa Hovedgaardsjorden, skulde være fritaget. Præster og Degne var dog ogsaa fri for at betale af de Gaarde, som de selv boede i.

Indtægten af Falster var i dette Aar 2041 Mark og 11 Skilling, af Lolland 3852 Mark og 4 Skilling^a). Da tyve Bønder skulde betale 30 Mark, eller hver Bonde $1\frac{1}{2}$ Mark, svarer det til et Antal af 1361 Bønder paa Falster og 2568 paa Lolland, forudsat at enhver har betalt, hvad han skulde.

I enkelte Tilfælde kom Fæstebønderne ikke med i det Register, Kongens Skriver forfattede over de skattepligtige Bønder. Skatten blev da indbetalt direkte af den paagældende Godsejer. Det var især Biskopperne, som benyttede sig af denne Fremgangsmaade. Saaledes ogsaa Biskop Jens Andersen i Fyns Stift. Den 8. Januar 1525 fik han blandt andet Kvittering paa 114 Mark af hans Fæstebønder paa Falster og paa $140\frac{1}{2}$ Mark og 24 Skilling lybsk af hans Fæstebønder paa Lolland. Dette svarer til henholdsvis 76 og 95 biskoppelige Bønder paa de to Øer. Lægges disse til de øvrige, bliver det i alt 1437 Bønder paa Falster og 2663 paa Lolland, eller i alt 4100 Bønder paa begge Øerne.

I 1525 var Skatten noget mindre end det foregaaende Aar, idet fire Bønder kun skulde give fire Mark, altsaa gennemsnitlig en Mark hver. Der var ogsaa flere, der blev fritaget for Skatten, nemlig »Præstegaarde, Degnegaarde, Gaardsæder, Ugedagsmænd, Møllere og Hyrder, de som plejede at være fri udi Kong Hanses Tid«.

I 1525 opgives Indtægten af Ravensborg Len til: 1344 Mark af 1344 Bønder, »oc bleffue ther frii 73 wgedags mend oc gorsseder«. Af Aalholms Len: 1311 Mark af 1311 Mænd. »Gorsseder oc ugedagsmend 121 bleffue frii«. Af Nykøbings Len: 1132 Mark og 30 frie Gaardsæder. Antallet af betalende Bønder er her direkte angivet; men da det stemmer saa fuldstændigt overens med det betalte Beløb, er der ingen Grund til at drage videre Slutninger heraf. Kancelliembedsmanden, eller hvem der nu har udfundet Tallet, har uden videre sluttet sig dertil paa Grundlag af sin Viden om, at hver Mand skulde betale en Mark. Efter denne Opgørelse skulde det samlede Antal af betalende Bønder i 1525 have været 3787 paa begge Øerne. Men dette Tal er dog for lavt. Det kan nemlig fastslaaes, at der af det kongelige Kancelli er blevet udstedt Kvitteringer paa et samlet Beløb af $3884\frac{1}{2}$ Mark og 5 Skilling (heri dog indbefattet nogle mindre Restancer). Det rette Antal af betalende Bønder maa derfor have været mindst 3885, og hertil skal saa lægges 84 af Oluf Holgersens Fæstebønder (vist alle paa Falster), for hvilke der dette Aar blev betalt særskilt. Om Biskop Jens Andersen ogsaa i 1525 har betalt særskilt af sine Bønder, lader sig ikke fastslaa. Nogen Kvittering er i hvert Fald ikke fundet. Men under alle Omstændigheder er der dette Aar blevet betalt kongelig Skat af mindst 3969 Mænd, medens 224 har været fri. I alt har der altsaa i 1525 været mindst 4193 Bønder paa Lolland-Falster⁴).

En direkte Sammenligning mellem Tallene for 1524 og 1525 lader sig ikke foretage. Dels ved vi ikke bestemt, om Biskop Jenses Tjenere er medregnet i Tallene for 1525, dels ved vi ikke, hvor mange Bønder der har været fri i 1524. Men saa meget kan dog fastslaaes som Resultat af de foregaaende Undersøgelser, at hvis alle Bønderne har betalt, hvad de skulde i de to Aar, maa Antallet af Bønder paa Lolland-Falster paa Reformationstiden have været omkring 4200. Da der ikke er bevaret noget Skatteregister fra de to Øer for de paagældende Aar, lader der sig intet sige om, hvorvidt Skatten er indkommet med de Beløb, den skulde. Der findes Registre fra enkelte Dele af Landet, for Eksempel fra

Viborg Stift. Her er det gennemsnitlige Skattebeløb noget mindre, end det skulde være efter Skattebrevet. Men da de økonomiske Forhold paa denne Egn var betydelig daarligere end paa Lolland-Falster, lader der sig næppe slutte noget ud fra Forholdene det ene Sted til Forholdene det andet Sted. Spørgsmaalet faar staa hen ubesvaret. Men under alle Omstændigheder: Tallet 4200 maa betragtes som et absolut Mindstetal.

Man har flere Gange prøvet at bestemme Danmarks Folke- tal og Gaardtal i Middelalderen. Saaledes blandt andre Kr. Erslev, der mente, at man paa Grundlag af Falsterlisten i Kong Valdemars Jordebog kunde anslaa Antallet af Gaarde paa Falster til omkring 1800⁶). Beregningen er dog meget usikker. Noget sikrere er Grundlaget for de Beregninger over Antallet af Brug i det 17. Aarhundrede, som er foretaget af Henrik Pedersen og I. A. Fridericia, der bygger paa Præste- indberetninger (1598), Matriklen 1662 og Forarbejderne til Matriklen 1688⁶):

| | 1524 | 1525 ⁷) | 1598 | 1662 | 1682 | | |
|--|----------------|---------------------|------|------|--------|-----------------|-----------------|
| | | | | | Gaarde | Huse m. Jord | Huse u. Jord |
| Lolland | mindst 2663 | (2917) | | 3437 | 3192 | 772 | 873 |
| Ravnsborg Len (Lolland Sdr. og N. Herreder) | | (1450) | 1500 | 1523 | | | |
| Falster | mindst 1437 | (1276) | | 1471 | 1558 | 197 | 319 |

Det betydeligt større Tal i 1682 skyldes sikkert ikke udelukkende en Stigning i Antallet af selvstændige Brug siden 1662, men snarere en Forskel ved Udarbejdelsen af de to Matrikler. Den sidste Matrikel byggede jo paa meget mere dybtgaaende Undersøgelser, først og fremmest paa et mægtigt Arbejde i Marken. Man har faaet alle Brug og alle Huse med.

Gaar man ud fra, at Grundlaget for Beregningerne i 1524, 1598 og 1662 er nogenlunde ensartet, viser det sig, at der

paa Lolland har fundet en ret betydelig Stigning Sted i Antallet af Landbrug mellem 1524 og 1662, nemlig 774 eller 29,1 pCt., mens Stigningen for Falsters Vedkommende kun har været 1,6 pCt. Lægger vi de beregnede Tal for 1525 til Grund, bliver Stigningen mere ensartet, nemlig 17,8 pCt. paa Lolland og 15,3 pCt. paa Falster, Tal, som helt igennem kan siges at bære Sandsynlighedens Præg. Stigningen i Ravnsborg Len (Lolland Sønder og Nørre Herreder) var i Tiden 1525—1598: 3,4 pCt. og i Tiden 1598—1662: 1,5 pCt. eller hvis man betragter Tiden 1525—1662 under eet: 4,9 pCt., altsaa betydeligt mindre end for hele Lolland; den største Stigning maa altsaa antages at have fundet Sted for Fuglse og Musse Herreders Vedkommende.

Noter.

¹⁾ Klageskriftet, der ikke er trykt, findes indbundet bag i Frederik den Førstes danske Brevregistrant (den saakaldte C), der findes i Rigsarkivet, hvor ogsaa det i det følgende citerede Arkivmateriale findes. — ²⁾ Nye Danske Magazin 5. Bd. 20 og 1. Bd. 212. Johan Oxes Privatarkiv 1524 14/9 og Esge Billes Privatarkiv VII, 1525 29/8. — ³⁾ Oplysningerne om Skattebeløbene her og i det følgende er dels hentet fra en Registrant over udstedte Kvitteringer (trykt Danske Magazin 4. Række 2. Bd. 34—60), dels fra Regnskaberne over Landehjælpen (i Pakken: Adskillige Stykker kgl. Indtægtsregnskaber fra Chr. II og Fr. I's Tid, Nr. 3 og 18). Jvnfr. i øvrigt J. E. Sars i (Norsk) Historisk Tidsskrift 2. Række 3. Bd. 285 og 288. Til Belysning af, hvormeget en Mark var værd, kan tjene, at en Ko paa denne Tid kostede godt to Mark. — ⁴⁾ Angaaende Tallene for 1526, der er lidt mindre og i øvrigt kun kendes for Lollands Vedkommende, se: Danske Magazin 4. Række 2. Bd. 59 f. — ⁵⁾ Studier over Kong Valdemars Jordebog 196, jvnfr. Historisk Tidsskrift 5. Række 5. Bd. 516 ff. Danmarks Statistik I 386 ff. — ⁶⁾ Historisk Tidsskrift 6. Række 2. Bd. 599. Henrik Pedersen: De danske Landbrug, fremstillet paa Grundlag af Forarbejderne til Christian V's Matrikel 1688, 351; sammenlign Meddelelser fra Rentekammerarchivet 1872, 213 og 1877, 165 ff., jvnfr. 139. — ⁷⁾ Tallene for 1525 er fremkommet ved Beregning, nemlig ved til de specificerede Summer for de tre Len (se foran) at lægge disses procentvise Andel i den Sum, hvormed den faktiske Indkomst af Landehjælpen i 1525 oversteg de specificerede Summer.

Fra Sprogets Verden.

Østlollandske Ord (Fortsat*).

Af J. Jørgensen.

Knapurt (knabywrd): Plante, hvor Blomsten ligner en lille, hvid Knap; vistnok en Art Ranunkel.

knarket (kna'rgə): gnaven, pirrelig.

Knas (kna's - ə): ¹⁾ knagende Lyd, naar noget knuses, ²⁾ stort, flot Gilde. „Vi var til et vældigt Knas i Søndags“.

knasende(s) (kna'se.ə(n)s): bruges i forskellige Forbindelser, ogsaa som blot forstærkende. „Det var et knasende(s) Gilde“ ∴ et vældigt Gilde. „Hun er knasende begærlig“. jfr. knusende, masende.

knasten (knasdən): gnaven, muggen. „Er du knasten i Dag?“

Knevel (knewl, knøwl - ə): Hørrens Frøhus.

Knib (kniw - ə): Kneb, Nap, Ryk. „have „kniw“ i Mave.“ „Der er „kniw“ i alle Trøjer uden i Præstens“. (Talemaade).

kniben (kni'wən): kneben. „Jeg kan lige „kni'wən“ række saa højt“. „Hun er meget „kni'wən“ paa Skillingen“.

Knibelad (kniwla - ə): Bænk til at sidde overskrævs paa, naar man arbejder med en Baandkniv; bruges f. Eks. af Træskomagere.

Knibespaan (kni'wəsbā'n - ən): Spaaner frembragte ved en Baandkniv.

knirke (kne'ərgə): ¹⁾ „Døren knirker, hun trænger til at smøres“. „Dine Sko knirker, er de ikke betalt?“ ²⁾ skrante. „Hun gaar og knirker lidt“.

Knirkeri (kne'ərgəri - ə): Utilpashed. „Jeg gaar med lidt Knirkeri, hvad det saa er“.

* Se Aarbøger 1929 (S. 116) ff.

Knirkelæder (*kne'argälär - ə*): „Jeg har Knirkelæder i Støvlerne, og de er dog betalt“.

Knokkel (*knö'gäl - i*): *Ben i Mennesker og Dyr.*

knokle (*knö'glə*): gennembanke, gennemprygge. „Jeg skal „knö'glə“ din Skrimpe (☉: syndige Krop), din utidige (uartige) Hund“.

Knomaal (*knowm'säl - ə*): Afstanden mellem det inderste og mellemste Led paa en Finger; fandt f. Eks. Anvendelse ved Strikning.

Knort (*kna'rd, knö'rd - i*): ¹⁾ Knast i Træ, ²⁾ lille Vantrivning (om Mennesker, Frugt o. a.). „Disse smaa Æbleknorte smager søde (sødt).“

knorten (*kna'rdän, knö'rdän*): gnaven, vrippen.

knotten (*knödän*): muggen, vranten, stødt paa Manchetterne. „Er du knotten, din Hvalp!“

Knub (*knob - i*): ¹⁾ stort Stykke Træ, Blok, ²⁾ tyk, kraftig Person, vel særlig brugt om Børn og unge Mennesker. „Du er en Knub fra R.... og op, den anden Vej er du en Sule (☉: kløftet).“

Knubslæde (*knobslæ'ä - i*): stor Skovslæde til at køre Brænde og Tømmer paa.

Knudebrænde (*knö'wöbrä' - ə*): stort (knudret) Favnebrænde.

Knudsdag (*knöwsdaw*): Denne Dag (7. Januar) fejredes i den lille By Sundby i Toreby Sogn af Husmændene, i alt 23 (Gaardmænd findes ikke i Byen), paa følgende Maade: De to Lavsoldermænd tilsagde hver deres Lav til at give Møde Knudsdag Klokken 2 hos en bestemt Husmand (det gik paa Omgang hvert Aar) for at „klare Stok“. Bymændenes Stok eksisterer imidlertid ikke mere, saa Udtrykket var til sidst kun den gamle Talemaade. For at møde for sent betaltes 8 Skilling og for helt at udeblive uden gyldig Grund 1 Mark i Bøde, hvilke Beløb skulde omsættes i Brændevin. Madkurve medbragtes, og yderligere Drikkevarer (Kaffe- og Tevandsknægte, Punch og i nyere Tid Bayersk Øl) fik man paa Stedet for en vis, nærmere fastsat Betaling. Dagen, Aftenen og i Reglen det meste af Natten med tilbragtes med Drøftelse af forskellige lokale

Forhold, Kortspil o. s. v. Denne ældgamle Skik ophørte i Sundby i Aaret 1928 (hos Christian Isak).

knuge (knowə): ¹⁾ trykke, presse. „Vil du ikke „knowə“ lidt ned paa Enden af Stangen“. ²⁾ kæle for, kærtegne, i erotisk Betydning. „De sad og „knowə“ inde paa Sofaen“.

knuldret (knɔlrə): fuld af Jordklumper, ujævn. „Det er da en farlig knuldret Vej“.

Kny (kny - ə): svag Lyd, sagte Suk o. l. „Hunden gav et lille Kny fra sig, og saa var han død“,

Knyst (knysd - ən): fremstaaende Knude eller Knokkel; haard, fortykket Hud paa Fødderne. Forskelligt i Køn og Betydning er det følgende:

Knyst (knysd - ə): Kny, Klagelyd. „Han gav ikke et Knyst fra sig, da Tanden blev trukket ud“.

Knystknude (knɔdknøwə - ən): en uløselig Knude, Haardknude. „Mine Støvlebaand er gaaet i knɔdknøwə“.

knyttet (knɔdɔ): „Han slog med den „knɔd“ Næve i Bordet, saa Glassene dansede“.

Knøbling (knø'gle.j - i.): lang, ranglet og mager Person.

Knøsing (knø'se.j, knø'si. - i.): Knøs, ungt Menneske. „Holder du Karl?“ „Næ, jeg har kun en Knøsing“.

Kobande (kowbɑ:ə - ən): Naar Køerne „drønnede“, f. Eks. ved at de blev forskrækkede, naar nogen kom bag paa dem, skulde man spytte, ellers fik man Kobander (ɔ: Bygkorn) paa Øjnene.

Kokasse (kowkasə - i.): Forsikringskasse for Sundby Husmænds Køer; paa ny oprettet i Aaret 1892, efter at en saadan havde eksisteret mange Aar tidligere.

Kokkekone (kɔgkownə - ən): Værtindens Hjælperske ved større Bøndergilder; ansaas for at være et vigtigt Hverv, hvortil Omgangskredsens Hustruer anvendtes.

Koklave (kowkla'wə - i.): Træbøjle til Koens Hals.

Kolden (kɔ'ələn): Koldfeberen; nu forsvundet fra Lol-land.

Kolika (kålka'ə - ən): Kolik, Maveklemmelse.

Komave (kowma'wə - i.): „Du har en rigtig Komave“, siges til Børn, der har gnasket alt muligt i sig, det ene oven paa det andet.

komme til (kɔmə 'tæ): møde, træffe (tilfældigt). „Jeg kom til (med Tryk paa: til) Præsten ude paa Vejen“.

Kondition (kon'sjon - ən): brugtes tidligere almindeligt om den tjenendes Stilling. „Til Maj vil jeg have en anden Kondition“. Er nu i Reglen erstattet med Ordet: Plads.

Konehue (kownəhøwə - ən): den sorte Hue, som den gifte Kvinde skulde bære fra Bryllupsdagen.

kontant (kontand): Ordet bruges ofte om, hvad der er reelt, er som det skal være, er let at behandle o. l. „Det er noget kontant Brænde, du har“, d. v. s. godt, tørt, let at flække etc. „Han er en kontant Mand at arbejde for“, en reel, behagelig Mand i et og alt.

Kontrasejer (kontra'sæjər - ən): Navn paa en gammel Dans.

Kopatte (kowpadə - i.): Navn paa en Art store, langagtige Jordbær.

kopsætte (kobsædə): vaccinere. „Deres lille Pige blev kopsat i Gaar“.

Korn (ku'rn): „Kornet staar godt“. Ordet bruges i Betydning „Sæden“, men ikke som andre Steder i Landet f. Eks. Sjælland om en bestemt Kornsort (Byg).

Korsbrød (kørsbrø - ə): et Lys omsvøbt med Papir anbragtes i det første Brød, der sattes i Ovnen. Dette Brød kaldtes Korsbrødet.

korselig (kåslə): forstærkende Biord, vældig, voldsom. „Hun er en korselig pæn Pige“.

Korsklæde (kåsklæ'ə - ə): kvindelig Hovedbeklædning til Højtidsbrug; et Kniplingstykke af ægte Kniplinger, et Stykke for og et Stykke bag. Fæstedes uden paa Huen.

Kort (kowrd, ældre ku'rd): det, der bliver tilbage ved Kernehuset, naar man har afgnavet et Æble eller en Pære. „Imellem Jul og Faste er der ikke saa store Korte at kaste“. (Frugten er paa den Aarstid stærkt paa Retur og derfor mere kærkommen).

Korumpe (kowrombə - ən): *Kohale*. „Han vokser nedad ligesom en Korumpe“. (Naar man begynder at blive gammel og kryber sammen).

Kovs (kɔws - ən): Lerpotte eller Krukke med to Ører.

Smaastykker.

Aageby Kirkes Nedrivning 1775.

»Paa Forlangende af Hr. Forvalter Germansen og i hans Fraværelse haver jeg undertegnede Hans Erichsen af Stochemarche efterset det Tømmer, som befindes i Aageby Kirke, der bestaar af følgende:

1) *Paa Kirken*. 9 Bjælker á 14 Alen, 9 Sparrer á 10 Alen; Lægterne ere raadne og ej tjenlige til videre Brug. Af Bræderne er en Del raadne og ventes, at af de bedste kan faas saa mange som behøves til Stillads ved Kirkens Nedbrækning. Prædikestolen er meget net og er tjenlig at opsættes i en anden Kirke. Altertavlen er gammel, men ej smuk, vil skilles ad ved Nedbrækningen og er ej videre tjenlig. — 2) *Over Koret*. 5 Bjælker á 10 Alen, 5 Knebel Sparrer á 7 Alen. — 3) *Over Vaabenhuset*. 3 Bjælker á 8 Alen, 3 Knebel Sparrer á 6 Alen. — 4) *Klokkerhuset* er opbyggt af Egetømmer og meget gammelt. 6 Stolper á 9 Alen, 2 styk Fod á 6 Alen. Resten af Tømmeret saavel som Bræder ere raadne og kunne ej anses til videre Brug. — 5) *Tagstiverne* kan ej skønnes at være tjenlig til anden Brug i Opbygning, men saa mange deraf som ej ganske ere i Stykker at bruges til Kirkernes Ring-Mures Bedækning. Vinduerne ere alle smaa, gamle og ej videre dueilig, og af foranførte Bjælker og Sparreværk kan ej anses uden det halve at være tjenligt til den Reparation, som næste Foraar skal foretages ved Gammelgaard, til de indvendige Skillerum.

I Klokkerhuset er en smuk stor og 1 ganske liden Klokke. Skulde Herskabet behøve mig til at nedtage og afbrække foranførte Tømmerværksloft, Prædikestol, Altertavle og Stole i Kirken og Klokkerhuset, forlanges derfor, paa den

Maade at det maa ske i næste Januarii eller Februarii Maaneder

a: for Kirken 10 R.

b: og for Klokkerhuset at nedtage samt Klokkerne at nedhidse..... 5 R.

Er 15 Rd.

Hvorunder er betinget, at mig gives de behøvende Pligtsfolk til Tagenes Optagning saa og til 3 murede Gavles Nedtagning.

Aageby d. 19. December 1775.

H: Erichsen. Approberet A. G. Moltke.

Betalingen femten Rigsdaler er mig af Forvalter Germansen rigtig betalt, derfor hermed kvitterer.

Stochemarche den 26 Februarii 1777

H: Erichsen«.

Alt det af foranførte Tømmerværk, som igen var tjenlig til Brug, er forbrugt:

»1: til det nye Sakristi ved Landet Kirke. — 2. til Udskudstilbygning ved Gammelgaards Tærskelade. — 3. og en Bjælke til et Underslag tvært under Bjælkerne i Gammelgaards Bryggers —, hvorimod de nye Materialier er bleven besparet og afkortes efter de forfattede Overslage, tilstaar: H: Erichsen.«

»Overslag paa, hvor mange Materialer der kan tilgaa til at ophænge den største Klokke i Ryde Kirketaarn, som kommer fra Aageby Kirke, nemlig — 2 Ris-Ege Bjælker á 10 Al: 8 og 10 Tommer, 1 dito 12 Al: 8 og 10 Tommer, 4 Standere savskaaret 5 Al: 6 og 8 Tommer, 4 Stk: dito á 4 Al: 6 og 8 Tommer, 1 Stk, som bruges som en Kran til Tømmer og Klokkens Ophævelse 10 Al: 8 og 8 Tommer. — 4 Tylter Fyrrebræder á 4½ Al: til det øverste Taarnloft á 9 Mk — De Bræder, som forbruges til det underste Taarnloft, hvor der ringes, kan tages af de gl. Bræder fra Aageby Kirkeloft. — Til disse Loftbræder behøves 400 Stk. 4 Tommer Søm á 2 M., item 20 Stk. Spiger, som slaas hos

Smeden, á 2 Sk. Stk. For disse Materialer at ophidse i Taarnet, som er ganske snævert og ubelejligt, og at opføres en ny Klokkestol samt at forbedre Klokkestolen ved den Lille Klokke, saavel som og at ophidse Klokken fra Jorden, hvortil skal gøres en større Aabning i Muren, hvilket jeg selv bekoster, saavel som Bjælkernes Indfatning i Muren, saa og at rette den nuværende Klokke, hvis Jarn og Hængning befindes ganske brøstfældig, samt at lægge Loftet: Kan i allerbilligste Pris fortjenes Arbejds løn — 15 Rd. og frie Handtlangere til Tømmer og Klokkestols Ophidsning. —

Stockemarche den 27de Januarii 1776 H: Erichsen«

(Kvittering for de 15 Rigsdaler afgivet den 11 December 1776)

(Vedføj et Kort ell. Tegning af de tre Klokkers Plads i Ryde Kirketaarn).

»Allerunderdanigste Overslag paa, hvor mange Materialer der kan behøves til den Opgangs Reparations Istandsættelse ved Ryde Klokkestol, saavel som og til Tag over den Trappe ved den nordre Side, hvor Indgangen er til Paptituret (Pulpituret), hvis Materialier er følgende« (Herefter et spec. Overslag t. ovenst. samt til et »Gelender eller Rikværk«). »Stochemarche d. 21. October 1776 H: Erichsen.« (Approberet af Grev Moltke).

Kvittering f. Betaling af ovenst. Arbejde samt f. Betaling af 2 nye Jernankre (»at binde Stigen ind med til Taarnmuren«) afgivet 1777 24. Apr. med Tilføjelse: »Saa snart Tjære til at overtjære Pulpitur, Trappe, Taget med bliver anskaffet, og Vejrliget det tillader, skal det blive forsvarlig forrettet af H: Erichsen«.

(Fra Stiftsmuseets Papirer).

Ovenstaaende Smaating om Aageby Kirke, som man ved saa forbavsende lidt om, skønt det er forholdsvis kort Tid siden den blev nedrevet, kan suppleres med Henvisninger bl. a. til »Kirkehistoriske Samlinger« (4. Række II S. 273 ff., Udtog af Povl Rogert's haandskrevne Samlinger), og »Dan-

ske Atlas« (VI, 1774). Her hedder det om Aageby Kirke: Den er liden, har et Trætaarn og to Klokker. Paa Altertavlen findes afmalet en Del adelige Personer, som kommunikerer (gaar til Alters), hvorhos Præsten døber et Barn. Paa Prædikestolen og den øverste Stol findes Prins Kristian den Femtes og Prinsesse Magdalena Sibylles Navne og Vaaben. I Kirkegulvet er en Ligsten med Vaabener over Emmiche Sparre til Opager, død 1619. Denne Ligsten blev, da Aageby Kirke nedbrødes, af Ejeren ført til Ryde Kirkegaard. I nyeste Tid blev den indsat i Muren i Ryde Kirkes Vaabenhus, Jfr. Svend Jørgensen: »Af Aageby Sogns Historie«. L. F.s historiske Aarbog XII, 1924 S. 29 ff.

Baalfærden ved Tinghusrenden.

Af ældre Folk i Egnen her er fortalt følgende Sagn: En Trold, som holdt til i Egnen ved Tinghusrenden, havde i lang Tid voldt Befolkningen idelige Besværinger, saa Forbitnelsen mod Trolden i den Grad var taget til, at man forsøgte at faa Trolden fanget, hvilket ogsaa lykkedes.

En ophidset Folkehob var samlet om Trolden paa en Mark ved Tinghusrenden, og uopholdelig blev det besluttet at samle Brændsel til et stort Baal, hvor Trolden skulde brændes. Da der var mange Mennesker til Stede, tog det kun kort Tid at faa Baalmaterialet fremskaffet og Trolden anbragt oven paa dette; men nu viste det sig umuligt at faa Ilden til at fænge. Der blev gentagende slaaet Ild; men denne naaede ikke at faa Brændelet antændt saa meget, at der blev virkelig udbredt Ild og Antænding til Baal.

Medens der med Iver arbejdedes paa Baaltændingen, kom et Køretøj kørende hen mod Stedet, hvor de mange Mennesker stod samlede. Køretøjet standsede ikke ved Folkeskaren, men fortsatte ned mod Vadestedet i Renden. Paa denne forbigående Vogn var anbragt to Halmsæder, og paa det forreste Sæde sad Manden, som kørte Hestene, medens der paa det bagerste Sæde sad en Kvinde med et lille Barn. Idet Vognen kørte forbi Baalstedet, blev det bagerste Halm-

sæde trukket bagud af Vognen, hvilket Kusken ikke bemærkede; han kørte videre, og Kvinden med Barnet maatte uden Sæde fortsætte Kørselen hen over det ujævne Vadested.

Det stjaalne Halmsæde blev skyndsomt anbragt under Brændelet til Baalet, men denne Halm vilde heller ikke fænge. Nede fra Vadestedet hørtes et Kvindeskrig, og Kvinden paa Vognen tillige med det lille Barn saas falde ned af Vognen. I samme Øjeblik, Skriget hørtes, slog Ilden ud i lys Lue ved Halmen i Baalet og bredte sig, saa Trolden i Løbet af kort Tid led Flammedøden, men Kvinden og det lille Barn omkom ved at falde ned fra Vognen. Dette skete i Optrækket fra Vadestedet, og ved dette rejstes en Sten til Minde om, hvad der var hændet paa dette Sted.

Saaledes lyder Sagnet fortalt Øst for Tinghusrenden. At Stenen (Sædingerunestenen) siges rejst til Minde om Ulykken ved Baalfærden, lyder jo usandsynligt, men Beretningen tyder paa, at Runestenen igennem Tiderne har været kendt af Beboerne i Eggen muligt i den rette Sammenhæng og tillige ogsaa i Tilknytning til Beboernes Tiltro til Troldmandsmagt og Troldmandsmagts Begrænsning.

Med den Ændring i Sagnets Fremstilling, at det var en frugtsommelig Kvinde, der omkom under Kørselen over Vadestedet, kendes samme Sagn ogsaa Vest for Tinghusrenden. I Sagnet gives Trolden Navnet Tykat, og Marken, hvor Baalfærden fandt Sted, kaldes Tykatbanken (Aarbog 1929 Side 134). Tykatbanken er en udbredt Mark umiddelbart Vest for Tinghusrendens Udløb i Moserne.

Fælles for begge Beretninger er det, at Baalet tændtes ude paa en stor Mark, hvor mange Folk var mødt.

Stenen, der nævnes rejst til Minde om Baalfærdsulykken (Sædingerunestenen), fandtes paa en lille Forhøjning i Terrænet Vest for Tinghusrenden og tæt Sydvest for det gamle Vadested over Renden. Det gamle Vadested var Nord for Landevejen mellem Holeby og Sædinge paa det Sted, hvor Renden bøjer mod Sydøst. Forhøjningen i Terrænet, hvor Runestenen fandtes, er tæt Nord for ovennævnte Landevej.

Jens Wolsing.

Cypressegaarden.

Kort uden for Sakskøbing ad Nykøbing-Vejen ligger Cypressegaard. Gaarden har ikke oprindeligt baaret dette fremmedagtige Navn. — For godt 100 Aar siden købtes den af Hemming Carstensen og kaldtes dengang Sypsgaarden, hvilket Navn Carstensen forandrede til »Cypressegaard«. Først senere fandtes Forklaringen til det første Navn. Der laa en gang 7 Kæmpehøje paa Gaardens Marker, og Gaarden kaldtes Syvbjærgsgaarden, i daglig Tale i det lollandske Maal forandredes Navnet efterhaanden: Syvbjærgsgaarden. — Sybjærgsgaarden — Sybsgaarden — Sypsgaarden.

Carstensen har sikkert ikke kendt Oprindelsen, skønt der endnu for halvtreds Aar siden laa tre af Kæmpehøjene, flere har jeg ikke set, og først efter at Familien Carstensen havde solgt Gaarden og forladt Lolland, har jeg hørt denne Forklaring, som i øvrigt ogsaa blev optaget i Loll.-Falsters Stiftstidende dengang.

Hanehøjgaard.

S. Andersen.

Niels Jensen Povlsen, Gaardmand i Nøbbølle pr. Søllested fra 1836 til 1864. Nu da det er godt 100 Aar siden min Farfader kom med Hustru, 6 Børn og sin gamle Svigermor til Lolland og fæstede den Gaard, som nu hedder Christiansminde i Nøbbølle By, Ryde Sogn, kan det maaske have Interesse at høre lidt om hans Liv og Færden og dermed ogsaa lidt om Forhold paa Lolland i gamle Dage. Han var født 8. April 1788 i et jordløst Hus under Faarevejle paa Langeland, hvor hans Far var Bødker og oplærte ham i Bødkerhaandværket. Farfar sagde, at han kun havde gaaet i Skole i 2 Dage; ikke desto mindre kunde han læse og fulgte levende med i alt, og i sin Ungdom havde han lært sig selv at skrive, hvad han senere fik megen Glæde af. I sin Opvækst hjalp han sin Mor med at samle Lægeurter, hvad der indbragte en god Ekstraskilling til Hjemmet og gav ham stor Interesse for Blomster og Planter. Af sin Far lærte han ogsaa at spille Violin, og de tjente mangan god Skilling med at tage ud og spille til Gilder.

Omkring 1830 rejste adskillige Familier fra Langeland og bosatte sig paa Lolland, og 1836 rejste saa Farfar til Lolland og fæstede ovennævnte Gaard. Til Gaarden hørte da 45 Tdr. Land Ager, 14 Tdr. Land Skov (Ryde Skov) og 13 Skpr. Land Tørvemose. Gaarden var i yderste Forfald baade hvad Bygninger, Jord og Besætning angik. Hestene var forhungrede og syge af Skab, det hele saa mørkt og trøstesløst ud, og de fik meget at kæmpe med. Farmor var fra sin Husjomfrutid vant til et godt Spisekammer, og her var ikke sjælden Smalhans til Huse. Og skønt Farfar var en meget gudfrygtig og glad Mand, kunde det stundom knibe ogsaa for ham at holde Humøret oppe, og naar Farmor blev alt for utaalmodig over sit tomme Spisekammer, tog han et Par af sine Drengene med over paa Foderloen ved Kørne, og saa snoede de Bunker af Halmsimer, som solgtes til »Borgermadammerne« i Nakskov til Tøjsnore, og for Pengene de fik blev der købt med hjem Salt, Kaffe og Kandis o. s. v. Selv smagte de aldrig Kaffe til daglig, kun naar et Par gamle Kvinder af og til besøgte Farmors Mor. Efter nogle Aars Forløb blev Gaarden Selveje. Kaarene lysnede.

Farfar dyrkede stadig Musikken. Hans musikalske Evner var gaaet i Arv til hans Børn, han lavede sig selv en Bas, og de blev nu et helt lille Orkester, naar de tog ud at spille til Gilder. Farfar trakterede Bassen, den ældste Søn spillede 1ste Violin, en spillede Sekund og en 3die Fløjte. Hjemmet skiftede efterhaanden Udseende, to nye Huslænger blev opført, Jorden blev merglet, Pile plantet, og der blev Velstand. Tørvemosen blev ogsaa udnyttet, der var 3 Fjerdingvej ud til, og i den Tid de lavede Tørv, blev de derude Dag og Nat og fik Maden bragt.

I 1848 blev de to ældste Sønner indkaldt til Krigen. Farmor var ude af sig selv, og Stemningen var jo i høj Grad trykket hos dem alle. Det endte med, at Farfar sadlede en Hest og red til Guldborg, sejlede derfra til Nykøbing og derfra med Diligence til København, hvor han skaffede to Stillingsmænd for sine Sønner. Af disse to Stillingsmænd kom den ene uskadt tilbage, han var Kunstmaler og hed Hvenegaard; han var efter Krigen Farfars og Farmors Gæst

i nogle Dage og udførte en Sortkridtstegning af dem hver, som endnu findes i Slægtens Eje.

Efterhaanden var der jo rigtig Arbejdskraft paa Gaarden, og Farfar behøvede nu ikke altid at være med til det strenge Arbejde, saa han stod i Huggehuset og lavede Kister, Skabe, Bænke, Borde, Stole, Kar, Baljer og andet Husgeraad, og saa udnyttede han sin tillærte Skrivekunst og nedskrev under Stolesæder og paa Steder, hvor det ikke saas, Tanker og Ordsprog, Vers eller lignende. Møblerne og det Husgeraad, som der ikke var Brug for i Hjemmet, fik Børnene med, naar de efterhaanden drog fra Gaarde og selv satte Bo. Da til sidst kun den yngste Søn var tilbage, blev Gaarden i 1864 tilskødet ham. De gamle Forældre blev i Gaarden, og en ung Svigerdatter drog ind.

Farfar var som altid god og glad og meget nem, han gik ud og ind i Hjemmet som altid; naar han mødte sine Bysbørn eller Kendinge, kunde de sige til ham: »Du er altid saa glad, Niels Poulsen«. Ja, kunde han sige, »jeg er glad i Mark og glad i Eng og glad med min Kone i Seng«. Ordsprog brugte han tit i sin Tale: »Kommer Tid, kommer Raad«, »Hvor der har været Penge før, kommer altid Penge igen« og lign. Naar han besøgte sine gifte Børn, kunde han rejse sig oprømt og syngte: »Oh Kærlighed hvor er du sød, hvor er du elskelig«, eller: »Ingen Kummer bøje skal min Nakke, ingen Vemod mørkne kan mit Sind«. — Børnebørnene saa han sig glad paa, og han kaldte ofte Pigerne med Blomsternavne.

Et Par Aar, før han døde, besøgte han sammen med sin Søn og Svigerdatter Langeland. Det blev en mageløs Oplevelse for dem alle. Farfar var paa hele Turen den gladeste af dem alle ved at gense de gamle kendte Steder. En Dag allerbedst som de gik, standsede han og udbrød: »Omtrent paa det Sted, hvor jeg staar, blev jeg bagbunden af Spanierne«. Og saa fortalte han, at Spanierne ellers var flinke og godmodige Folk; men da de var i Færd med at bryde op for at rejse hjem, var de bange for at blive holdt tilbage, hvorfor de uskadelliggjorde hvem de mødte paa deres Vej, samtidig med at de slap deres Heste løse inden deres Afrejse.

Da hans første Barnebarn i Gaarden ventedes, godsnakede hans Svigerdatter med ham, om han dog ikke vilde gaa til Auktion paa Aalstrup efter Grev Einer (Reventlow) og købe Vuggen, som var averteret. Farfar var straks villig. Sine 77 Aar til Trods gik han til Aalstrup og købte Vuggen.

Folk lo, da den blev ham tilslaaet, og raabte til ham: »Skal du nu til at vugge, Niels Povlsen?« Og han svarede tilbage: »Ja, nu kan jeg ikke saa meget mer; men rokke en Vugge kan jeg da endnu«. Arbejde noget videre mer kunde han jo ikke; men han kartede for sin Svigerdatter, og naar der ikke var mer at karte, vilde han have fat i Rokken og prøve at spinde.

Kort før Jul 1870 gik Farfar i Seng, han kunde ikke være oppe og spiste saa godt som intet. Hans Søn og Svigerdatter vilde hente Læge til ham; men han sagde saa frimodigt: »Nej, Børn, I skal ikke hente Doktor til mig, jeg er ikke syg, det er kun Bygningen, som er ved at falde sammen; men bed til Gud, at jeg maa komme hjem til Jul, saa faar jeg en glædelig Jul, og det faar I med«. Kræfterne ebbede hurtigt ud. Han døde Juleaften 1870. Hans Begravelse formede sig som en stor Højtidelighed, æret og afholdt som han var af saa mange. Slig Begravelse var ikke set i Mands Minde.

Karen Christiansen, Havløkke.

En »Runesten«

ved Gedsergaard Strand paa Sydfalster.

Ved Gedsergaard skyder der sig et fremspringende Punkt ud i Guldborgsund. Dette Punkt hedder fra gammel Tid »Jeppehøj«, og her er der Klint paa 4 m Højde. Ud for dette Punkt har to Fiskere fra Staureby Strand, Fisker Jens Olsen og hans Svigerfar Fisker Carl Jensen, igennem en Menneskealder sat deres Fiskegarn. De har da her gennem de sidste halve Snes Aar lagt Mærke til en stor, toppet Sten, der var forsynet med Streger og Tegn. Men da den for det meste laa under Vand, har de ikke hæftet sig videre ved det. Først nu i Sommer omtalte de den mærkelige Sten for

Godsejer Axel Tesdorpf, Gedsergaard, der straks lod tilgaa Nationalmuseet Underretning om Fundet.

Jeg undersøgte imidlertid Stenen saa godt, det kunde lade sig gøre paa Stedet. Den laa c. 14 m fra Klintens Fod og 6 m ude i Stranden i en Samling andre store Sten med kun Toppen ragende oven for Vandet (se Billede 1). Paa den

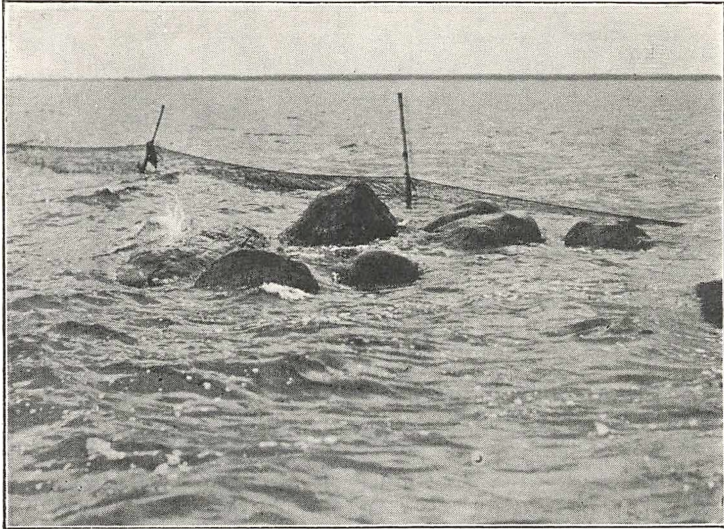


Fig. 1.

brede Forflade var indhugget en »Runeindskrift« paa 10 Tegn, der dog var saa »mosgroet«, at det var vanskeligt at skelne de enkelte Tegn. — Den 29/8 sendte saa Nationalmuseet Runologen mag. art. A. Bæksted herved til en foreløbig Undersøgelse. Han opmaalte Stenen, der af Form er pyramideagtig; Forfladens Grundlinie er c. 125 cm, største Højde 140 cm og Tykkelse c. 80 cm; dens Vægt antagelig ca. 1½ t. Stenen og Stedet blev fotograferet, og Magisteren undersøgte Indskriften saa godt, det lod sig gøre ude i Vandet; men han turde ikke sige noget bestemt om Indskriftens Alder eller Betydning, før Stenen blev gjort ren og blev bragt i Land.

Fra Museet kom der saa Anmodning til Godsejeren om

at lade Stenen tage op, og da de nødvendige Forhandlinger med Kystfredningsnævnet var overstaaet, slæbtes Stenen af Gedsergaards Mandskab og Heste et Stykke mod Nord, hvor Klinten var mindre stejl. Derefter tilkaldte Godsejer Tesdorpf Zoneredningskorpset fra Eskildstrup, som den 10. September med Talje og Kran hejsede Stenen op paa Mar-

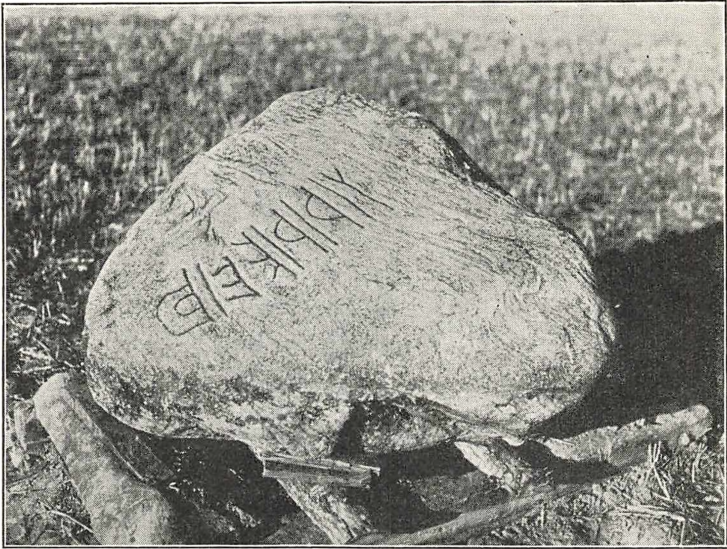


Fig. 2.

ken oven for Klinten, hvor den blev lagt paa en Sluffe. Der ligger den endnu, da disse Linier skrives (se Billedet 2); men det er Meningen, at den senere skal opstilles i Parken paa Gedsergaard, hvor Godsejeren har fundet et smukt Sted til den. Den 15. September undersøgte cand. mag. A. Bæksted saa atter Stenen, og denne Gang var det meget lettere. Da Stenen var omhyggelig rengjort, blev alle Tegnene trukket op med Kønrøg; Indskriften blev fotograferet (som Nærbillede 3 viser), og hvert Tegn derefter nøje opmaalt og opnoteret.

Men af disse Tegn var Magisteren langt fra tilfreds med Nr. 7 og 8 i Rækken, der ikke har noget med Runer at gøre. Nr. 10 var han heller ikke glad ved, og han var nu ikke

langt fra at mene, at der forelaa en Efterligning af Runesten fra ny Tid. Imidlertid tog Magisteren Materialet med til København og lovede at sende nærmere Besked.

Den 27. September kom saa Videnskabens Dom. Om Indskriftens Alder kan intet siges, og den kan ikke tydes. Mange af Tegnene er ikke Runer; dersom Stenens Indskrift er ægte,

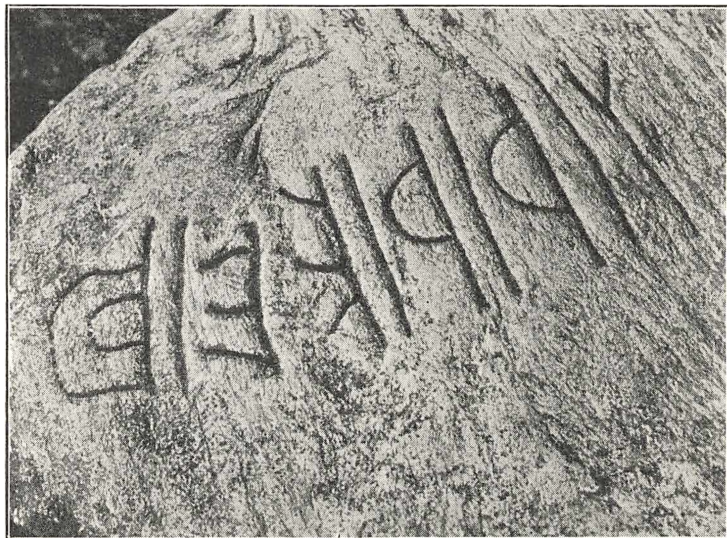


Fig. 3.

er den tidligst fra Middelalderen og har intet med den egentlige Runeperiode at gøre. Magisteren er tilbøjelig til at tro, at vi staar overfor »en ikke runekyndig Mands Forsøg paa at frembringe en Runesten«, og han vil ikke blive forbavset, »saafremt en Lokalhistoriker med udbredt Kendskab til Egnens Personer i de sidste Slægtled kan pege paa Runemesteren«.

Saavidt Videnskaben. Stenen turde dog vedblivende have sin Interesse. Paa det højtliggende Sted ved Indsejlingen til Guldborgsund skulde alle Betingelser have været til Stede for Forekomsten af en Runesten, og Tegnene er hugget af en Mester og ingen Fusker; Tegnristeren har øjensynligt villet udtrykke noget bestemt med 10 Tegn, ellers havde han

ikke presset de sidste Tegn bag om Stenen, et Navn eller lignende. Maaske vil Fremtiden dog engang løse Gaaden.

Staureby Skole, den 4/10 1938.

K. Ancker-Jensen.

Lollandske Ordsprog. — »Lange Sting giver Brød i Huset«; med lange Sting kan man naa meget, tjene mange Penge.

»Torden paa bar Kvist (d. v. s. tidligt om Foraaret) er Tegn paa et frugtbart Aar«.

»Imellem Jul og Faste, saa er der ikke saa meget Kort (d. v. s. Kernehus m. m. af Æble og Pære) at kaste« — saa er der ikke saa meget at spilde, for saa er der ikke saa mange af dem (Æbler og Pærer).

»Han skulde ikke male Guld paa den Mølle«, — han skulde ingen Fordel faa af den Sag.

»Han har syv Sind over en Stente« — han er meget ustadig, skifter hurtigt Sind.

»Nogle store og nogle smaa, ligesom naar Folk gaar i Kirke« — i Kirke gaar baade store og smaa, rige og fattige.

»Han sidder med Skinnet paa Ryggen« — han sidder i stor Gæld, forskyldt eller uforskyldt.

Vict. Juul Petersen, Usserød.

(Medd. ved Julie Juul, fh. Abed, f. 1860).

Fra Bogverdenen.

Af A. Hk.

Der er i den sidste Tid kommet hele tre Bøger om Oldgranskeren *Worsaae*. Først hans egen Livsskildring. Saa Overbibliotekar Carl S. Petersens: »Sten-, Bronze-, Jernalder«, hvor gamle Thomsen og Worsaae er Forgrundsfignerne, og hvor Forf. leverer et Aktorat til Fordel for Worsaae i den gamle Strid mellem ham og Professor Jap. Steenstrup om Affaldsdynger og Stenaldertidsrum. Og endelig: »J. J. A. Worsaae. Af en Oldgranskers Breve« (1938). Worsaae, den galante og taktfulde unge Mand med de fremragende alsidigt-kulturelle og administrative Evner, vakte hurtig Opmærksomhed i ledende Kredse. Hans Smidighed og vindende Smil bidrog sit hertil, og ikke mindst hans frejdige Gaapaa-Humør — en brevskrivende Ven kalder ham »Glade Jens«. I 1848 afslog han blankt et Tilbud fra Udenrigsminister Grev Knuth til Knuthenborg om Betaling af Gæld og et betydeligt Honorar, hvis han vilde skrive Artikler om Slesvigs Deling, og jævnlig maatte han væрге sig mod Tilbud om høje diplomatiske Stillinger (i Udlandet), indtil han omsider gav efter for Kristian d. Niendes indstændige Anmodning og for en stakket Stund blev Kultusminister, dog uden dermed at opgive den Oldtidsforskning, der Livet igennem havde hans begejstrede Kærlighed. Frederik d. Syvende, som jo elskede at grave, fik hurtig fat paa W., gjorde ham til Inspektør over de antikvariske Mindesmærker og komponerede ham i den Anledning en fin Uniform, som dog næppe var formaalstjenlig eller pyntelig, naar man skulde gennem alle en Gravnings Strabadser. I sine Breve fortæller W. livligt om sine mange Inspektionsrejser Landet rundt og om Udgravningerne under den kongelige Naade, og 18. Septbr. 1859 havner vi med W. paa en lille Ø, som i den tørre

Worsaae: Af en Oldgranskers Breve.

Sommer er kommet frem paa *Maribo Sø*. Den interesserede Amatør-Arkæolog Kammerh. *Wichfeld* til Engestofte, hvor han bor nogle Dage, har aabenbart sat ham paa Spor, og her paa Øen finder nu W. i en »halv Times Tid en hel Mængde smaa Flinteøkser, Flintflækker og andre Flintredskaber ganske af samme Art som dem, jeg har fundet i Østersdynger«, altsaa Søfund svarende til de allerede berømte Fund fra den »ældre« Stenalder Affaldsdynger langs Havkysten. W. vader nu rundt langs Maribo-Søens Strandkant og paa andre nylig opdukkede bitte Smaaøer og gør lignende Fund, saa han næppe faar Tid til at klæde sig om til de ventende Middage hjemme paa Herregaarden. Han er lykkelig over Oldsagerne — »dette er tilvisse et højst mærkeligt Fund«. Næste Dag, 19. Sept., deltager vi i en arkæologisk Festidyl paa Maribo Sø (tilmed forevigt af Tegneren Kornerup og gengivet i Brevsamlingen). W. er atter ovre paa Øen og arbejder; nogle Timer efter ankommer en Engestofte-Flotille paa to Baade, prydet med Dannebrog og med en hvid Træplade, paamalet »Worsaae's Øe den 18. September 1859«, Herrer og Damer fra Baadene danner Kreds om W., synger en i Dagens Anledning forfattet Sang (»— Skønne Navn, som skal Øen pryde, *Worsaaes Ø*«). Kammerherre Wichfeld overgiver Øen til Fredning under den antikvariske Inspektion, W. takker og udbringer et Leve for sin kommende Lensherre, Kammerherren paa Engestofte, og der sluttes med dundrende Hurraer. Faa Dage efter blev det rigtige Frednings- og Advarselsskilt nedrammet paa Øen.

Worsaae var som Forgængeren Thomsen Banebryderen. Dansk Oldforskning har derefter med fri Bane utrættelig søgt nye Veje mod nye Fund og nye Granskningsresultater. Disse nye Fund fører jo bag om Worsaaes ældre og yngre Stenalder til Overgangstiden (Skottemarke-Fundet, Lolland) mellem denne ældre Stenalder og Maglemose- eller Mullerup-Kulturen og videre bagud helt tilbage til de hidtil ældste fundne Levninger i Danmark, Nr. Lyngby-Kulturen (Geologen V. Nordmann's »Menneskets Indvandring til Norden«, 1936). Og nu viser Dr. *Therkel Mathiasen* i »*Gudena-Kulturen*« (Aarb. for nord. Oldkyndighed, 1937, 1.

T. Mathias-
sen: Gudena-
Kultur,
Stenalder-
problemer.

Halvbind), at vi i Jylland langs Gudenaen har Indlands-Bopladser svarende til dem, Worsaae først fandt i Maribo Sø, men at disse Bopladser gaar tilbage til Mullerup-Tiden, ja med Klosterlunds-Fundet i Bølling-Søegnen (det hidtil ældste danske Bopladsfund) til omkr. 7000 Aar f. Kr.. Forf. paaviser tillige, at denne gamle Gudena-Kultur, den mesolitiske Kultur (Mellemstenalderen), har levet videre langt ind i den yngre Stenalder, saaledes at forskellige »Stenalder« har levet jævnsides i Danmark. Samme Forf. giver i »*Ældre Stenalderes Problemer*« (»Fortid og Nutid«, Decbr. 1937) et kort sammenfattende Overblik over de nye Resultater: Stenalderen tegnede sig til for nylig i tydelige, lærebogsmæssige Træk; først Fastlandstiden med dens Maglemose-Kultur; saa Ertebølle-Kulturen, ældre Stenalder, da Litorinahavet slog over vore Kyster; derefter »yngre« Stenalder med Dysser, Jættestuer o. s. fr. Nu synes alt flydende. Arkæologien er i Færd med at forskyde Kulturernes Rækkefølge, saa der i Stedet for en Trinfølge af Kulturer ses samtidige paralleltløbende Kulturer: i ældre Jættestuetid samtidig Ertebøllekultur ved Øernes og Østjyllands Kyster (ogsaa *lollandske Sø-Bopladser*, Godsted, V. Ulslev osv.), Gudena-Kultur i Midt- og Vestjylland og samtidig de store Stengraves Kultur inde i Landet paa Øerne, i Øst- og Nordjylland og enkeltvis i Vestjylland, og Ertebølle-Kulturen (med de *lollandske Bopladsfund*) danner ikke længere en Enhed, men Litorinahavets skiftende Bevægelser i Stigning og Fald og deraf følgende Bopladsforhold synes at vise tre-fire Kulturaflejringer med hver sit Særpræg.

N. Åberg's »*Kultur-motsättningar i Danmarks stenålder*« (Stockholm 1937) gaar andre Veje. Den har en Mængde Oplysninger ogsaa om *lolland-falsterske Fund* (fra Kettinge, Frejlev, Sandager osv.) i Stiftsmuseet i Maribo og i Nationalmuseet og tillige Billeder af Stenkøller henedefra i de samme Museer, alt kun som Bevisled i en Landet omfattende Udviklingskæde, der »typologisk« — ordnende alle Fundsager i Type-Grupper — vil anskueliggøre den fremadskridende Sammenhæng. Denne Udviklingslinie i dansk Dyssetids spidsnakkede Grønstensøksers (Køllernes, Strids-

N. Åberg:
Danmarks
stenalder.

øksernes) og Lerkarrenes Former (og Udsmykning) skulde ifølge Forf. — men ganske mod hidtil herskende Opfattelse — vise, at der ikke i Stenalderen er foregaaet en mer eller mindre brat og fjendtlig Indvandring i Jylland af et »Øksefolk« (de vestfynske Enmandsgrave), men at Enmandsgravene ogsaa hører »Dyssefolket« til; den tidlige danske Dyssekultur med dens tyndnakkede Økser, saa godt som ukendt uden for Danmarks Grænser, har da inden for den nordiske Kultur indtaget en ledende Stilling, har bredt sig paavirkende ud over Landegrænsen og har i sig selv indeholdt Spirerne til Øksefolkekulturen, selv om der ogsaa paa flere Omraader kan paavises en vis langsom Indsivning af Kultur Syd fra. Åbergs Bevis-Redegørelse skal Lærerne ikke her trættes med.

Winther: Langelands-Arkæologen *J. Winther's »Troldebjerg«* vakte Troldebjerg. ikke ringe Opsigt ogsaa i Fagkredse uden for vort Land ved Værkets Fremkomst 1935. Det gav Resultaterne af Winther's Udgravning af den mærkelige bymæssige Bebyggelse Troldebjerg (Langeland) fra den yngre Stenalder og bragte Lys ikke alene over Stenalderfolkets Boligforhold, men bl. a. ogsaa over den religiøse Forestillingskreds. I det nu udkomne smukke Tillægsbind »*Troldebjerg*« (1938), hvor de sidste Fund, ogsaa Amuletter o. l., fra Stenalderbyen meddeles, giver Winther til Sammenligning bl. a. Oplysning om og Billede af en Sten, der synes at have Tilknytning til Troldebjerg-Fundsagerne af religiøs Art. Den er fundet i Strandkanten paa Vestsiden af *Hejrede Sø* nær Maribo: en ret anelig flad Sandstensplade, foroven forsynet med Hul til Ophængning, en indsleben Skaal i Midten, hvorom syv mindre skaalformede Fordybninger grupperer sig, og Vinkelornamenter langs Siderne. Forf. opfatter dette Stykke (i en fynsk Privatsamling) som en Amulet — med Skaalen som Frugtbarhedstegn — baaret af en Kvinde.

Broholm: Vi hører nyt om Bebyggelsesforholdene i *Bronzealderen* i Ældre Dr. *H. C. Broholm's* korte Afhandling — blot en Forsmag Bronzealder. paa et bebudet større Værk som Sidestykke til samme Forf.s Bog om yngre Bronzealder — i »*Fortid og Nutid*« (1937): »*Studier over Danmarks Bebyggelse i ældre Bronzealder*«.

Denne ældre Bronzealder atter delt i »ældste« (som vi møder just dér, hvor Megalitikulturen, de store Stengraves Kultur, forud blomstrede) og »ældre« Bronzealder. Der er dog ikke meget at hente fra vore Øer. I den allerældste Bronzealder kunde Fundene tyde paa en Art samlet Bebyggelse over Sydsjælland, Falster og Møn; men paa de Danmarks-kort, hvor Forf. med Prikker indfører Gravfund fra den ældre Bronzealder, staar Lolland-Falster sammenligningsvis meget svagt (en større Samling Gravfund i den *vestlollandske* Birket-Egn og ellers Fund i spredt Fægtning paa Østlolland og Falster). Forf. har dog nok Ret, naar han skriver: Materialets Fattigdom hernede skyldes sikkert kun, at Jorden er bleven opdyrket, før nogen tog Vare paa Fundene, og man tør næppe af Fundfattigdommen drage Slutninger af negativ Art vedrørende Bebyggelsen. — Museumsinspektør

Brøndsted:
Soldyrkelse.

Dr. *Johs. Brøndsted* gennemgaar i »*Bronzealderens Soldyrkelse*« (Fra Nationalmuseets Arbejdsmark, 1938) de væsentligste Vidnesbyrd om Soldyrkelsen, Helleristninger, rituelle Genstande (Solbilledet fra Trundholm) og bl. m. a. ogsaa Rageknivene fra den yngre Bronzealder (omkr. 800—400 f. Kr.). Her indgaar ogsaa som et lille Led i Kæden Stiftsmuseets Ragekniv fra *Kettinge*, hvor man ser Hesten i Slangeskikkelse, men med Manke, trække Solskiven. Forf. regner Forestillingen om den *dyretrukne* Sol for den ældste blandt de mange andre (Solen paa Vogn, paa Skib o. s. fr.) og mener den indført her til Landet allerede i den yngre Stenalder, sandsynligvis med Enkelgravfolkets Indvandring.

En Afhandling som *Norling-Christensen's* »Kapitler af dansk *Jernalders Handelshistorie*« (Tilskueren, Febr. 1938) klarer op i vore Begreber om, hvorfra vi fik de indførte Jernaldersager. Den tidligste Indførsel af romerske Genstande kom ad Elben fra Bøhmen, som ved romerske Købmænd blev en god Indfaldsport for romersk Handel paa Germania, og gik til *Jylland*. Men under Danmarks yngre Jernalder (2. og lidt ind i 3. Aarh. e. Kr.) forrykkes Handelsvejen. Nu kommer den for Tiden saa betegnende Indførsel af romerske Bronzekar, Øser med Sier, Vinservicer m. v. (som vi kender saa godt fra *Juellinge-* og *Hoby-Fundene*) over

Norl.
Christensen:
Jernalders
Handels-
historie.

Oder (og Weichsel); især i Pommern og Schlesien findes tilsvarende Former. Handelsvejen gaar nu fra den norditalienske Handelsby Aquileia ved Adriaterhavet, med hurtig Forbindelse op til den romerske Donau-Forsvarslinie med Centret Carnuntum; videre ad Floden March, tæt ved nysnævnte Lejrby, gennem de Rom venligt sindede Kvaders Land Ø. for Wien og op ad Oder, gennem Vandalerlandet til *Øst-Danmark*. Baggrunden for denne Handelsvejs Forskydning er dels Folkegruppernes Omlejring i Tyskland dels romersk Realpolitik, som, efter at Keltervældet og dermed Barrieren mellem Rom og Norden var brudt, udnyttede Germanernes indre Splittelse og spillede den ene Germanerstamme ud mod den anden.

Med Dr. *Brøndsted's »To Halsringe«* (Fra Nationalmuseets Arbejdsmark, 1938) er vi inde i *Folkevandrings-tiden*.

Den ene Guldring er Hjalleseringen, fundet 1936 paa Fyn, den anden og tilsvarende: vor *Borremoser*ing — Forf. kalder den Hannenovringen —, kommet for Dagen Okt. 1937 ved Engdraget Borremose (i Oldtiden en Mose og Ringen et Offer til Guden) ved *Hannenov* Skov (Tingsted Sogn) nær Virket Voldsted; Ringens Størstedel kommet ovenjords ved Ploven, den mindre Del siddende paa Plovskæret. Borremoseringen er større (meget stort Halsmaal) og prægtigere end Hjalleseringen, Vægt 526,3 g, Guldverdi 2210 Kr. — Holdigheden kan dog ikke maale sig med den anden Rings —, bedre bevaret (kun Brud eet Sted) og fuldstændig ogsaa i Lukkemekanismen med det dolkeagtige Blad, bestaaende af et fjedrende dobbelt Guldblad bagtil, til at stikke ind i Ringens anden hule Side. De mange, der saa Ringen i Nykøbing og Maribo, kan bifalde Forf.s Indtryk af Ringen som »overlæstet Brokade«, »et kongeligt Opbud af kosteligt Stof og kunstfærdigt Arbejde«; hver af de to Ringdele, forenet med et Hængsel som en stor Dobbeltknap, bestaar af et glat Rør, afdelt paa tværs ved paaloddede Tværringe, tykke Vulstringe, afvekslende regelmæssigt hver Gang med tre tyndere Ringe, og det hele overbroderet med Ornamentik, det fineste Filigranværk, Rifling og mærkelige Dyrefigurer paa tre af Tværvulsterne. Disse

Brøndsted:
Borremose-
ringen.

Dyrefigurer bestemmer Ringen til første Halvdel af 5. Aar e. Kr. og viser i den »utøjlede, friske, barbariske Pragtglæde« bort fra den romerske Linierenhed hen mod en gryende national Stilart.

Vi hører nærmere om denne ny Stilart, *Dyreornamentikken*, i *H. Norling-Christensen's* »Danskernes Handelsforbindelser i *Vikingetiden*« (Tilskueren, Decbr. 1936). Jordfundene fra Vikingetiden lidt før Aar 800 til noget efter Aar 1000 — adskillige fra *Lolland-Falster: Fejøl-Bægeret*, det kringleformede *Gaabense-Smykke* (Billede Aarb. 1934, S. 8) m. v. — viser den stilhistoriske Udvikling i Dyreornamentikken og tillige vore Kulturforbindelser udadtil: Den ældste »Gribedyrstil« (plastisk udførte Dyrefigurer i vredne Stillinger i et fast opbygget, harmonisk virkende Rammeverk) er en nordisk Efterligning af Frankrigs og Englands Løvebilleder i før-romersk Tid. Dernæst »Jellinge-Stilen« af irsk Afstamning (baandformede Dyrefigurer med lille sammentrykt Hovede, men iblandet Bladornamentak fra karolingiske Kunstkredse, saaledes det hjemmegjorte *Gaabense-Smykke*). Endelig »Det store Dyrs Stil« (ret naturalistiske Dyreformer med Akantusblade som Afslutning paa Hale- og Nakketop; den store Jellinge-Runesten), som viser Danmarks livlige Forbindelse i Slutn. af 10. Aarh. med England. Skønt Fejøl-Sølvbægerets Dyreornamentik er i Slægt med irsk, har den dog ogsaa Tilknytning til sydengelsk Udsmykning, og Bægeret, som er fra Slutn. af 8. Aarh., er da et Bevis for, at der dog var nogen Indførsel fra England i den tidlige Vikingetid.

Til Slutning et Par Ord om Professor *Gudmund Hatt's* »*Landbrug i Danmarks Oldtid*«. Ganske vist finder man blandt alt det rige Stof, hvoraf Forf. former et saa forbløffende godt og levende Billede af dansk Oldtids-Landbrug, saare lidt henedefra — det er jo mest i Jylland, det f. T. foregaar. Der er dog Botanikeren *E. Rostrup's* banebrydende Undersøgelse af en irret Skorpe Planterester i et Bronzekar fra yngre Bronzealder, fundet i *Nagelsti*, og hans Paavisning her af Avner og Kerne af Hvede (Dværghvede) og af Kerner af Hirsens, der kræver varmere Klima end vort og

Norl.
Christensen:
Vikingehandelsforbindelser

Gudmund
Hatt: Oldtidslandbrug

derfor gør det sandsynligt, at Bronzealderens Somre har været mildere end nu. Forf. benytter naturligvis ogsaa Resultatet af den mikroskopiske Undersøgelse af den sorte Masse i Bunden af Bronzekar fra romersk Jernalders Kvindegrave i *Juellinge* (Halsted Kloster), der viste, at Karret havde indeholdt en gæret Drik, en Blanding af Øl og Frugtvin, lavet af Byg, Tranebær eller Tyttebær, samt Aks af Mose-Pors og Gærceller. Selv om Hatt's Værk ikke indeholder meget hervedfra, er det uundværligt som Haandbog til Forstaelse af Forholdene ogsaa hos os.

M. Macke- Vi nærmer os *Middelalderen*. Nationalmuseets Direktør
 prang: Dr. M. Mackeprang skrev 1937 en lille Afhandling »Skaan-
 Skaanske ske Fonte Vestensunds« til Festskriftet »Från Stenålder till
 Fonte. Rokoko. Studier tillägnade Otto Rydbeck, 25. Aug. 1937«. Forf. minder blot i Forbigaaende om den store Udførsel af Døbefonte af sen-romansk og gotisk Tid fra Gotland til Danmark, ikke mindst til Lolland og Falster. Han dvæler ved de ti Fonte af sikker skaansk Herkomst, udførte i skaansk Jurasandsten, de saakaldte »*Palmefonte*«, fordi mangebladede Palmetter pryder Kummens øverste Del. Alle kom de til sjællandske Kirker paa nær een, der besynderligt nok er havnet paa *Lolland* og nu i medtaget Stand staar foran Stiftsmuseet i Maribo, hvortil den for faa Aar siden ved Velvilje fra Ejeren Proprietær Hansen flyttedes fra Holle-næsgaards Have i Arninge Sogn. Dette sjældne Stykke er *Arninge* Kirkes gamle Døbefont, der o. 1650 har maattet vige for en Barokfont af Træ. Vor Font hører til Palmetfontenes saakaldte »Dagstorpgruppe« (benævnt efter Fonten i den skaanske Dagstorp-Kirke), som bl. a. er kendetegnet ved høj rund Fod med omløbende Vulst; den er stærkt forvitret, i øvrigt en fuldstændig Gentagelse af den romanske Døbefont af skaansk Herkomst i Glostrup Kirke i Nærheden af København.

Prof. Hatt's ovenomtalte Bog har skabt Interesse om den gamle *Plov* og dens Historie. Men især *Axel Steensberg's* Undersøgelser om *Spade-Arden* fra Døstrup fra o. 400 Aar før vor Tidsregning (Maribo Stiftsmuseums Kopi i fuld

Størrelse giver jo en udmærket Forestilling om den) og om Brudstykket fra samme Tid, en firesidet *Muldfjælds-* (Hjul-) *plov* fra Tømmerby. Foruden i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed m. v. (1936) har Steensberg behandlet Æmnet i »Fortid og Nutid« (April 1937): »Danske Plovyper i Oldtid og Middelalder«. Naar han her fra Fund og Billedstof følger Plovens Udvikling under Middelalderen, har han kun kunnet hente et yderst beskedent Bidrag fra vore Øer. Ved Udgravningen af *Ravnsborg* fandtes 1914 et opmaalt, men nu forsvundet *Plovjern* af trekantet Form med skraa Æg og med Skafttap udgaaende fra det ene Hjørne, der tyder paa, at der i Middelalderens senere Aarhundreder ogsaa anvendtes usymmetriske Plovskær.

Man blader i Læge *Vilh. Møller-Christensen's* Doktor-disputats om *Pincettens* Historie lige fra Ur og Ægypten til vore Dage — »The history of the forceps« (1938) —, løber hen over Linierne og de mange oplysende Illustrationer, men maa jævnlig stoppe op i Teksten og læse nøjere. Saaledes Kapitlerne om vore Pincetter i *Bronzealderen* (naaet hertil over Sydtyskland fra Balkanlandene med Mykene-Pincetten som Urtype) i dennes mange »Perioder«; Pincetten har da væsentlig haft Toiletformaal, i Begyndelsen til at nippe Enkelthaar ud, i de senere arkæologiske Tidsrum til at fastholde en større Haarmasse, saa denne kan afskæres, »klippes«. Side 171 fanges Øjet blandt Pincetbilleder fra nordisk *Middelalders Klosterfund* af to Pincetter: »*Maribo*, Denmark«. De er begge, nu udstillet i det lille Museum ved Indgangen til Birgittiner-Klosterruinerne, af kirurgisk Art, den største, »den smukkeste af alle danske Middelalder-Pincetter«, vistnok brugt til Fastholden under en Operation, den anden til at fjerne et fremmed Legeme, Torn eller lign. Alt i alt fastslaar dog *Klosterpincetterne*, der gaar tilbage til den tarveligste Pincetype fra den romerske Tid og saaledes viser et Tilbageskridt paa omtr. tusind Aar, Berettigelsen af Forf.s Betegnelse, lægelig set, af Middelalderen som den »mørke Tidsalder« (justify the application of the saying: The Dark Ages). I en sammenfattende tre Siders dansk Tekst gøres dog de nysnævnte tusind

Møller-Christensen: Pincettens Historie.

Aars Tilbageskridt formentlig rigtigere til »ca. 1500 Aar«. Forf. paaviser, at de europæiske Lægepincetter, altsaa ogsaa Klosterpincetterne, har deres Oprindelse i Ægypten; Pincetterne type-deles efter det Land eller Sted, hvor den ældste Type er fundet, og efter deres Brug i kirurgiske, toilet- eller belysningsmæssige Øjemed, altsaa ogsaa til Lampevæger (i Overensstemmelse med det gamle Testaments Beretninger). — Opmærksomheden kan passende her efter Omtalen af Maribo-Klosterpincetterne henledes paa Dr. *Jan Steenberg's* faa Siders Vejledning for besøgende, »*Maribo Domkirke*« (udg. 1937 af Maribo Turistforening) med Gennemgang af Kirkens og Klostrets Historie, Kirkens Bygning og Inventar. Vejledningen er ikke skrevet i journalistisk Omtrentlighed, men sammentrængt og faglig underbygget, saa hver Linie har Vægt. —

Vore Sydhavsøer og *Møntpolitik* har just ikke meget med hinanden at gøre. En sjælden Gang dukker dog vor Landsdel op som Møntsted, men ikke for det gode. Under Erik Menved var det særlig galt med Mønten. Ikke alene drev de Fredløse Falskmøntneri fra deres faste Borge Hjelm og Hunehals, men Kongen selv udnyttede sin Møntret paa hensynsløs Vis, og for at komme uden om Roskildebispens Andel i Mønten lod han slaa Mønt paa Falster eller i Saks-købing. Erik Menveds Møntpolitik endte med et almindeligt Sammenbrud af Møntvæsenet, og Tilstanden blev endnu værre under Kristoffer II's Kongetid. Han lod slaa Mønt i Saks-købing (med en Uldsaks som Vaaben). Denne Konges »Borgerkrigsmønter« er lige usselige i Indre som i Ydre. Saaledes hans Kobberpenninge fra Saks-købing, der ofte fremkommer i Fund og paafaldende ligner de tilsvarende fra Roskilde. Om de hernævnte Forhold kan man læse i Galster: Museumsinspektør *Georg Galster's* store Afhandling »*Dan-møntforhold. marks Mønter*«, der udgør det danske Afsnit i Værket »*Mønt*« (Bd. XXIX af »*Nordisk Kultur*«. 1936).

Jørgensen: *H. G. A. Jørgensen* skildrer i »*Sognepræst og Præstegaard*« (1937) dansk Præstegaardsliv gennem tusind Aar. Vi følger de kristne Præster, som ad Oldtidsveje søgte frem

til Herredstingene, hvor man jo samledes til Rettens Pleje, men ogsaa købslog. Her opstod efterhaanden Herredsbyerne, her falbød Præsterne deres aandelige Goder og skaffede Indpas for kristen Sæd, saa Herredstingene kunde blive indledet med Gudstjeneste, til sidst i de saakaldte »Herredskirker«, en Benævnelse, der bruges ca. 1204 og endnu er fæstnet i Sten i *Herredskirke* paa Vestlolland. Vi faar gode Oplysninger for de skiftende Tider (om Præstens Uddannelse, Kaldelse, Gerning, økonomiske Kaar m. v.), i Begyndelsen ret ligelige for hele Landet, senere med nogen Slagside til enkelte Stifter og Egne, som Forf. særlig har gransket. Fortegnelsen over »Rente og Redsel« for Sognekaldene paa Falster i Slutningen af Middelalderen viser gode økonomiske Præstekaar paa den Tid, f. Eks. for *Systofte* Præsteembede. Hr. Mikkel Pedersen i *Købelev* har heller ikke haft det saa ilde. Hans Dødsbo omfatter foruden Møbler og Klæder Mængder af Dyner, Lagner, Puder, fuldt op baade af Smør, Kød, Øl o. s. v., 16 Flæskesider og 14 Skinker (Bøster), og af Humle, Malt, Rug, Hvede, Plove, Harver, Vogne m. m., og til Driften 7 Heste, 1 graa Fole, 4 Øg, 12 Faar, 20 Svin, 30 Grise, Stude, Køer og Kalve. — Da Bispernes Magt var brudt ved Reformationen, gav Kongen Kaldsbrev til sine Præster paa Krongodserne. Rostockerne havde imidlertid, da den rette Sognepræst nu var død, paa tvunget Sognefolkene i *Øster Ulslev* en »uuelig, ulærd, vanvittig og uskikkelig« Person; nu efterkommer Kristian III i Kaldsbrev 1536 Sognefolkets Ønske om at faa Mester Jørgen Perssen til Præst, mod at han lærer og prædiker Sognefolket Guds rene og klare Ord i Evangelium, og dersom han befinder sig ikke at have den Naade at kunne leve kyskeligen, da skal han tage sig en ærlig Husfrue og leve med hende et godt kristeligt Ægteskab og ikke have nogen Konkubine eller anden Person, som han kan være mistænkt for af nogen; skikker han sig vel, skal han nyde Kongens og Kronens Kirke med al Rente og rette Tilliggende, og Sognefolket skal gøre ham »al den Ære med en ærlig og kristelig Opholdning med Klæde og Føde og Livsbjering til sig, sin Husfrue og Børn«. — Det forblev fremdeles Bi-

skoppens Forret at ordinere Præsten som Betingelse for Tiltrædelse af Embedet. Kapellan Jens Nielszen, der havde været Præst i *Stubbekøbing* i o. tyve Aar, faldt paa dette, og faldt tilmed dybt, fradømtes 1591 Embede og »det hæderlige Herrenavn«, da han til Bevis for sin rette Ordination i sin Tid havde fremlagt falske Dokumenter. Det gik ogsaa galt for Hr. Rasmus Sørensen, Sognepræst for *Ønslev* 1548—72, da det kom for Dagen, at han for at blive valgt havde givet Bønderne Lettelse i Afgiften: hver for en Snes Æg til Paaske, en Ost til St. Hansdag, en Gaas til Mikelsdag og 6 Brød til Allehelgensdag. Det var Kongens Hensigt, at Sognepræsterne nu efter den nye Kirkeskik skulde nyde samme Privilegier, som de havde haft i Bispens Tid. Præsterne holdt stærkt paa dette, og Hr. Rasmus' nidkære Embedsbrødre tvang ham nu ved Anmeldelse til Lensmand og Biskop under Trusel om Embedsfortabelse til fra Prækestolen i Overværelse af Provsten og samtlige faldsterske Sognepræster at afgive (og underskrive) en meget ynkkelig Erklæring, hvori han gjorde Afbigt for sin Forseelse: »Ve mig elendige! ... Jeg bekender af Hjertet, at jeg med Overlæg har handlet mod bedre Vidende, idet jeg skammeligen har givet Slip paa adskillige Ydelser og retmæssige Indkomster, der hidtil aarlig er ydet mine Formænd af Sognefolkene, og til evig Skændsel har underskrevet og givet Bønderne en Forpligtelse Dagen før min Kaldelse 1548. Det var mine Tilhøreres onde Sind og de genstridiges Rigdom og Misundelse, der drev mig, men til Undgaelse af min Embedsfortabelse og Sognefolkernes Straf er vi nu kommet overens om, at Sognefolkene uden at nyde Mad og Drikke eller anden Løn af mig skal pløje og harve min Jord og baade Sommer og Vinter forsyne mig med alt mit Gærdsel og fornødne Brændsel«. »Derfor maa du, min kære Eftermand! ... kræve disse store og uundværlige Indkomster ... erkend nu min Tort til dit eget Vel, at du kan have det, hvoraf du kan leve, at du ej skal gaa til Grunde!« Bønderne var godt gale i Hovedet og blev ved i mange Aar at gøre Vanskeligheder med Ydelserne; endnu hundrede Aar efter, 1651, blev Hr. Rasmus's Afbigt

læst paa Landstinget i Maribo, men Ønslev-Præster klagede stadig senere over, at disse Indtægter var tabt for Embedet. — Af Bogens Fremstilling faar man et klart Indtryk af *Niels Hemmingsen's* dybtindgribende og velgørende Indflydelse paa den danske Præstestand, der havde hans Skrifter paa Boghylden i Præstegaarden og gjorde flittigt Brug af dem til Udarbejdelse af Prædikener, saa flittigt, at senere Biskopper under deres Visitatser maatte holde igen. Nu var man jo inde i Ortodoksiens Aarhundrede, der ikke var den Niels Hemmingsenske Aand gunstig, allermindst naar den smittede endog en Biskop! 14. Aug. 1615 indfandt en af Kongen nedsat Kommission sig i Nykøbing F. for at afhøre Vidneudsagn fra en Del lolland-falsterske Præster mod deres *Biskop Hans Knudsen Vejle* over Fyns Stift i Anledning af Biskoppens forskellige farlige Udtalelser om Kristi menneskelige Natur m. v. (i Torkildstrup skulde han have sagt: »Kristus er jo faren til Himmels, hvorledes kan da hans menneskelige Natur være nærværende hos os? Jeg sidder her i min Stol, og kun med min Tanke kan jeg være i Rom eller andensteds« o. lign. »kalvinistiske« Udtalelser i Idestrup, Errindlev m.v.); da ogsaa de fynske Præster vidnede mod ham, blev Biskop Hans Knudsen afsat 1616. Man var overalt paa Post mod den »kryptokalvinske« Fare, der i Uvilje mod for megen Billedfremstilling ogsaa gav sig Udslag i Skriftords-Altartavler, blot malede med de 10 Bud eller lign. Paa Biskop Hans Mikkelsens Visitats 12. Juni 1629 i Utterslev Kirke hviskede Præsten Biskoppen i Øret, at Borchard Rud havde borttaget fra Kirken et Billede af den korsfæstede Kristus og i Stedet sat et Maleri, paa hvilket han havde ladet male de 10 Bud paa Kalvinisternes Vis; paa Prædikestolen havde han ladet male en Nadverhandling, ligeledes efter Kalvinisternes Skik. — Forfatteren kommer ind paa *Kirkebøgerne* som en af de vigtigste Kilder til Præsternes Historie, særlig i 18. Aarh., og beklager det nye Reskript af 1812 om Kirkebøgers Førelse paa skematisk Papir, for saa vidt som derved de mange tidligere Optegnelser af mere personlig Karakter gik tabt. Han anfører Mag. F. Chr. Carlsen Rodrigues's Notits i Nakskov Kirkebog Jan.

1707: Gid den [Kirkebogen] maa stedse herefter komme i saa akkurate og skønsomme Kirketjeneres Værge, som ville holde dette skønne og dyrebare Kirkemonument efter sin Værdi i Hævd og Varetægt. Thi foruden det, at saadan en gammel Kirkebog er rar og curieux, saa er den ogsaa meget nyttig og ret fornøden for mange Aarsager, og Præsten slutter med Ønsket om, at Bogen maa »blive de tilkommende kuriøse Tider til en fornøjelig Oplysning om de forbigangne«.

31 Aar gammel overtog Dronning *Sofie* efter Frederik II's Død 1588 sit Livgeding: Krongodserne paa Lolland-Falster med Nykøbing By, Slot og Ladegaard, altsaa Hovedlenene Nykøbing, Aalholm, Halsted Kloster m. v.; fra 1594 holdt hun regelmæssig Hus paa Nykøbing Slot. Hurtig klog paa Gods og Godspolitik (den kære Studehandel osv.), virkelysten, praktisk, nærsom og bestemt paa at bringe mest muligt ud af sit Omraade saa hun Lensmændene efter paa Fingrene, saa de næsten blev en Slags Godsforvaltere. Naar man læser »*Frederik II's Enke Dronning Sophies Kopibøger 1588—1617*« (udg. ved Sv. Thomsen, Kilder til dansk Historie, 1937), faar man et levende Indtryk af Enkedronning *Sofie's* Virkestrang og Paapasselighed i stort som smaat. Disse Kopibøger med Hundreder af Enkedronningens »Missiver« (Breve) m. m. om Fiskeri, Jagt, Hesteavl, Stude- og Kornhandel, nedbrudte Landsbyer, Præster, Kirker, Møller, Bøndergaarde osv., og snart for det ene snart for det andet af Lolland-Falsters Sogne, er et bugnende Skatkammer for stedlig Historie. En sammentrængt Indholdsgengivelse her vilde være ganske uoverkommelig; vi kan kun henvise til Værket. — Det samme gælder i øvrigt et saa stofmættet lokalhistorisk Arbejde som den 1936 udkomne tredje Del af *C. C. Haugner's »Nakskovs Historie*«, der afsluttende og fyldestgørende følger sig til det tidligere omtalte Værk, og i denne Sammenhæng vilde det dog være unaturligt ikke lige at minde om samme Forfatters nu afsluttede *Maribos Historie*, som vore Medlemmer jo har faaet ind ad Døren.

Dronning
Sophies
Kopibøger.

Haugner:
Nakskovs
Historie III.

Det statelige Værk »*Christian IV's Byanlæg og andre Bygningsarbejder*« (1937), skrevet af Dr. *Vilh. Lorenzen* under Medvirksomhed af udenlandske Fagmænd (for de nu ikke danske Omraader), omhandler Kongens mægtige politiske Arbejde baade for Fæstningsanlæg, ogsaa paa *Lolland-Falster*, og for Grundlæggelse af nye Bysamfund. De sidste var der just ingen Trang til henede — der var mer end nok, skønt Rødby ikke var kommet til; men Krigsforholdene nødte til, som Værn for den sjællandske Øgruppe mod Syd, at styrke Nakskov Fæstning og anlægge ny Fæstning i Nykøbing. Denne sjællandske Øgruppe havde i Middelalderen netop været rig paa Fæstningsanlæg, men havde nu kun Nakskov tilbage. Indtil Midten af 17. Aarh. havde *Nykøbing* været en aaben By, kun værnet af Slottet; 1643—45 fik Byen nu sit Fæstningsanlæg (ved Kristianshavneren Ingeniør Hans Jacobsen Schiört, død 1675), samtidig med at der byplanmæssigt foretoges en Udvidelse af Byomraadet. En Gengivelse af Forf.s Redegørelse for Ommoderniseringen af *Nakskov-Fæstningen* 1628, væsentlig efter Kongens egne Planer, med Hjælp af raadgivende Ingeniører o. a. (Axel Urup, »*Rigens Ingeniør*«, maaske R. Douchette, m. fl.), turde være overflødig efter Fremkomsten af Haugner's *Nakskovs Historie*. Naar vi alligevel nu kommer lidt nærmere ind paa et lille Skrift, hvis Indhold ogsaa i det væsentlige dækkes af Haugner's Værk, ligger det i dette Skriffs udpræget militære Stade under den meget udførlige Fremstilling og dets derfra dragne Slutninger.

Vi fik i sidste Oversigt Begyndelsen (1936) af Oberstløjtnant *J. Nordentoft's* Artikelrække »*Nakskov og Svenskerne 1658 og 1659*« i »*Militært Tidsskrift*«. Den foreligger nu i Særudgave paa en hundrede Sider, en meget indgaaende, oplysende, kyndig militær Afhandling, ikke fremtidig til at komme udenom. Den hele disciplinære Militærindstilling har maaske nok gjort Dommen over »*Civilisterne*«, de *Nakskov-Borgere*, til Tider vel haard, som ogsaa fremhævet af vor *Nakskov-Historiker*, der i øvrigt gør opmærksom paa en lille Fejl i Anbringelse af *Kristian III's Fæstning* i *Terrainet*. Vi stoppede op ved *Karl Gustafs Overgang* over

V. Lorenzen:
Christian
IVs
Byanlæg.

Nordentoft:
Nakskov
1658 og
1659.

Store Bælt med 4000 Ryttere, 400 Mand Fodfolk og nogle Artillerister, godt 4500 Mand, denne dristige Overgang, som Forf. tilskriver selve Kongen Æren for. Om Formiddagen 6. Febr. 1658 viste en Rytterpatrouille paa 30 Heste sig foran Nakskov. Portene lukkedes for en efter Datidsforhold moderne og stærk Fæstning, med Værker, der paa enkelte Undtagelser nær var stormfri, med en Besætning paa mindst 2100 Md., ganske vist mest Landstormsfolk, der ikke tidligt nok var inddraget og uddannet i Fæstningen. Det var, efter Forf., ikke Bøndernes Vilje der svigtede, men Nakskovs Borgere viste sig i Rædsel for at skulle lide Frederiksoddes Skæbne fra første Færd vrangvillige, opsætsige, til sidst oprørske mod Kommandant Edmond, der til Tider var for valen og eftergivende overfor Borgerprotester og stadig fik sine Forsvarsplaner krydset under de opslidende Rivninger indenvolds (man vilde ikke rydde Haver og Plankeværk foran Voldene; man nærede Uvilje mod Indkvarteringen og al anden paalagt kongelig eller borgerlig Tyngde, »vi tvinges snart fra Hus og Hjem, har hverken Hø eller Halm og har i øvrigt gjort nok for Kongen«; man nægtede at give Landstormens Bønder Mad og Drikke, Borgmesteren vilde ikke sætte Kæde for Vindebro og Laas for Store Hornværks Port, og Borgerne var naturligvis selv saa kloge, gennemkritiserede og saboterede de trufne Militærforanstaltninger). Resultatet maatte blive Fæstningens frivillige Fald, da en Patrouille Borgere bag Kommandantens Ryg ved Midnatstid med Lygter i Haand naaede frem til Karl Gustaf paa Grimstedgaard for at tilbyde Overgivelse og bede om Naade, og da et repræsentativt Udvalg snart efter gik ud for at bekræfte denne Overenskomst og tilmed ved Hjemkomsten fik Bønder og Borgere til at forlade deres Poster — en Overgivelse, der var saa meget forsmædeligere, som den svenske Konge havde haft i Sinde at gaa uden om Fæstningen og lade den urørt. 9. Maj 1658 befriedes vore Øer for den sidste svenske Afdeling. Og 27. April 1659 satte Svensken efter Fredsbruddet atter Foden paa lolland-falstersk Grund. Nakskovs Skæbnetime var atter inde, men nu en Overgivelse, der jo blev en Æresoprejsning. Den ny snarraadige, energiske

Nakskov-Kommandant Kørber havde, en Tid øverstbefalende over Øerne, gjort hvad han under store Vanskeligheder kunde for at sætte Landstormen paa Benene, væbne Bønderne rundt om og faa draget Proviant og Militær ind til Fæstningen; Karl Gustaf skyndte efter Landgangen paa for at forpurre Landstormens Inddragning i Nakskov, tvangsudskrev lollandske Bønder i de svenske Afdelinger og brugte en Del til Skansearbejde. Den Forsvarsstyrke, Kørber raadede over (Fodfolk o. 400, Landstorm 130, Borgere 300, Rytteri 300, Artilleri 25 Mand), var langt under hvad der krævedes til Fæstningens Forsvar; den første svenske Rytterpatrouille naaede Arninge 1. Maj, 4. Maj slog ogsaa Hovedstyrken under Wrangel sig ned her, bl. a. af strategiske Grunde, men ogsaa som Trusel til Overgivelse i Tillid til Nakskov-Borgerskabets fortsatte umandige og materielle Indstilling. Det heltemodige Forsvar endte dog først med Overgivelsen 15. Juli. Forf. gør yderst omhyggeligt Rede for Kampens Gang, Svenskens mangfoldige Bombardementer og Stormangreb, Kørbers mange dristige, men forgæves Udfald, og til sidst for Overenskomstens ærefulde Betingelser for Fæstningens Mandskab. Resultat: 214 faldne af den godt 1100 Md. store Besætning, hvoraf o. 900 var danske, 850 Lollændere og Falstringer (Saxtrup's Opgivelse af Svenskernes Tab til 1800 henfører Forf. til Fantasiens Verden). Ifølge Nordentoft var det Artilleriet, Rytterne og Bønderne, der bar Kampens Byrde, medens Borgerne ikke tilnærmelsesvis løftede Haand til Forsvaret (kun 11 faldt, 2 ved Vaadeskud). Den materielle Skade, Bombardementerne havde forvoldt Byen, opgjordes til kun 6000 Rdl., Brandskatterne 22000 Rdl. var for intet at regne mod Besætningsstyrkens og de svenske Herrers Forplejning: c. 150000 Rdl. Værst var dog Svenskernes Hærgninger, mange Sogne og Landsbyer især nær den svenske Lejr »totaliter ruineret«. 15. Juni 1660 forlod den sidste svenske Soldat Nakskov.

I *Enkedronning Sofie's* ovenomtalte Kopibøger paalægges Enkedronningen i Brev, 3. Marts 1600 Nykøbing, Lensmanden Knut Urne, at han, da der i hans Len Halsted og Ravnsborg gaar saa mange store *Hunde* løs, der ikke blot gør

Skade paa hendes Vildtbaner, men ogsaa paa Undersaatternes egne Faar og Lam, skal sørge for, at Hundene enten holdes bundne hjemme eller »ifølge de kongelige Mandater« faar deres *ene Ben afhugget*. Denne krasse Adfærd mod de stakkels Hunde blev alment fastslaaet ved den første danske virkelige Jagtlov 1681, — fortæller et lille Skrift »*Jagt og Vildt* og Vildt. 1788—1938«, udg. af Jagtforeninger i Anl. af Bellahøj-Udstillingen. Pjecen, som bygger paa Skrifter af P. Hansen om Kongevildt og Adelvildt og af C. Weismann om Vildtets og Jagtens Historie i Danmark, fortæller underholdende om Jagtens Forhold efter de skiftende Regler og Love. Den begynder med den kendte af Lollands Adel oprettede Vedtægt 1446, »*Lollands Vilkaar*«, hvorefter det er forbudt en Bonde eller vorned at bruge nogen Jagt og ellers bøde 3 Mark til Skovejeren og 3 Mark til Kongen. Jagt tilkom kun Konge og Adel, og det kan nok være, man forstod at udnytte Jagtens Glæder, som i 1558, da Kristian III holdt Jagt paa Falster og der da blev indkøbt 1000 Sider Flæsk, 100 Okser, 3000 Høns, 1000 Tdr. Havre o. m. a.

Gesandt- Det kan have sin Interesse, i alt Fald for kunstinteresse- skabs- rede, at høre — ifølge en efterladt Opsats »*En Gesandt-* billeder paa *Billedrække*« af afd. Museumsinspektør P. Westergaard Halsted Kloster. (Kunstmuseets Aarsskrift 1938) —, at en Snes Pastelpor- trætter af Gesandter er havnet paa *Halsted Kloster*. Efter al Sandsynlighed er det Baron *Frederik Krag*, der har ladet dem male (af Kunstneren B. Vaillant). *Frederik Krag*, gift med en Datter af Storkansleren Peder Griffenfeld, og attacheret Kavalier ved det danske Gesandtskab, var med i den danske Ambassadør Just Høg's store Følge, da Kongressen i Nimweegen aabnedes 1675 (og først endte 1678 med Freden). Under de langtrukne Forhandlinger var der Tid til at faa malet Portrætter af Gesandter fra de forskellige Lande, Frankrig, England, Spanien, Sverige, Danmark (Just Høg) m. v. Disse Portrætter førte *Krag* hjem til sin Ejendom Stensballegaard. Da Stensballegaard gik over til fri Ejendom, flyttedes Billederne til Frijsenborg og derfra 1920 efter Majoratets Ophævelse til Halsted Kloster.

Der dukker endnu nyt Stof op om *Leonora Christina Ul-*

feldt. Sigv. P. Skov gør i »Personalthistorisk Tidsskrift« (58. Aarg., 3.—4. Hæfte 1937) opmærksom paa et Haandskrift, der har været kendt nok, men ikke udnyttet nok: »*Leonora Christinas Selvbiografi*. Et Haandskrift i Statsbiblioteket i Aarhus«. Leonora Christina skrev paa Fransk en Selvbiografi, som, modsat Jammersmindet, især dvæler ved Tiden før Fangenskabet, ved Barndoms- og Ungdomserindringer. Denne Selvbiografi udgav Birket-Smith, 1871—72, ikke efter Originalen, der menes gaaet tabt ved Slotsbranden i København 1794, men efter et af de antagelig mest troværdige Afskrifter; først efter Udgivelsen stiftede Birket-Smith Bekendtskab med ovennævnte Manuskript i Aarhus. Ved et pudsigt Tilfælde blev dette Haandskrift frelst. Det indlemmedes med Geheimearkivar C. F. Wegener's store Bibliotek i Aarhus Statsbibliotek; Wegener fik det 1871 med en Bogpakke fra Vennen, den kendte Matematiker Dr. Jürgensen, der sender Haandskriftet med og tilføjer, at han har fundet det mellem nogle gamle Papirer, som var efterladt af afg. Geheimeraad Raben-Levetzau (1745—1820), »bestemte til Urteboden«; Jürgensen havde imidlertid faaet Lov til at gennemse dem og fik altsaa i sidste Øjeblik reddet Selvbiografi-Manuskriptet. Dette Haandskrift (paa Fransk) giver vel ikke meget nyt, men dog paa flere Punkter rigtigere Data (f. Eks. »la princesse á Nikøping« i Birket-S.s Udgave til »la princesse Magdalena Sibylla á Nykiøbing en Falster«) og udfylder i Smaatræk Billedet af Kongedatterens Liv, saaledes Beskrivelsen af Corfitz Ulfeldt's to og en halv Time lange Besøg hos Dronning Christina af Sverige; da Dronningen hører, at Corfitz U. har sin Hustru med paa Rejsen, vil hun se hende; Leonora Christina kommer da ind, klædt i Mandsdragt, og kysser Dronningens Haand. Ogsaa Ludvig XIV's Indgriben 1685 efter Sofie Amalies Død til Fordel for Leonora Christinas Løsladelse faar en stærkere Understregning.

Leonora
Christinas
franske
Selvbiografi.

Mindeåret for *Stavnsbaandets Løsning* har jo skabt en hel Litteratur, bl. a. *Arthur Petersen's* klart oplysende »Stavnsbaandet« (1938), *Axel Garde's* »Fra Fællesskab til

Stavns-
baands-
litteratur,
Uhrskov
m. fl.

Folkeskab« (1938) — hvor Forf. for Resten, naar han vil lytte sig til den rette Almuetone, flere Gange citerer Helene Strange — og saa *Anders Uhrskov's »Fra Landbrugets Verden«* (Første Bd. af »Fra Stavnsbaand til vore Dage«, 1938, ogsaa Aarvog for Frederiksborg Amts historiske Samfund). I Uhrskov's Fremstilling af nordsjællandske Forhold, interessant i sig selv, paa flere Omraader almenyldig og lærerig for vor egen Landbrugshistorie, føres man en sjælden Gang ogsaa direkte over paa *lollandsk* Grund. En Landmandssøn Christen Hansen, Vejstrup paa Fyn, fik Landhusholdnings-selskabets Støtte til en treaarig Læretid hos indsigtfulde Landmænd, rejste 1829 i Tjeneste hos Forpagteren paa *Knuthenborg* og nedskrev sine Indtryk. Hjemme havde han kun set Hjulpløve, men her pløjede man med Svingpløve med 2 Heste for; da han næste Sommer kom til *Bremersvold*, hvortil hørte 80 Hovbønder (de 40 betalte dog Forpagteren for Hoveri), mødte Bønderne med deres Hjulpløve, naar de skulde pløje deres Hovlodder, og pløjede sammen med Herregaardens Karle; nogle havde 8 Heste for Ploven, de fleste 6, kun nogle enkelte 4; »det saa underligt ud; vi havde kun 2 og kunde pløje lige saa meget som dem med 8; Sagen var den, Bøndernes Heste var saa smaa og magre, saa jeg ikke i Fyn havde set saa smaa Heste«. I en Skildring af nordsjællandske Landboforhold kan heller ikke Statsminister Grev *Christian Ditlev Reventlow* savnes. Da han 15. Aug. 1788 paa Rentekammerets Vegne overrakte Bønder fra Kronborg og Frederiksborg Amter deres Arvefæsteskoeder, udtalte han i sin vanlige af Lyssyn baarne Tone: Jeg ser den lykkelige Dag i Møde, i hvilken man ved Børnenes Undervisning i alle Skoler vil anse Forstandens og Hjertets Dannelse for vigtigere end Udenadslæsningen ... den Tid i Møde, i hvilken Udmarkerne vil ligne de velgødede Tofter ... de udskiftede Bøndergaarde alle omgives med Kaal-, Urte- og Blomsterhaver ... Bonde og Husmand vil være lige fornøjede med deres Stilling ... ingen fattig vil blive uhjulpen og ingen arbejdsføre Tiggere vil taales at omvandre.

C. D.
Reventlow's
Brev.

Vi kender næsten alle Grev *C. D. F. Reventlow's* Brev af Juli 1786 til Søsteren Grevinde Louise Stolberg, i alt Fald

Linierne i Brevet: »Frihedsbudskabet er kommet. Dér ligger Udplyndringen, Lænkerne, Aaget, de lange Piske, Træhestene, den spanske Kappe, borte er de. Hurra! Hurra! Hurra!«. I »Personalhistorisk Tidsskrift« (59. Aarg., 1. Hæfte 1938), gengiver stud. mag. *T. Christiansen* nu dette Brev i den ovenfor givne Oversættelse (fra »Historisk Maanedsskrift« for 1884), sammenstiller det med den tyske Original (1895 forelagt af Dr. Bobé) og fremlægger en ny, mere omhyggelig Oversættelse. De ovenciterede Linier skal saaledes læses: »Der ligger Skrammelet, Lænkerne, Aagene, Teglovnene, de lange Piske, Træhestene, de spanske Kapper, væk er de. Hurra, Hurra, Hurra ...«. Det lidt dunkle Ord »Teglovnene« mener Forf. med nogen Sandsynlighed hentyder til Straffen i II Samuels Bog at »trælle ved Teglovnene«, idet Brevet i øvrigt er præget af gammeltestamentlig Patos og undertiden ligefrem anvender Bibelcitater. Og Forf. gør opmærksom paa det ret mærkelige og betegnende, at Brevet er skrevet en Maaned før den store Landbokommissions Nedsættelse, altsaa paa et Tidspunkt, da der først for Alvor skulde kæmpes for Reformen, og at Brevet med dets jublende Klang saaledes er et Vidnesbyrd om Grevens lyse og urokkelige Tro paa, at Kampen for den danske Bondes Frigørelse vilde blive ført lykkeligt til Afslutning. Det lader dog til, at Forf. ganske har glemmt, at det netop var i Sommeren 1786, da Brevet blev skrevet, at Greven havde den bekendte Samtale med Kronprins Frederik, som da ganske blev vunden for Tanken om Landboreformer og nu ønskede dem saa at sige straks; et saadant afgørende Resultat af Samtalen skulde nok kunne faa Reventlow til at juble.

Naturligt, at det kgl. Landhusholdningsselskab nu i Jubilæumsaaret har udgivet en Bog om Statsministeren, den nylig udkomne: Dr. *Hans Jensen*: »*Chr. D. Reventlow's Liv og Gerning*« (1938). Bogen giver udmærket Besked, ikke nyt Stof, men tegner i klar Form et Helhedsbillede af Reventlow. Forf. lader Tidens mangfoldige økonomiske og sociale Spørgsmaal passere Revy og belyser derigennem Grevens Stilling til og afgørende Indflydelse paa dem i Kraft af hans høje Embede og hans stærke og menneskevarme Person-

H. Jensen
C. D. Reventlow's
Gerning.

lighed. Først og fremmest naturligtvis under Kampen om alle de særlige Landboreformer, hvor Grev Reventlow med Chr. Colbjørnsen ved Siden egentlig havde lettest ved at klare selve Stavnsbaandsløsningen (den laa i Luften; Godsejerne var efterhanden indstillet paa den, naar de blot kunde opnaa fuld Kontraktfrihed med deres Bønder), men stødte paa forbitret Godsejer-Modstand (selv Broderen Ludvig stod vaklende), naar det gjaldt det store Reformværk med alle dets Forgørelser: i Tidens Aand at gennemføre en Frigørelse, men tillige en *Beskyttelse* af Bondestanden for i Almenhedens Interesse at bevare Bondejord paa Bondehaand. Med fast Haand og Evne til at bøje af for at opnaa praktiske Resultater satte Reventlow sit Stempel ogsaa paa mange andre Lovgivningssager: Skovvæsen (her blev han den store Foregangsmand), Toldvæsen (i frihandelsvenlig Retning), Trykkefrihed (hvor han helst havde set Lægmand, Domsmand, med i Afgørelsen) o. s. fr. Ogsaa i Forordn. 1814 om Almueskolevæsenet paa Landet havde han sin store Andel. Hans Skoleordning paa *Christianssæde* Gods havde jo tjent som Forbillede, men den havde rigtignok stilet højere: naturligtvis først de elementære Fag, med Vægt ogsaa paa Religion, dog ikke for meget Dogme og Hjernespind (Greven glemte ikke Biskop Bloch's Overhøring i Trolleborg Kirke, da han rasende vred sagde til en Pige: »Nu staar du der og jasker mig sammen de tre Personer i Guddommen, som jeg havde klarlig pillet ud hver for sig«); og ogsaa Danmarkshistorie (tillige dydige Handlinger i *andre* Landes Historie, da de vil lære Børnene at anse alle Mennesker som Brødre og betage dem ukærlige og ubillige Fordomme), men tillige Naturhistorie og Naturlære, Gymnastik og helst Havedyrkning og lidt om Lovkundskab. Gik Reventlow ud af sit indenrigske Styre ikke alene med rene Hænder, men som den store og banebrydende Skikkelse i vor Historie, kunde det glippe for ham i Indflydelse paa de udenrigske Sager, som han deltog i fra 1797 som Statsraadsmedlem. Det haardhændede diplomatiske Greb, som Statsstyrelsen udadtil kunde kræve, var hans Natur imod; han havde Afsky for Krig og Blodsudgydelse — Slaget paa Reden bragte

ham formelig ud af Fatning og i lamslaet Ængstelse for Danmarks Fremtid —, han gjorde forgæves Modstand mod Hærreformen af 1802 med hele to Aars Garnisonstjeneste for alle udskrevne Soldater, d. v. s. hans kære Bønder, som derved kom bort fra Bondeliv og Bondesæd. Paa den Vis fjernede han sig noget fra Kronprinsen, som snart ogsaa mer og mer kom ind paa en Kabinetstyrelse (General-Adjutantskabet). Moralsk Mod manglede Reventlow ikke. I en Henvendelse af Marts 1814 irettesatte han skarpt Kongen for denne hans Regeren uden Statsraad: »Afvæbnet maa nu Danmark se sine Sønner følge Voldsmandens Banner, og saa dybt sank Danmark, fordi udi Statsstyrelsen intet Overblik fandtes hverken m. H. t. de indvortes eller udvortes Anliggender, fordi Deres Majestæt ikke formaaede at løse en Opgave, som oversteg de talent- og indsigtfuldeste Fyrsters Kræfter«. Da det omsider, 14. Jan. 1814, lykkedes Reventlow at faa sin Afsked, var han ikke sur og bitter, men glad over nu endelig med samlet Styrke at kunne virke for Almenvellet paa sit Christianssæde Gods. Paa een Gang ydmygt og stolt skriver han 12. Novbr. 1814: »Midt i Rentekammerets Arbejde har jeg ofte følt, at jeg virkede i Guds Tempel, mig »Smeden« med den usle Hukommelse, mig, der godt forstod at skjule min Uvidenhed i meget, som nødvendig skulde vides, men som kun vilde klare mig slet ved en Skoleeksamen — mig har Gud givet Kraft og Mod til i mine vigtige Embeder at udrette mere godt end nogen anden før mig«.

I Stiftsmuseet i Maribo findes tre *Diskestænger* i Form af Slinger eller Fisk, brugt i gamle Købmandsbutikker i Maribo og Rødby til Ophængning af Vægte, Garnnøgler o. l. oven over Disken. Der findes nogle i andre Museer, i Kalundborg, Horsens og Køge, men kun faa. Kredslæge J. P. Møller: *Møller* gør i »Sprog og Kultur« (1937) disse »Diskestænger« til Genstand for en ret dybtgaaende Undersøgelse. Forf. forkaster de mystiske Formaal, man har villet tillægge dem, saaledes som en Slags Drager, Skatvogtere, ifølge en Forsker i Sverige, hvor der synes at have været ret mange

Diskestænger, dog mest kun som bugtede Slinger, i gamle sydsvenske Købmansboder. Heller ikke Forklaringen paa deres Oprindelse fra Forestillingen om Slangen som Hjemmets hellige Dyr og Værner tilfredsstillter Forf. Han mener, at Købmændenes saa praktiske Diskestænger, som i Danmark gaar tilbage til Slutn. af 18. Aarh. og ogsaa i Tyskland og Østerrig har hørt med til Butiksinventaret, i sin Tid er fremkommet som en Efterligning af de præparerede og udstoppede Dyr, Krokodiller, Slinger, Kuffertfisk m. v., som Apotekerne havde hængende i deres Salgslokaler (Officiner), og tillige som en Slags Modtræk i Kappestriden om Kundene — Apotekerne handlede jo i ældre Tid med meget andet end egentlige Medicinalvarer.

Aug. F. Schmidt: Folkemindeforskeren *Aug. F. Schmidt* har med sædvanlig Flid udsendt et stort Stof om de mangfoldige *Gilder* i det gamle *Bondesamfund*. Han udskyder dog alle de store almindelige Gilder ved Aarets og Livets Højtidsdage, ogsaa de mange Gilder, der knytter sig til Bystyret, samt Ungdomsgilder m. m. og samler sig om *Arbejdsgilderne*, der efter en drøj Omgang Arbejde gav lidt ekstra Traktament, maaske en Svingom, men først og fremmest Samværets Glæde i muntert Lag. Det brogede Stof om de mange Slags Arbejdsgilder har han bearbejdet i en stor Afhandling i »Sprog og Kultur« (Syvende Bind, Hæfte 1—2, 1938). Der foreligger adskillige Optegnelser ogsaa fra *Lolland-Falster*, saaledes fra Østofte om *Rejsegildet*, naar Huset var rejst og der midt i Huset paa et af Spærrekoblerne anbragtes en Rejsekrone med Grønt, tre Kranse og Baand imellem, om *Klinegildet* fra Horslunde og Østofte og fra Væggerløse Sogn, hvor Karlene og de klinende Piger maatte føde sig selv, men den sidste Aften fik et Maaltid god Mad — en bugnende Bakke Pandekager og en stor Tallerken fuld af stegt Flæsk, saaledes i Brusrup, hvor Værten dog var fra Nordfalster. *Høslætgifterne* ses at have formet sig festligt paa Lolland under Herregaardshøslætten i Hoveritiden: ud i fælles Trop før Solopgang, Karlene med Leer, Pigerne med River, op paa Dagen spillende Musikanter, hjem efter endt Værk med Musik i

Spidsen til Gilde og Dans paa Laden. Og paa Falster kom Pigerne ud med »Klokken ti« (Formiddagsmellemmad) og med Buket til hver af Lemændenes Hatte; gerne færdig Kl. 3 vendte man hjem til Gaardens Æbleskiver, Grød med Sirup og Dans (S. Alslev). Der høres ogsaa om *Ærtegilder* paa Lolland efter endt Tærskning (Majbølle) og om Pølse- og Slagtegilderne baade fra Lolland og Falster. Skal man dømme efter Overlevering og Landsbyvedtægternes Vidnesbyrd, har *Møg- og Tjæregilder* spillet en fremtrædende Rolle paa Fyn og Lolland-Falster. Møggilderne er gamle — i Byvedtægten for Falkerslev for 1724 blev Møggilder allerede delvis forbudt paa Grund af deres Overflødighed af Mad og Brændevin. De fortsattes under mere skikkelige Former, gerne saaledes, at en 3—4 Gaarde var i »Møglav« sammen og hjalp hinanden med at køre Gødningen i Marken (S. Alslev, Sillestrup, Vantore m. m.), til Tider dog alle Bønder i Fællesskab (Sædinge), Arbejdet paabegyndt Kl. 2 om Morgenen (Sillestrup) og efter en Række Maaltider slutted Kl. 2 Eftermiddag og senere efter Aftensmadens Grofenbrad og Ølost lidt Kommers om Aftenen, gerne med Musik til, men ikke længere end til Kl. 10—11; den drøje Møgægt skulde man kanske til igen næste Morgen Kl. 2 for en anden Gaard. I Flintinge blev det sidste Læs Gødning, Møddingskraben, pyntet med grønne Pile- og Bøgeris eller lign. »Skraben« blev dækket med Hyldegrene i Errindlev Præstegaard. Her var det hele en Festforestilling; for en 50—60 Aar siden — meddeler Evald Tang Kristensen — kørte Bønderne Præstens Mødding mod fri Beværtning, Nadver til sidst, men ikke Dans; det sidste Læs (Skraben), dækket med Grønt, forspændt med 8 Heste (paa hver Hest en Kusk med Grønt i Hatten) og Grønt i Hjulene, blev til sidst belæsset med saa mange Møgbrydere (de, der læssede), som der kunde hænge paa. — Da Tjæren, den saa vigtige Forbrugs- vare til Bindingsværk, træakslede Vogne, Porte m. v., anskaffedes i Fællesskab af Bymændene, gav den aarlige For- deling en kærkommen Lejlighed til et lille Gilde; den, som fik den tomme Tønde, skulde give Brændevin, og man kom — hvad de lolland-falsterske Landsbyvedtægter viser (Hille-

sted, Falkerslev) — let til Pengene; Bøderne i Bymændenes Kasse omsattes til Køb af Tjære, Salt, Jern m. v.

Helene Strange: *Helene Strange* fortsætter i »*Den ældste Generation i Lol-land Falsters Stift*« (4. Saml. 1937) sine Livsskildringer af de gamle, der har naaet »Takstgrænsen« de 80 Aar. Et lykkeligt Fund at fastholde gennem de gamles Mund adskilligt flygtigt Stof om gamle Dages Arbejds- og Gildesliv, Sagn og Overtro, der ellers vilde være forsvundet. Forf. fremdrager Livsbilleder særlig fra den store Flok af ukendte Smaakaarsfolk under deres Ungdomsliv, ikke mindst naturligvis paa Herregaardene. Minderne herom, set nede fra Arbejdets Skyggeside, bekræfter ikke sjældent nøgternt og uden Tilsigten det Skjoldborg'ske Syn. Paa Skørringe Hovedgaard, hvor man mødte Kl. 4 om Morgenen, turde den sagesløse Kokkepige til sidst ikke møde i Folkestuen, hvor Karlene sad bænkedede mod Syd, Pigerne mod Nord, Arbejderbørnene i Midten ved det lange Bord, men stak den ildesete Mad ind gennem en udslaaet Dørfylding: den evindelige Grød af hjemmelavede Byggryn, fuld af Skaller og synlige Rester af Mus og Rotters Appetit, o. s. fr.; alt Brød paa et Par Tommers Tykkelse og kun eet med »Smielse« paa, Resten med Salt; den saltede Sild og Mælkegrød til Davren hjalp dog lidt paa det hele; men paa Bellinge, meddeler Fortælleren, var Kosten upaaklagelig. Overalt var jo paa de Tider Arbejdstid lang og Løn lav, Daglejrløn omkr. 1 Kr. 25 paa egen Kost, Arbejdstid 6 Morgen til 7 Aften, 20 Øre for Malkning af en Snes Køer 2 Gange daglig. Det var ofte hyggeligere at tjene i Præstegaarde, f. Eks. i Rubbeløkke Præstegaard hos den kendte Pastor Clausen-Bagge, selv om det kunde være haardt nok for en Tjenestedreng hver Tirsdag at spadsere til Maribo for at hente Post og komme hjem med to Kurve fyldt med alskens indkøbt; i Præstegaarden levedes der hyggeligt med det store Folkehold: 1 Avlskarl, 1 Kusk, 1 Staldkarl, 1 Røgter, 1 Tjenestedreng, 3 Tærskemænd og 3 Piger. Hos Biskop Monrad i Nykøbing kom Pigerne ind, naar Herskabet havde spist til Aften, Biskoppen holdt da Andagt, og man trykkede hinanden i Haanden til Godnat. De fleste af H. Stranges Hjemmelsmænd har ikke saa mange venlige Ord om deres Skolegang, Tampen spil-

lede for stor en Rolle, Børnene maatte gøre for meget Arbejde for Læreren, de var ofte smaa Postbude, Skolepigernes Rengøren var sjældent af den bedste, til Tider med Skole-tavlerne som Fejespaan; men den aarlige lille Skolefest, hvor Læreren gerne bød paa Kåffe, var et Lyspunkt. Det var i det hele Gilderne, de faa foruden de Højhelligdags, der lyste lidt op i den trælse Tilværelse (det kristelige hører man kun om hos ganske enkelte), Ungdomsgilder, Kartegilder, Horngilder (naar Byhornet gik paa Omgang), »Drikken Tyrefjerdings« (naar en ny Mand kom ind i Skottemarke- og Flaarup-Gaardene) m. m.

I »*Danske Folkemaal*« (1934) efterlystes en Forklaring paa Benævnelsen »*Hamborger Gods*« og »*Hamborg Jord*«, der ikke sjældent forekommer i gamle Dokumenter, saaledes falsterske. Efterlysningen rammer ogsaa Benævnelsen paa en gammel »*Hamborggaard*«, i Toreby Sogn, Hamborgskoven, Hamborghuset sammesteds (og Hamborggaarden i Østtofte). Adjunkt *J. Jørgensen*, vor Aarbogs Forfatter til »*Øst-sjællandske Ord*«, har aabenbart truffet det rette (»*Danske Folkemaal*«, 1937—38, Hæfte 1—8). I Nykøbing Amts Regnskaber for 1686—87 traf han Benævnelsen »salig Peder Hansens af Hamborg beholden Gods«, andre Steder omtalt som »*Hamborg Godset*«. Peder Hansen, Købmand i Hamburg, drev Handel med Herregaarde og Godser rundt om her i Landet; men han var ikke ene om det, mange Hamborgere og andre Nordtyskere optraadte som Jordspekulanter i Danmark. Heraf altsaa den ret hyppige Benævnelse. Hamborggaarden i Toreby Sogn (omtalt i vor Aarvog 1917 af Karl Rasmussen) var øde længe og forsvandt til sidst; i Mandtalslisten 1662—63 nævnes Jacob Hamborg til Hamborggaarden. Og Navnet »*Hamborg*« har været ret almindeligt som Tilnavn i Toreby Sogn ned gennem Tiderne til den Dag i Dag, da det endnu findes blandt Husmænd. — Samme Forfatter skriver i samme Hæfte en lille Artikel »*Kørende og Kørendes*« i Anl. af, at Gdr. P. Poulsen, Skelby, i samme Tidsskrift har gjort opmærksom paa Forskellen mellem »at komme kørende« og »være kørendes«; Jørgensen mener, at her kun er Tale om gammel og ny Sprogform; for en fyrre

J. Jørgensen:
Folkemaal,
Veje.

Aar siden brugtes s-Formen almindeligt paa Lolland, men høres nu sjældnere og mest af de ældre og ældste. — Samme Forfatter har skrevet en stor Artikel i L.-F.s Folketidende (Efteraar 1936, Særtryk): »*Vejforholdene paa Lolland*«, et Æmne, der er meget velkomment, selv om vor Aarvog jo i sin Tid har haft en interessant Afhandling om vore Vejlinier. Gid en Forfatter vilde tage sig for til Brug for vor Aarvog paa et Lolland-Falsters Kort at indtegne de skiftende Hovedvejlinier i de senere Aarhundreder, en Anskuelighed, som en Beskrivelse i Ord ikke erstatter. Adjunkt J. beretter, efter en Postfuldmægtigs Undersøgelsesrejse 1797, om Postrutens Tilstand fra København—Køge, over Haarlev, Karise, Fakse til Tappernøje Kro og videre gennem Ugledie til Vordingborg: fra Køge gennemgaaende slet; ligesaa fra Gaabense over Nr. Alslev til Nykøbing. Er man paa nogle Minutter med Færge kommet til Sundby, er Vejen forbi Toreby til Grænge nogenledes; i Grænge jammerlig, derefter nogenledes til Krænkerup (Hardenberg), over Krænkerup Marker til hen imod Saksjøbing »en temmelig og afgrøftet Jordvej«, meget slet omkring og i Saksjøbing, fra Maribo til Naksjøv »nærmest ufremkommelig«. Den 7 Mil lange Hovedlandevej, Chaussé, — i Henhold til Forordningen 1793 — synes først for Alvor paabegyndt 1817 og fuldført 1829. Forf. behandler indgaaende de mange Forarbejder og gaar saa grundigt til Værks med Forholdene i Toreby Sogn, at man næsten skal være Hjemmefødning dér for ret at kunne følge med i de mange oplysende Enkeltheder. — Vor Oversigt vilde drukne i Stof, hvis den ogsaa tog Dagbladsartikler med. Vi har dog ment her at burde gøre Undtagelser fra Reglen, og kan da ogsaa anføre Sognepræst V. C. Frederiksen's »*Vore ældste Stednavne*« (den stedlige Socialdemokrats Ugetillæg 25. April 1937), hvor en Del Stednavne fortolkes ud fra Forf.s Opfattelse af primitiv Navneskik, samt det tilsendte Særtryk af Amtslæge O. Olsen's Anmeldelse i Stiftstidende 8. Aug. 1936, af vor til Medlemmerne udsendte »Lollandsk Landsbyliv i 19. Aarh.« med velkomne Smaaberigtigelser. — Den af Stednavneudvalget 1938 udgivne »Fortegnelse over *Stednavne paa Lolland, Falster, Fyn og Bornholm*« foreligger autoriseret af Stats-

ministeriet. Kun en alfabetisk Bog til at slaa op i til Stednavnenes rette Skrivemaade, men uden Redegørelse for de enkelte Stednavnes sproglige Oprindelse og med en lempet Retskrivning, der først har passeret det stedlige Selvstyres Skærsild.

Dansk Tidsskrift-Index (1937, Treogtyvende Aargang) er ikke Morskabslæsning, men en overordentlig nyttig og praktisk ordnet Haand- og Aarbog. Den er udgivet af Statens Bibliotekstilsyn og giver en systematisk Fortegnelse over Indholdet af omkr. 250 danske og andre nordiske Tidsskrifter og en gunstig Lejlighed til at følge med i ens Faginteresse, saaledes paa det historiske Omraade de mangfoldige store og smaa Artikler i de historiske Amts-Aarboøger bl. m. a.

Dansk
Tidsskrift-
Index.

Helene Strange's nye Roman, »*Under Familieloven*« (1938) falder som skønlitterært Arbejde uden for vor Ramme. Dens Handling og Personer er imidlertid saa stærkt betingede af vestfalstersk Bondeliv i Sæd, Skikke og Tankegang i Beg. af 19. Aarh. og af Brydningerne i det afsides lille Samfund, alt som skiftende økonomiske Konjunkturer, ny Tider og ny Ideer skyller hen mod dets Kyst, at vi tillige faar en værdifuld og lærerig kulturhistorisk Hjemstavns-skildring af en egen fortrolig Indlevelse og Anskuelighed.

30. Septbr. 1938.

E.S. Efter at ovenstaaende var skrevet, udkom *Svend Jørgensen's* »*Lolland-Falsters Herregaarde i Fortid og Nutid*«, et stateligt Værk med mange Billeder, men ogsaa et meget velskrevet og læseværdigt historisk Arbejde. Ikke mindst de Læsere, der har fulgt Forf.s ugentlige Herregaardsbeskrivelser i »L. F. Venstreblad« og med fornødent Stedkendskab har kunnet føle dem paa Tænderne, vil være taknemmelige for, at de kyndigt og omhyggeligt udarbejdede Artikler nu er samlet i Bogform. Skildringen af de enkelte Herregaarde og dermed ogsaa, gennem mange spredte Træk, af vor Landsdels Historie kaster tillige Strejflys over adskillige Herregaardsskikkelser, som paa ret fremtrædende Vis hører med i vort Lands Fælleshistorie.

Aarsberetning.

Paa Lolland-Falsters historiske Samfunds Generalforsamling 17. Oktbr. i Maribo, aflagde Formanden, Amtsforvalter A. Holck, Aarsberetning:

Samfundet havde i Aaret 1937—38 fulgt den vante Kurs. Aarbogen var udgivet, der var afholdt velbesøgte Møder i Knuthenborg Park, hvor Museumsdirektør O. Andrup havde talt om »Lollands Herregaarde og Godser«, og i Bandholm med Førstelærer Bendsen som Taler. Men vi havde tillige skaffet vore Medlemmer 1. Bind af Haugners smukke Værk »Maribo Historie« ved Tilskud fra Maribo Diskonto- og Laanebank, 2. Bind forelaa nu færdigtrykt til Julebordet og vilde komme Medlemmerne i Hænde til sædvanlig Tid i Januar. Vi havde saaledes nu ved Siden af vore 26 Aarbøger efterhaanden kunnet sende vore Medlemmer ekstra fem fyldige Bøger om Lollands og Falsters Historie. Ikke underligt, om vi af H. t. vor betrængte Kasse maatte ønske, det vilde vare lidt endnu, inden vi forærede det bebudede Værk »Middelalder-Breve«, der udgjorde en Del af det store Samlerværk for hele Danmark, som der stadig arbejdedes paa. Der var et andet og større litterært Foretagende, der længe var bebudet og nu synes at være kommet ud af sin Dvæletilstand: Docent Arkitekt Dyggve's Værk om Nykøbing Slot. Docent Dyggve, der jo var saa optaget paa mange Kanter, var nu traadt i Samarbejde med en yngre Historiker om Udgivelsen. Hvornaar Værket vilde udkomme, kunde der ikke nu siges noget bestemt om, og muligvis vilde der først som en Bebuder og Prøve udkomme et lille Brudstykke af Bogen i Professor Wanscher's »Artes«.

Under disse Forhold turde det være forklarligt, at vi havde holdt lidt igen paa vore andre Opgaver, som der var mange af. Vi havde dog naaet at faa rejst en Mindesten paa Stedet for det berømte Juellinge-Fund, og meget snart vilde der sandsynligvis ogsaa rejse sig en Mindesten paa Stedet for det endnu mere berømte Hoby-Fund ved Ejeren, Proprietær Larsens og Billedhugger Schiølers Velvilje. Til andre Fremtidsopgaver i samme Retning kunde eksempelvis anføres Mindesten for Borremose-Ringen, der havde været en Skønhedsaaften for de mange, der havde set den udstillet hernede, for Bellinge Slot og for den nu forsvundne Aageby Kirke. Men der kunde ogsaa være Fremtidsopgaver m. H. t. vor egen Organisation. Paa Historisk Fællesforenings sidste Møde stod paa Programmet: Efterlysning med Bistand fra de historiske Amtssamfund af de gamle

Udskiftningskort, der er et saa vigtigt Grundlag for de enkelte Ejerlags og Sognes Historie. Hertil behøvedes Tillidsmænd i hvert af vore Sogne. Vi begyndte saa flot ved Starten med saadanne Tillidsmænd, men Tiden og Døden havde visket dem ud, vi kunde have god Brug for dem ogsaa til andet, f. Eks. Kontrol over et Sogns Gravhøje o. l., som Ejerne efter den nye Fredningslov ikke maa pille ved.

Skønt det laa uden for Aarsberetningens Ramme, var der Grund til allerede nu at gøre opmærksom paa, at naar vi i Sommer ikke havde afholdt Møder, skyldtes det Mund- og Klovesygen. Et til Nakskov og Slotø henlagt og i alle Enkeltheder udarbejdet Møde maatte i sidste Øjeblik aflyses i Pressen. Et ogsaa i Enkeltheder planlagt Møde i Idestrup strandede paa Dødsfald; Hovedtaleren, Overretssagfører Graae, havde for længst lovet sin Medvirksomhed, men døde kort før Mødet, og dette maa da falde med ham, der med sine mange personlige Minder som ingen anden kunde tale her. I mange Bladartikler og i flere underholdende og kvikt skrevne Smaaskrifter havde Graae vist sin Kærlighed til Sydhavsørerne og ikke mindst til Nykøbing og dens Interessesfære, og ved at knytte kendte Navne og Begivenheder til kendte Steder hernede havde han tillige fæstnet en Overlevering, der ellers vilde være gaaet tabt. Historisk Samfund skylder ham Tak derfor og vil ære hans Minde.

Medlemstallet havde fortsat sin gode Fremgang; nu var det 767.

Formanden bragte en Tak for Tilskud fra Amtsraadet, Lollands Spare- og Laanbank, Det Classenske Fideikommis, Landbostandens Sparekasse i Nykøbing, Landmandsbanken, Nykøbing, og til Diskonto- og Laanbanken i Maribo for Tilskud til Haugners to Bind.

Kassereren, Førstelærer Sv. *Jørgensen*, fremlagde Regnskabet, der godkendtes (se omstaaende).

Blandt de efter Tur fratrædende Bestyrelsesmedlemmer maatte vi desværre tage Afsked med Gdr. Ole Rasmussen, Nr. Ørslev, der nu trak sig tilbage paa Grund af sin høje Alder, og med Lektor Dr. Steenberg, der var bortflyttet. Vi vilde takke dem begge; nødigt gav vi Afkald paa Ole Rasmussen, som fra første Færd havde været levende med i vort Arbejde og ydet gode Bidrag til vor Aarbog. Ogsaa Steenberg havde givet værdifulde Artikler til Aarbogen og havde desuden paa flere Felter vist et friskt Initiativ, som vi havde haabet var kommet os til gode ogsaa i Fremtiden.

Genvalgte blev: Førstelærer Bendsen, Amtsforvalter Holck; nyvalgte: Lektor Frk. *Henriksen*, Nakskov, og Viceinspektør *Kring*, Nykøbing.

Formanden bragte en Tak til d'Hrr. Revisorer, Skolebestyrer *Jørgensen* og Direktør, Købmand V. Knudsen, begge af Maribo. De genvalgtes.

Uddrag af Regnskabet 1937—38.

| Indtægt: | Kr. Ø. | Udgift: | Kr. Ø. |
|---------------------------------|----------|-------------------------------------|----------|
| Formue $\frac{1}{4}$ 1937 | 6442 24 | Administration | 751 40 |
| Renter | 263 96 | Aarbogen og Maribo Historie I | 3899 00 |
| Tilskud | 1280 00 | Møder | 242 70 |
| Medlemsbidrag | 3296 40 | Mindstene | 72 00 |
| Salg af Aarbøger..... | 278 12 | Andre Udgifter..... | 5 00 |
| Indkommet ved Møder | 68 00 | Formue d. $\frac{31}{3}$ 1938..... | 6658 62 |
| | 11628 72 | | 11628 72 |

Nye Medlemmer (indtil 1. April 1938).

| | |
|---|---|
| Marius H. Petersen, Newark, U. S. A. | Købmand Aage von den Aa Bertelsen, Rødby. |
| Cand. mag. Aage Jensen, Maribo. | Overbanemester Hansen, Maribo. |
| Kommunelærer Møller, Maribo. | Chauffør Eilif Christensen, Kbh. |
| Cand. mag. Michelsen, Maribo. | Smedemester Larsen, Engestofte. |
| Overlærer Hein-Johansen, Maribo. | Gaardejer Erhard Andersen, Forneby. |
| Snedkermester H. Jørgensen, Vejleby Skov. | Borgmester M. A. Jensen, Rødby. |
| Ingeniør C. G. Jensen, Søllested. | Redaktør Poulsen, Maribo. |
| Gartner J. Bek Pedersen, Nakskov. | Redaktør Bernild, Hillerød. |
| Gaardejer M. Sørensen, Dannemarre. | Købmand Helge Christensen, Maribo. |
| Lærer Skafte, Bursø. | Fhv. Lokomotivfører Christensen, Maribo. |
| Købmand Oskar Walther, Oustrup. | Barbermester Carl Jacobsen, Maribo. |
| Gaardejer Valdm. Larsen, Oustrup. | Landbrugskandidat O. J. Olesen, Sofie-høj, Rødby. |
| Lærer Olsen, Bruntofte. | Forretningsfører Lynggaard-Madsen, Nykøbing F. |
| Fru Hasling, Skovby. | Frk. Anna Leonhardtzen, Nr. Vedby. |
| Lærer Hansen, Skovby. | Lærerinde Frk. Kristensen, Nr. Vedby. |
| Proprietær Erichsen, Tvedegaard. | Smedemester Konrad Jørgensen, Nr. Vedby. |
| Lagerforvalter Ernst Nielsen, Oustrup. | Gaardejer Carl Christoffersen, Gunslev. |
| Toldassistent Viggo Larsen, Gedser. | Gaardejer Christian Stryg, Gunslev. |
| Lærer Bertelsen, Horslunde. | Købmand Fr. Carstensen, Rødby. |
| Kommunelærer Frovin Jørgensen, Kolding. | Gaardejer G. West, Nr. Alslev. |
| Lærer H. Hegelund, Hillested. | Sognepræst Larsen, Gunslev. |
| Ingeniør, cand. polyt. J. Mikkelsen, Frederiksberg. | Enkefru Buhl, Gaabense. |
| Arkitekt C. C. Dam, Nykøbing F. | Uddeler Kock, Dannemarre. |
| Træskomager Rs. Rasmussen, Virket. | Barbermester Jon Larsen, Rødby. |
| Uddeler Hansen, Vaalse. | Lærer Svend Petersen, Dannemarre. |
| Skatteraadformand Torgny Belling, Vaalse. | Skyldraadsfmd. Alfr. Jensen, Tillitze. |
| Sognepræst Brinnæs, Vaalse. | Købmand Anker, Nakskov. |
| Rektor Bøggild, Nakskov. | Lærer Ove Henriksen, Kraghave. |
| Cand. mag. Svend Høffer Jensen, Kbh. | B. Bjørn Bay, Sundby L. |
| Richard Meyer, Frederiksborggade 11, Kbh. | Viktualiehandler Fr. Nielsen, Nysted. |
| Hans Jensen, Søvej 19 a, Nykøbing F. | Købmand Carl Olsen, Nysted. |
| Kommunelærer Valdm. Petersen, Nysted. | Købmand Hj. Andersen, Nysted. |
| Konsulent Skov, Søllested. | Læge Wiese, Rødby. |
| Grosserer J. Bjarnø, Kbh. | Mælkehandler Axel Mortensen, Nørreballe. |
| Pantefoged Hans Ruder, Rødby. | Rentier P. Hansen, Ø. Kippinge. |
| Adjunkt J. C. Bach, Nakskov. | Parcellist Carl Andersen, Ø. Kippinge. |
| Skrædermester V. Henningsen, Rødby. | Snedkerm. E. Bierbum, Stokkemarke. |

„Fortid og Nutid“.

(Dansk historisk Fællesforening)

12. Bd. Hæfte 2: Therkel Mathiassen: Ældre Stenalder
Problemer. — H. Broholm: Studier over Danmarks Bebyg-
gelse i ældre Bronzealder. — P. Møller: Videnskabernes Sel-
skabs Arkivkommission. — Th. Mathiassen: Den ny Fred-
ningslov. — Anmeldelser m. m.

Vore Medlemmer kan gennem L. F. historiske Samfund,
Maribo, faa Tidsskriftet for halv Pris, d. v. s. 2 Kr. 50.